

ଦୁର୍ଗାବତୀ ଗୀତି-ବାସାୟନ

ସମ୍ପାଦକ

ଶ୍ରୀମହେଶ୍ୱର ବେଢ଼ା

ପ୍ରକାଶକ

ଶ୍ରୀପୂର୍ବଚନ୍ଦ୍ର ଗୋସ୍ୱାମୀ

প্ৰাচীন অসমীয়া সাহিত্যৰ এটি
 ধাৰা বামায়ণী সাহিত্য । এই
 সাহিত্য অসমীয়া সমাজত কিমান
 ব্যাপক আৰু বহুলভাৱে প্ৰচাৰিত
 হৈছিল, তাৰ নিদৰ্শন দুৰ্গাবৰৰ
 গীত সমূহ । শ্ৰীনেওগৰ সুদক্ষ
 সম্পাদনাত এই বামায়ণী গীত-
 সমূহৰ সাহিত্যিক মৌলিক
 অধিকতৰ পৰিস্ফুট হৈছে ; লগে
 লগে প্ৰাচীন সাহিত্যৰ মন্ত্ৰ-প্ৰহণ
 আৰু বসোপলকি সহজ হৈ
 পৰিছে ।

প্ৰাচীন সাহিত্যই যতীত
 গোবৰ মৌৰবাই জাতিৰ আত্ম-
 শক্তিত বিশ্বাস জন্মায় ; জাতিৰ
 সাহিত্য সাধনাৰ ভৱিষ্যতৰ পথ
 সূচয় কৰে । আজি নতুন
 সাহিত্যৰ অভ্যাসৰ কালত পুৰণি
 সাহিত্যৰ উদ্ধাৰ আৰু মূল্য
 নিৰ্দ্ধাৰণ সময়োপযোগী উদ্যম ।
 জাতিৰ গোবৰময় ঐতিহ্যক
 বিশ্বীভৱণৰ বাবে বক্ষা কৰিবলৈ কৰা
 শ্ৰীনেওগৰ সজ চেষ্টা প্ৰশংসনীয় ।

—শ্ৰীবিৰিঞ্চিকুমাৰ বৰুৱা

দুৰ্গাবৰী

গীতি-ৰামায়ণ

ৰামায়ণৰ গীত আৰু পয়াৰ

কবি দুৰ্গাবৰ কায়স্থৰ দ্বাৰা ৰচিত

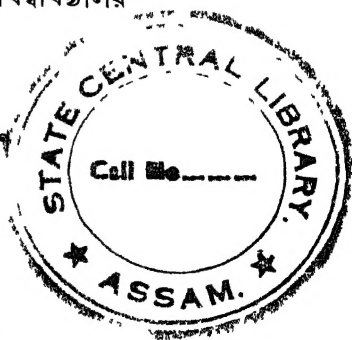
সম্পাদক

শ্ৰীমহেশ্বৰ বেওগ, এম্ এ.

অধ্যাপক, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়

প্ৰথম তাৰিখ

১৯৫৪

প্ৰকাশক

শ্ৰীপূৰ্ণচন্দ্ৰ গোস্বামী

জ্যোতি-প্ৰকাশ

গোলাঘাট : অসম

অধ্যাপক শ্ৰীমহেশ্বৰ নেওগৰ

সম্পাদিত পুৰণি পুথি :

শ্ৰীশ্ৰীশঙ্কৰদেৱৰ ভক্তি-প্ৰদীপ
কীৰ্ত্তন-ঘোষা আৰু নাম-ঘোষা
পীতাম্বৰ কবিৰ উষা-পৰিণয়
দুৰ্গাবতী গীতি-ৰামায়ণ
হৰিবৰ বিপ্ৰৰ বক্ৰবাহনৰ যুদ্ধ
হৰিবৰ বিপ্ৰৰ লৱ-কুশৰ যুদ্ধ
শ্ৰীশ্ৰীবংশীগোপালদেৱৰ চৰিত্ৰ
আচাৰ্য্য-সংহতি
হস্ত-যুক্তাৱলী (সংস্কৃত)

গুৰু-চৰিত, বৈষ্ণৱ সাহিত্যৰ আলোচনা :

শ্ৰীশ্ৰীশঙ্কৰদেৱ

Sankaradeva & His Predecessors

সাধুকথা :

ডাৱৰৰ সিপাৰে ধুনীয়া দেশ

কলিকাতা—৬, ৬৩ বিডন্ ষ্ট্ৰীটৰ এল্‌ম্ প্ৰেছত শ্ৰীদেবপ্ৰসাদ
মিত্ৰই “গীতি-ৰামায়ণ” ছপা কৰিলে

সম্পাদকৰ নিবেদন

কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ এম্. এ. মহলাৰ পাঠ্য-ৰূপে দুৰ্গাবৰী
ৰামায়ণ আমাৰ মনত দৰ্শক সোমাবলৈ পায়। তেতিয়াৰপৰা
সিখনি সম্পাদনা কৰি উলিয়াবৰ ডাঙৰ হেঁপাহ এটা মনত পুহি
আহিছো। কিন্তু ইয়াৰ পুৰণি পুথিৰ সন্ধান নোপোৱাত এই
বিষয়ত পিছ-ভৰি কৰি থাকিব লগীয়া হয়। শেষত পুৰণি পুথি
নোহোৱাকৈয়ে ছপাৰ কাম আৰম্ভ কৰি দিয়া হ'ল। এনেতে
অসম বুৰঞ্জী আৰু পুৰাতত্ত্ব বিভাগৰ খণ্ডিত ৪১৫-সংখ্যক পুথি
আমাৰ চকুত পৰে। গোটেই পুথিখনি ছপা হৈ যোৱাৰ পিছত
শ্ৰীযুতা নলিনীবালা দেৱীৰ সৌজন্তত সোমেশ্বৰী দেৱীৰ অসম্পূৰ্ণ
নকলটি পোৱা গ'ল। কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অধ্যাপক আৰু
বিখ্যাত ভাষাবিদ ড° জুকুমাৰ সেনে শব্দ-নিৰ্দেশিকাখনি আৰু
গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অসমীয়া বিভাগৰ অধ্যক্ষ ড° বিৰিঞ্চিকুমাৰ
বৰুৱাদেৱে ভূমিকাখনি চাই-মেলি দিছে আৰু ড° সেনে দুই-এটি
লাগতিয়াল দিহাও দিছে। গোলাঘাটৰ জ্যোতি-প্ৰকাশৰ সৎ-
সাহিত্যোৎসাহী গৰাকী শ্ৰীযুত পূৰ্ণচন্দ্ৰ গোস্বামী ডাঙৰীয়াই “গীতি-
ৰামায়ণ” প্ৰকাশ কৰাৰ তাৰ গ্ৰহণ কৰিছে, আৰু এলম্ প্ৰেছৰ
স্বত্বাধিকাৰী শ্ৰীযুত দেৱপ্ৰসাদ মিত্ৰই তৎপৰতাৰে ছপাশালৰ কাম-
খিনি কৰি দিছে। বুৰঞ্জী পুৰাতত্ত্ব বিভাগৰ অধ্যক্ষ ড° সূৰ্য্যকুমাৰ
ভূঞা, শ্ৰীযুতা নলিনীবালা দেৱী, ড° সেন, ড° বৰুৱা, শ্ৰীযুত
গোস্বামী আৰু শ্ৰীযুত মিত্ৰক আমাৰ কৃতজ্ঞতা জ্ঞাপন কৰিছো।

এইসকলৰ বাহিৰেও নানাভাৱে সহায়-সাৰথি কৰি আমাৰ শলাগ-
ভাগী হোৱাসকল—শ্ৰদ্ধেয় কবি শ্ৰীযুত ৰঘুনাথ চৌধাৰী,
গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অধ্যা° তবানন্দ দত্ত, যোৰহাট কলেজৰ
অধ্যা° নৱীনচন্দ্ৰ গোস্বামী, হাজোৰ বৰদৰি সত্ৰৰ শ্ৰীযুত চিত্ৰ
মহন্ত, বুৰঞ্জী আৰু পুৰাতত্ত্ব বিভাগৰ শ্ৰীযুত মাধৱচন্দ্ৰ বৰুৱা,
আকাশ-বাণীৰ শ্ৰীযুত বীৰেন্দ্ৰকুমাৰ ফুকন, শ্ৰীমতী নিৰ্মলা নেওগ,
আমাৰ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ষষ্ঠ বাৰ্ষিক শ্ৰেণীৰ ছাত্ৰ শ্ৰীমান ৰামমল
ঠাকুৰিয়া আৰু ছাত্ৰী শ্ৰীমতী নিৰ্মলপ্ৰভা বৰদলৈ।

সম্পাদনাৰ কাম নিখুঁত হৈছে বুলি ক'বৰ দুঃসাহস আমাৰ
নাই। ছপাত আৰু আনপ্ৰকাৰে হোৱা দুই-এটি ভুল অ'ত-ত'ত
আছে; তাৰে এবাৰ নোৱাৰা দুই-এটি মাথোন শেষৰ ফালৰ
'সুধৰণি'ত দিয়া হ'ল।

আধুনিক অসমৰ সঙ্গীত-বুৰঞ্জীৰ এজন নিষ্ঠাৱান কীৰ্ত্তিনাথ
বৰদলৈয়ে দুৰ্গাবৰী-সুকনাদী গীতৰ কিছু স্বৰলিপি তৈয়াৰ
কৰিছিল। সেইখিনি ছপা হৈ ওলালে আৰু অসমৰ সঙ্গীত-
বৈজ্ঞানিকসকলে এইধাৰা সঙ্গীতৰ সম্যক চৰ্চা কৰিলে আমাৰ
সাংস্কৃতিক গৌৰৱ নিশ্চয় বাঢ়িব।

গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়

১৮ আগষ্ট ১৯৫৪

মাধৱদেৱৰ ভিণি, ৫০৬ শঙ্কৰানন্দ

শ্ৰীমহেশ্বৰ নেওগ

ভূমিকা

দুৰ্গাবৰৰ ৰামায়ণৰ নাম আৰু পুথিৰ পাঠৰ আঁতি-
জুৰি—১৮৩৭ শকত হাজোৰপৰা বিষয়চক্ৰ বিশ্বাসীয়ে “দুৰ্গাবৰী
গীতি-ৰামায়ণ” সম্পাদন কৰি প্ৰকাশ কৰে। “গীতি-ৰামায়ণ”
নামটি বিশ্বাসীদেৱে দিয়া। তেওঁ তেওঁৰ সম্পাদকীয় মন্তব্যত
লিখিছে,—‘বৰ্ত্তমান পুথি খনিৰ নাম “দুৰ্গাবৰি”। দুৰ্গাবৰ নাম
জনৈক কবিৰ লিখা এই নিমিত্তে ই এই নামেই সৰ্ব সাধাৰণৰ
ওচৰত পৰিচিত। অত্ৰ পক্ষত ইয়াক গীতি-ৰামায়ণ হে বুলিব
পাৰি। যিহেতু ইয়াৰ বৰ্ণিত বিষয়ৰ ৰচনা, ৰাগ আৰু পদত।
এনেকুৱা কাব্য আমাৰ ভাষাত প্ৰায়ে বিৰল।’ বিশ্বাসী তাণ্ডৰণৰ
পুথিৰ শেষত আছে—‘দুৰ্গাবৰি সমাপ্ত ॥’ সেই তাণ্ডৰণ আমাৰ
বৰ্ত্তমান এই সংস্কৰণৰো প্ৰধান অৱলম্বন। বিশ্বাসীয়ে এঠাইত
কৈছে, ‘পুথিৰ লিখা তাৰিখ অনুযায়ী ইয়াৰ বয়স তিনি শ।’
“গীতি-ৰামায়ণৰ” আৰম্ভতেই ‘অজোধ্যা কাণ্ডৰ কথা তৈলা
সমাপতি’ বুলি লিখালৈ চাই বালকাণ্ড নহ’লেও অন্ততঃ অযোধ্যা-
কাণ্ড ইয়াত আছিল, এনে ভাবিবৰ মন যায়। কিন্তু এই প্ৰসঙ্গত
মন কৰিব লগীয়া আন কথাও আছে, তাৰ ইঙ্গিত আমি
অলপ পিছতে দিম। বহুত ঠাইত, বিশেষকৈ হাজোত, খবৰ
কৰি আমি সম্পূৰ্ণ-অসম্পূৰ্ণ কোনো পুৰণি পুথি উলিয়াব
নোৱাৰিলো। অসম বুৰঞ্জী আৰু পুৰাতত্ত্ব বিভাগৰ অধ্যক্ষ
ডক্টৰ স্বৰ্গদেৱৰ ভূঞা ডাঙৰীয়াই ১৯৩৫ ছনতে ক’ৰাবাৰপৰা

সংগ্রহ কৰা এখনি পুথি (পুথিৰ তালিকাত ক্ৰমিক সংখ্যা ৪১০—
ৰামায়ণ অৰণ্যকাণ্ড গীত) আছে। এইখনি পুথিও অসম্পূৰ্ণ;
১—২, ৪—৩৫-সংখ্যক পত্ৰ মাত্ৰ আছে। ইয়াৰ ভিতৰত ৪-ৰপৰা
৩৫-সংখ্যক পাত তুলাপাতৰ, প্ৰথম দুটা পাত নতুন যুগৰ কাগজ
যেন লাগে। ছন-তাৰিখ একো নাই। প্ৰথম পাতৰ উদং
ফালে ‘দুৰ্গাবি পুস্তক’ কথাটি আছে। পুথিৰ আৰম্ভ—

শ্ৰীকৃষ্ণায় নমো ॥

নয়ু নয়ু ৰাম। বিঘিনি খন্দন। ৰঘুৰ নন্দন ৰাম।
সহস্ৰেক বাহ। সহস্ৰেক সিৰ। জাৰ সহস্ৰেক নাম ॥
বাপৰ সত্যক। পালিয়া ৰাঘৱে। সিতা সমে গৈলা বনে।
বলন্ত কন্দোলি। আন গোতি নাই। ৰামৰ দুই ছবনে ॥ * ॥

পদ ॥ জয় জয় নমো ॥ নাৰায়ণ মহেশ্বৰ।

অজ্ঞাতিয়ো তৰে নাম মাত্ৰ লৈলে জাৰ ॥

অজোধ্যাকাণ্ডৰ কথা ভৈলা অৱসান।

অৰণ্যাকাণ্ডৰ কথা জুনা সাৱধান ॥

দ্বিতীয় পত্ৰৰ শেষৰ শাৰী—‘এহি বৌলি ৰাজাৰ হাতত পিণ্ড
দিলা’ (আমাৰ পদ ১৪)। চতুৰ্থ পত্ৰ আৰম্ভ হৈছে—‘কহি-
যৌক কথা মোৰ সংখ্যক ছেদি’ (আমাৰ পদ ৩০) ॥ ৩৫-সংখ্যক
পত্ৰ শেষ হৈছে—

ৰাগ যোহিৰ ॥

য়া কি লক্ষণ। নহে বুদ্ধি সিতাক নপায়া।

নয়নৰ লোহে মোৰ ॥ ৫৫ ॥ পৰ্থক নেদেখো হে।

সস্তাপে পুৰয় সৰ্বকায়া। ব্য০ ০ ভস্চিলা মোক ॥ তাক

(আমাৰ পদ ৩৭৮-৭৯)।

আমি বৰ্ত্তমান তাঙৰণৰ ১—৬৬ পিঠিৰ ঠায়ে ঠায়ে পুৰাতত্ত্ব বিভাগৰ পুথিৰ দুই-এটি পাঠ গ্ৰহণ কৰিছো। ‘ওপৰদ্ধি’ত সেইবিলাক আঙুলিয়াই দিয়া হৈছে; লগতে সেই পুথিৰ আৰু বিশ্বাসীৰ তাঙৰণৰ গৃহীত নোহোৱা পাঠান্তৰ কিছু টুকি দিয়া হ’ল। পুথিখনিৰ ১৮-১৯-সংখ্যক পাতত ছপা পুথিত নোহোৱা এই গীতটি আছে—

বাগ কহাৰ ॥

সোকে বিয়াকুল জনেকনন্দনি হে ॥

কোন [বি]ধি মোৰ ॥ ললাটে লিখিলা : তাক হুগুনিলু মনে :
 খুজিলু মৃগছাল : পাতিলু জঞ্জাল : প্ৰভু গৈলা ঘোৰ বনে :
 স্ননিয়ো লক্ষাই : প্ৰানেৰ বপাই : প্ৰভুৰ কনিষ্ঠ ভাই
 উঠা ভাস্ত কৰি : বিলম্ব নকৰি : প্ৰভুক ৰাক্ষসে খাই :
 জিতো দেখিলাহা : সোবৰ্ণৰ মায়া : সিতো ৰাক্ষসৰ মায়া :
 ৰাক্ষসক মাৰি : আসিবন্ত হৰি : ছিৰ্ত্ত থিৰ কৰা কাই :
 স্ননিয়ো লক্ষাই : দুৰ্গুথ পাপিষ্ঠ : তোহোৰ বুকিলু য়াস :
 প্ৰভু যবিহনে : তোৰ ৰঙ্গ মন : মোতে কৰা হাবিলাস ॥
 ভূমি কৰ্মে’চুই : লক্ষনে বোলয় : বিষ্টু বিষ্টু ৰাম হৰি :
 তোৰ বৰ্জৰ বাক্য : হৃদয়ে বিদৰে : কিসক নজায়’ মৰি :
 লক্ষনে বুলই : হেৰা সিতা তই : মনে নকৰিবা সোক :
 বিধিৰ লিখনা ॥ কোনে এৰাইবেক : ৰাবৰ্মে’ হৰিবে তক :
 বুলে দুৰ্গাবৰ : ৰামকিঙ্কৰ : লক্ষন চোলি গৈলা জেবে :
 বথত ছৰিয়’ : আসিল ৰাবৰ্ম’ : সিতা হৰিবাৰ ছলে ॥*

কবি শ্ৰীযুক্তা নলিনীবালা দেৱীৰ হাতত নিজ পিতামহী সোমেশ্বৰী দেৱীৰ (গাধৱচন্দ্ৰ বৰদলৈৰ পত্নী) হাতৰ আখৰেৰে

দুৰ্গাবৰী গীতৰ এখনি ফটা-ছিটা টোকা-বহী পোৱা গ'ল। তাৰ এঠাইত '১৮৯৮। তাং ২০ ডিসেম্বৰ' লিখা আছে। বহীৰ এটি পাতত আমাৰ ১০৮ সংখ্যাৰ পদৰপৰা (আপোন ইচ্ছায়ে কৰিয়োক শাস্তি) ১১৯ পদলৈকে (বথ ছাড়া ত্ৰিশিৰা গৈলেক ভূমিপাৰে) আছে। আন আঠটা পাতত ১৪০ পদৰপৰা (পাতিলি পাখাৰ সাৰি) ২৩৫ পদলৈ লিখি, এনেকৈ সামৰি থোৱা হৈছে—

বথ ধ্বজ সাৰথিক কৰিলি পৰাভৰ।

মুৰ্ছা গৈলা বাবন মৃত্যুক যেন নয় ॥

এহিমতে চলি যাই বাবন ছন্দুৰ।

ভনে কবি দুৰ্গাবৰ নমি ৰঘুবীৰ ॥

সমাপ্ত

কোনো পুথিৰপৰা নকল কৰোঁতে পিছৰ গীত-পদ নাপাই এনেকৈ এটা ভণিতাবে মোখনি মৰা হৈছে যেন আশঙ্কা হয়। নকলটিত ঠায়ে ঠায়ে পদৰ সংখ্যা ধৰা আছে—৭৪, ৮০, ৮৫, ৯২, ৯৯, ১০১, ১০৪, ১১৩, ১১৫, ১১৮, ১২০, ১২২—বৰ্ত্তমান তাঙৰণৰ ১৫০, ১৬১, ১৬৬, ১৭৪, ১৭৮, ১৮২, ১৮৮, ২০২, ২০৪, ২১২, ২১৭, ২২১। ইয়াৰপৰা বুজিব পাৰি, যি পুথিৰপৰা এই নকল কৰা হৈছিল, তাতো বিদ্বাসীৰ তাঙৰণ আৰু পুৰাতত্ত্ব বিভাগৰ পুথিৰ দৰে অৰণ্যকাণ্ডৰপৰাইহে গীতি-কাব্যখনি আবৃত্ত হৈছে। গতিকে, দুৰ্গাবৰৰ বালকাণ্ড আৰু অযোধ্যাকাণ্ড প্ৰকৃততে নাছিল বুলিয়ে সন্দেহ হয়।

সোমেশ্বৰী দেৱীৰ নকলৰ বহীখনিত দুটি গুপৰক্ষি পাত আছে। তাত তলৰ গীত তিনিটি আছে—

(১) সীতা-বাবমাহী—

পেঙ্গুয়া বৰণ সীতা অজতে মাখিয়া ।
 সমুদ্ৰৰ কূলে ঘাই কান্দিয়া কান্দিয়া ॥
 মাহৰ মাসতে বাম ববি বিপৰীত ।
 ভালুক বানৰ গণ দেখি সশঙ্কিত ॥
 বালা মন্দোদৰি কহে বাজাৰ প্ৰমাদে ।
 গুছাইলাহা প্ৰভু তুমি লক্ষা হেন বাঙে ॥
 আপোনাৰ বৈবী সীতা কৰিলাহা চুৰি ।
 আপুনি হাৰাইলা প্ৰভু লক্ষা হেন পুৰি ॥
 কাঙ্ক্ষনৰ মাসতে ভৈলা অৰুণ আকাশ ।
 সমুদ্ৰ চেৰাই বামে বধিলা ৰাক্ষস ।
 প্ৰথম বণত পৰিলেক ইন্দুজিত ।
 যাহাৰ গহতে বাবণ লুপ্তজিলা হিত ॥
 ঐন্দুজি পৰিলে মন্দিৰ ভৈলা খালি ।
 পৰি পৰি কান্দিলেক বালা মন্দোদৰি
 চৈত্ৰৰ মাসতে বামে বধিলা ৰাক্ষস ।
 কৰিলেক লক্ষাৰ অধিপতি বিতিষণ
 বাৰ মাহৰ তেৰ চান্দ মাহে মাহে তিথি ॥
 গায়ন্তাৰ খণ্ডিবে পাপ শুনন্তাৰ মুকুতি
 বাজে দগৰ বাজে দমা আৰ বাসি
 এই গীতৰ নাম থৈলা সীতা বাবমাসি ॥

সমাপ্তঃ

(২) গীত ॥

ময়ো বনে যাম স্বামী ও স্বামী নকবা নৈবাশ হে ।
 তোমাৰ লগতে স্বামী খাটিম বন বাস হে ॥
 দণ্ডকা বনতে সীতা সিংহ ব্যাঘ্র আতি হে ।
 কেন মতে যাইবা সীতা একে তিৰি জাতি হে ॥
 হোক হোক সিংহ ব্যাঘ্র নকৰোহো ভয় হে
 আগাৰ লগতে আছে ঈশ্বৰ সহায় ।
 উপৰে স্কন্ধ চাতা তলে তপ্ত বালী হে ।
 কেন মতে যাবা সীতা স্কন্ধোমল নাৰী ॥
 আগত গৈলা বামচন্দ্র মাজতে জানকী ।
 তাৰ পাছে চলি যাস্ত লক্ষণ সাৰথী ।
 বামে ভাজে বৃক্ষ ডালি লক্ষণে ধৰে শীৰে ।
 তাৰে ছাওঁতে সীতা শাস্তি চলে ধীৰে ধীৰে ॥
 তুমি যাবা আগে আগে কৰ্তক ভাসিয়া ।
 ফল মুগা আলু কছু মই লম তুলিয়া ॥
 কহে ষাগ সবস্বতী সীতা বড় নাৰী ।
 জনমে জনমে হোক জনেক জীয়াৰি ॥

(৩)

শোকে বিয়াকুল জনক নন্দনী

হৰি হৰি বিধি লেখিলা কপালে

ইকথা নাচিল মনে

ধূমি মৃগৰ ছাল পাতিলু জঞ্জাল প্রভু গৈলা ঘোৰ বনে ।
 সীতাই বোলন্ত অ বাগু লক্ষন প্রভুৰ কনিষ্ঠ ভাই
 হাতে ধৰু ধৰি যোনা সিঁদ্র কৰি প্রভুকে বান্ধবে থাই ।

অসমীয়া বাৰ্মাৱন সাহিত্য
প্ৰথম আৰু প্ৰধান প্ৰকাশক, প্ৰচাৰক, সমালোচক
৬ মাধৱচন্দ্ৰ বৰদলৈদেৱৰ স্মৃতিত

লক্ষ্মনে বোলন্ত জনক ঝিয়াৰি ইতো মাৰিচৰ মায়া ।
 ৰাক্ষসক মাৰি ৰাম দদাই আহিব চিত থিৰ কৰা কাঁয়া ।
 সিতাই বোলন্ত অ বাপু লক্ষ্মন বুজিলু তোমাৰ মন
 প্ৰভু অবিহনে তোৰ ৰজ্জ মন মোত কৰা হাবিলাষ ।
 ভূমিত পায় দিয়া বাপু লক্ষ্মনে বুলি শ্ৰীবিষ্টু ৰাম
 তোৰ ৰজ্জ বাইকে্য হৃদয় দগধে কিয়নু নগলু মৰি ।
 হাতে ধনু ধৰি লক্ষ্মনে কুঁয়াৰে দিল দুই তিনি আক
 দুপৰিয়া বেলি অধিতি নাহিব আকৰ নহবা বাজ ।
 দুপৰিয়া বেলি ভিক্ষুক আহিব ভিক্ষা খুজিবড় চলে
 হাত ৩ ধৰিয়া ৰথতে তুলিয়া ৰথ দাকাইব ঘৰে ।

এই গীতকেইটি সন্তৰতঃ কাৰো মুখৰপৰা শুনি লিপিবদ্ধ কৰ
 হৈছিল ।^১ বাৰমাহা গীতটিত অলপ কাট-কুট কৰা আছে আৰু
 তৃতীয় গীতটি স্পষ্টকৈয়ে সোমেশ্বৰী দেৱীৰ হাতৰ লিখা নহয় ।
 বাৰমাহী গীতটি আধকুৱা যেন লাগে ; আৰু এইটি দুৰ্গাবৰৰ
 ৰচনা বুলি ভাবিবৰ আমি কাৰণ দেখা নাই । দ্বিতীয় গীতটি
 শ্ৰীযুক্তা নলিনীবালা দেৱীৰ মতে দুৰ্গাবৰী গীত ; আৰু প্ৰকৃততে

- ১) শ্ৰীযুক্তা নলিনীবালা দেৱীয়ে আমাক কৈছে যে, অজ্ঞাতা ভক্তনী
 নামে মঙ্গলদৈব ৰ্যাংপাবাৰ এগৰাকী ভকতনীৰ মুখে আৰু মাধৱ-
 চন্দ্ৰ বৰদলৈ হাকিমৰ ছৰকাৰী লগুৱা সন্তৰামৰ মুখেও এনে
 অনেক গীত তেখেত শুনিছিল ; এই গীতকেইটা ভকতনী আৰু
 সন্তৰামৰ মুখৰপৰা শুনি টুকি গোৱাটোও সন্তৰপৰ । দ্বিতীয়
 গীতটিত 'ৰাম সৰস্বতী' নাম সোমোৱাৰ গুৰিতে তাৰ মৌখিক
 প্ৰচলনেই হ'ব পাৰে ।

দুৰ্গাবৰী চেকৰ আৰ্হিতে এই গীত গোৱা শুনা যায়। নগাঁৱৰ কোনো অঞ্চলতো এই গীতটি দুৰ্গাবৰী-ৰূপে প্ৰচলিত আছে। কিন্তু 'ৰাম সৰস্বতী' নামৰ ভগিতা জুৰি দিয়াত সি দুৰ্গাবৰৰ ৰচিত হয় নে নহয়, তাবিবৰ কথা হৈ পৰিছে। তৃতীয় গীতটিৰ এটি ৰূপ আমি ওপৰত পুৰাতত্ত্ব বিভাগৰ পুথিৰপৰা তুলি দিছো; বহীৰ নকলৰ সাল-বদলখিনি মুখে মুখে চলি অহা হেতুকেই হৈছে যেন লাগে।

দুৰ্গাবৰৰ পৰিচয় আৰু সময়—বিশ্বাসীয়ে লিখিছে,—
'এওঁৰ জীৱনী সম্বন্ধে বহু অল্পসন্ধান কৰি আজিলৈ আমি এই খিনি মাথোন জানিব পাৰিছোঁ যে, কামৰূপ জিলাৰ হাজো মৌজাৰ কোনো এখনি সৰু গাঁওত কায়স্থ কুলত তেওঁৰ জন্ম হৈছিল।' বিশ্বাসীৰ এই উক্তিৰ সম্পূৰ্ণ আঁতি-গুৰি বৰ্ত্তমানে পোৱা নাযায়। দুৰ্গাবৰৰ আন এটি ৰচনা পদ্মাৰ পাঁচালী^২। ইয়াত তেওঁৰ পৰিচয়ৰ কেইটিমান ক্ষীণ ইঙ্গিত পোৱা যায়। এঠাইত আছে—

শ্ৰীকায়স্থ চন্দ্ৰবৰ তাৰ পুত্ৰ দুৰ্গাবৰ

বিৰচিল গীত বিতোপন।

ইয়াৰপৰা বুজা গ'ল, দুৰ্গাবৰ কায়স্থ-কুলোদ্ভব আৰু তেওঁৰ পিতৃৰ নাম চন্দ্ৰবৰ। কবিয়ে আৰু এজন লোকৰ নাম তেওঁৰ পদ্মাৰ পাঁচালীত উল্লেখ কৰিছে আৰু তেওঁক আশীৰ্বাদো কৰিছে।—

কটোয়াল বাহুবল কুলৰ কমল।

কবি দুৰ্গাবৰ-কৃত কথা স্নকোমল ॥

- ২) দাস, অদ্বৈতা সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী, মনসা শা ১; মেধি সংগৃহীত, বৰুৱা আৰু শৰ্মা সম্পাদিত, মনসা-কাব্য, প্ৰথম খণ্ড।

অগন্ধ পুষ্পত যেন মালতী সুবাস ।

বংশৰ মধ্যত বাহুবলৰ প্ৰকাশ ॥

প্ৰতি দেৱ বৰে পুত্ৰ পাইলৈক প্ৰধান ।

কবি দুৰ্গাবৰে গীত কৰিলা ব্যাখ্যান ॥

বাহুবল শিকদাৰ যে পোঞা সুপ্ৰসঙ্গে ।

চিৰঞ্জীৱি হোক কবি দুৰ্গাবৰে ভণে ॥

দেবি যে দিলন্ত বৰ

সুতবৰ স্নানৰ

সৰ্ব-গুণাশ্ৰিত বাহুবল ।

বৈবীগণ হয়ে বস

সুললিত বৰষস

দুৰ্গাবৰ কৃত স্নকোমল ॥

এই বাহুবল শিকদাৰ কবিৰ পৃষ্ঠপোষক, নহ'লেবা অসুপ্ৰেৰণা যোগাৰ্হতা । আন এঠাইত দুৰ্গাবৰে 'বাহুবল শিকদাৰ গন্ধৰ্ব অবতাৰ' বুলি বাহুবলৰ সঙ্গীত-পটুতাৰ ইঙ্গিত দিছে ; আন এঠাইত আকৌ তেওঁক 'পদ্মা-দেউকৰ' বা মনসাদেৱীৰ উপাসক বোলা হৈছে । দুৰ্গাবৰে তেওঁক 'আয়ু যশ বৃদ্ধি হোক চন্দ্ৰ দিৱাকৰ' বুলি আৰু ওপৰৰ উদ্ধৃত অংশত আশীৰ্বাদ দিয়া কথা মন কৰিব লগীয়া । বাহুবল শিকদাৰৰ বিশেষ পৰিচয় পোৱা নাযায় । সম্ভৱতঃ এৱেঁই পিছ বয়সত পাত্ৰ পদবী পায়, আৰু নৰনাৰায়ণ ৰজাৰ দিনত ১৫৬২ খ্ৰীষ্টাব্দত চিলাৰায়ৰ অসম-অভিযানত ভীমবল পাত্ৰৰে বান্ধা হেজাৰ সৈন্ত লৈ স্থলপথে বুদ্ধ-যাত্ৰা কৰে ।^৩ গতিকে, দুৰ্গাবৰ কায়স্থ নৰনাৰায়ণ ৰজাৰ দিনৰ লোক বুলি পৰোক্ষভাৱে বুজিব পৰা যায় । পদ্মাৰ পাঁচালীৰ

আৰম্ভতে দুৰ্গাবৰে বিশ্বসিংহ, তেওঁৰ ৪৮ মহিষী (৭) আৰু ১৮ জন
কোঁৱৰক বন্দনা কৰিছে—

কমতা ঈশ্বৰ বন্দো বিশ্বসিংহ নৃপবৰ ।

আঠচল্লিশ মহিষী বন্দো অঠৰ কোঁৱৰ ॥

ইয়াৰ ভিতৰত মন কৰিব লগীয়া—দুৰ্গাবৰে বিশ্বসিংহৰ
আটাইকেইজন পুত্ৰৰ কথা উল্লেখ কৰাটো। ইয়াৰপৰা পদ্মাৰ
পাঁচালী বিশ্বসিংহৰ ৰাজত্ব-কালত ৰচনা কৰা বুলি ল'লেও তাৰ
শেষ ভাগলৈ ধৰিব লগীয়া হয়। নৰনাৰায়ণৰ ৰাজত্ব-কালত
ৰচিত হ'লেও পুথিখনিত বিশ্বসিংহৰ এনে বন্দনা থাকিব
পাৰে। কিন্তু নৰনাৰায়ণৰ নাম উল্লিখিত নোহোৱাটো সেই পক্ষত
আচৰিত কথা হ'ব। অৱশ্যে এইটোও আমি পাহৰিব নালাগিব
যে, এতিয়ালৈকে দুৰ্গাবৰী মনসা-গীতৰ পুথি খণ্ডিত-ভাৱেহে
পোৱা হৈছে। মুঠতে দুৰ্গাবৰক বিশ্বসিংহ আৰু নৰনাৰায়ণৰ
ৰাজত্বৰ কালৰ লোক বুলি ধৰিলে প্ৰমাদৰ সম্ভাৱনা থাকিব যেন
নালাগে। এডোৱাৰ্ড্ গেইটৰ মতে বিশ্বসিংহৰ শাসন-কাল
১৫১৫ ছনৰপৰা ১৫৪০ ছনলৈ। এই ফালৰপৰা চালে দুৰ্গাবৰক
প্ৰাক্‌শঙ্কৰী কবি বোলাৰ কোনো অৰ্থই নাথাকে। ১৫১৫ ছনতে
শঙ্কৰদেৱৰ বয়স ৬৬ বছৰ। আনফালে তেওঁৰ ওপৰত শঙ্কৰদেৱ
আৰু ভক্তি-আন্দোলনৰ প্ৰভাৱ লক্ষ কৰিলে তেনে উক্তিলৈ যুক্তিৰ
ঠেক একেবাৰেই নোহোৱা হয়গৈ। বৰঞ্চ দুৰ্গাবৰ শঙ্কৰদেৱৰ
সমসাময়িক আৰু বয়সত আৰু জ্ঞানত কুমলীয়া বুলিহে আগৰ
ভাব হয়।^৪

৪) মনকৰ, দুৰ্গাবৰ আৰু হুৰি নাৰায়ণ—এই তিনিজন মন-
কৰিকে পুৰণি সমালোচকসকলে প্ৰাক্‌শঙ্কৰী বুলি ধৰি

বিশ্বাসীদেৱে কোৱাৰ দৰে দুৰ্গাবৰ হাজো অঞ্চলৰ কোনো
গাঁৱৰ মানুহ হয় নে নহয়, আজি কোৱা টান। তেওঁ নীলাচলৰ

আহিছে। কেতিয়াও পীতাম্বৰ কবিকো সেই তালিকাত ধৰা
হয়। মনসা-পূজাৰ অ-বৈষ্ণৱ বিষয়-বস্তুৱেই ঘাইকৈ এনে ধাৰণাৰ
বাবে দায়ী। কিন্তু প্ৰায়টোৰ বিচাৰৰ বাবে যথেষ্ট সমল
ওলোৱাৰ পিছতো 'এওঁলোক শ্ৰীশঙ্কৰৰ বহুকাল আগৰ কবি' বা
'শঙ্কৰদেৱে সাঁচিপাত, কাপ-কাঠি, নাম-মালা গোঁটোৱাৰ আগতে
এওঁলোকে কবি-ৰূপে প্ৰখ্যাতি লাভ কৰিছিল' বুলি কোৱাৰ
আগ্ৰহাতিশয্য সবল ভ্ৰম-প্ৰমানতকৈও অধিক কিবা বুলি সন্দেহ
হয়। শ্ৰুতি নাবায়ণ আমাৰ চিনাকি প্ৰমাণ আৰু বিশ্বদন্তী-
মতে সোতৰ শতকৰ আগ ভাগৰ লোক (M. Neog, Serpent-
lore and Serpent-worship in Assam, The Eastern
Anthropologist, IV, 3 & 4, p. 159)। এওঁৰ মনসা-
পাঁচালীৰ বঙলা সংস্কৰণে আছে, আৰু বঙালী পণ্ডিতসকলৰ
মতে তেওঁৰ সময় সপ্তদশ শতকৰ মাজভাগ (সেন, বাঙ্গালী
সাহিত্যৰ ইতিহাস, খণ্ড ১, সংস্কৰণ ২, পৃঃ ৪৭৫)। ভাষাৰ
আৰ্কেইক্, বা অপেক্ষাকৃত অধুনা-অপ্ৰচলিত গঢ়লৈ চাই মনকৰক
দুৰ্গাবৰৰ আগৰ কবি বুলি ধৰিবৰ মন যায়; কিন্তু তেৱেঁ প্ৰায়
দুৰ্গাবৰৰ দৰে এশ মহিষী আৰু ওঠৰ কোঁৱৰে গৈতে 'কমতাইৰ
বজা'ৰ (বিশ্বসিংহ ?) উল্লেখ কৰিছে। পীতাম্বৰ কবিৰ "উষা-
পৰিণয়" বৰ্ণিত হয় ১৫৩৩ খ্ৰীষ্টাব্দত আৰু "মাৰ্কণ্ডেয় পুৰাণ (চণ্ডী
আখ্যান)" বৰ্ণিত হয় ১৬০২ খ্ৰীষ্টাব্দত অৰ্থাৎ শঙ্কৰদেৱৰ মৃত্যুৰ
৩৪ বছৰ পিছৰত। এই পাঁচালী কবিসকলৰ বচনাৰ বিষয়ে টানি-
মানি ইয়াকে ক'ব পাৰি—'In point of time these belong
to the time of Sankaradeva, but in essence and
method of treatment they swing back to the pre-

কথা দুঠাইত উল্লেখ কৰিছে—

নীলাচল নামে গ্ৰাম সংসাৰত সাৰ ।

আছয় পাৰ্বতী অসুৰৰ ক্ষয়কাৰ ।

কবি দুৰ্গাবৰে বিৰচিলা অল্পপাম ।

পৰ্বত গহন নীলগিৰি যাৰ নাম ॥

দুৰ্গাবৰে এই নীলাচলত বাস কৰিছিল নে নীলাচল তেওঁৰ বাবে শুভ-কাৰ্য্যত্ৰ অৰণীয় পৱিত্ৰ এখনি পীঠ মাথোন, খাতাং বুজিব পৰা নাযায় । ভাৰতচন্দ্ৰ দাসে উল্লেখ কৰিছে দুৰ্গাবৰৰ মনসা-গীত কামাখ্যাত এতিয়াও সুন্দৰকপে ৰক্ষিত ; আৰু পাণ্ডু, কামাখ্যা আৰু হাজোৰ শিকদাৰ বংশৰ আদি স্থান পাণ্ডু বুলি জনশ্ৰুতি আছে । “গীতি-ৰামায়ণ”ত মদন-চতুৰ্দশীৰ উছৰৰ প্ৰতি বিশেষ আকৰ্ষণক ভিত্তি কৰি কিবা ক’বলৈ গ’লে, দুৰ্গাবৰক মদন-কামদেৱ পৰ্বতৰ ওচৰৰ কোনোখিনিতে থ’ব লগীয়া হ’বগৈ ।

“গীতি-ৰামায়ণ”ত কবিয়ে নিজকে ‘ৰাম-পদ-কিঙ্কৰ’ বুলি বৰ্ণালেও তেওঁক বিশেষ কোনো ৰামায়ণত সম্প্ৰদায়ৰ লোক বুলি ধৰিব নোৱাৰি । দুৰ্গাবৰী পদ্মাৰ পাচালীত ৰাম-ভক্তিৰ কোনো নিদৰ্শন পোৱা নাযায় । কিন্তু সেই বাবেই মনসা-কবি দুৰ্গাবৰ আৰু ৰামায়ণ কবি দুৰ্গাবৰক দুজন ব্যক্তি বুলি ভাবিব পাৰিনেকি ?

দুৰ্গাবৰৰ ঐতিহাসিকতা—“গীতি-ৰামায়ণ”ৰ প্ৰধান (সমস্ত পুথিখনৰ আধাৰো বেছি) আৰু সৱাতো-মনোৰম অংশ অৰণ্য-কাণ্ড । এই ভাগতে দুৰ্গাবৰে বাস্তৱিক আৰু তেওঁৰ উপস্থিত

অহুপ্ৰেৰণাৰ স্থল মাধৱ কন্দলিৰপৰা আঁতৰি গৈছে, আৰু তেওঁৰ মৌলিক সৃজনী প্ৰতিভাই নানা-ৰূপে দেখা দিছে।—

(৩) দশৰথৰ পিণ্ড-দান।—দুৰ্গাবৰে ‘অযোধ্যাকাণ্ডৰ কথা সমাপতি’ৰ উল্লেখ কৰি অৰণ্যাকাণ্ডৰ প্ৰসঙ্গত দশৰথৰ পিণ্ড-দানৰ কথাত ধৰিছে।^১ মূল ৰামায়ণত ভৰতৰপৰা ৰামে পিতৃ-বিয়োগৰ সন্বাদ পোৱা অযোধ্যাকাণ্ডৰ কথা।^২ তদুপৰি ভৰতক বিদায় দিয়াৰ পিছত ৰামে ‘পিতৃৰ শুদ্ধিৰ কৰ্ম্ম কৰিবাক মন’ কৰাৰ কথা যে দুৰ্গাবৰে লিখিছে, সিও মূলৰ লগত অমিল। বাল্মীকিৰ ৰামায়ণত ৰামৰ দ্বাৰা পিতৃৰ সলিল-ক্ৰিয়া-সম্পাদনৰ^৩ পিছতহে ভৰতে ৰামৰ পাছকাষুৰি লৈ ‘তোমাৰ আগমন অপেক্ষা কৰি নগৰৰ বাহিৰত থাকিম’ বুলি বুদ্ধি স্থিৰ কৰি বনৰপৰা ঘূৰে।^৪ কিন্তু বাল্মীকিৰ লগত দুৰ্গাবৰৰ ঘাই অমিল পিণ্ড দানৰ বৰ্ণনাত। আমাৰ কবিৰ কাব্যত সীতাই গয়াৰ বালিত ‘পিণ্ডৰ আকৃতি কৰি থেৰি’ (পীৰি খেল?) খেলোঁতে দশৰথে দেখা দি জানকীৰ অনিচ্ছাতে তেওঁৰপৰা বালিৰ পিণ্ড আদায় কৰে। ইয়াৰ পিছত ৰামে পিণ্ড-দানৰ দিহা কৰাত সীতাই তেনে কৰা অনাৱশ্যক বুলি কয়। ইয়াৰ পিছত সীতাই চন্দ্ৰ, সূৰ্য্য, বসুমতী, ফল্গু আৰু ব্ৰাহ্মণক সাক্ষী ধৰা, সি সকলোটিয়ে আঁসৈ মতা, আৰু সীতাদেৱীয়ে সকলোকে শাপ দিয়া কথা মূলৰপৰা পৃথক, নতুন উদ্ভাৱন। মূলত ৮ আছে, মন্ত্ৰী স্তম্ভজই চিত্ৰকূটত থকা ৰামক মন্দাকিনীৰ পাৰলৈ লৈ যায়। পয়স্বিনীৰ এই শাখা-নৈৰ পানীত নামি ৰামে পানীৰে অঞ্জলি ভৰাই কান্দি কান্দি পিতৃৰ তৰ্পণ

৫) সৰ্গ ১০১।

৬) সৰ্গ ১০২।

৭) সৰ্গ ১১২-১১৫।

৮) সৰ্গ ১০৩।

কৰিলে, আৰু ভাষেকহঁতেৰে পাৰলৈ উঠি কুশৰ ওপৰত বদৰী-
মিশ্ৰিত ইন্ধুদীৰ পিণ্ড দান কৰি হাবিতলীয়া পঁজালৈ ঘূৰিল।

সীতাই দশৰথক হাতে হাতে পিণ্ড দিয়া কথাটো কেতিয়াৰ-
পৰা ওলাল, কোৱা টান। মাধৱ কন্দলিৰ বৰ্ণনা বাম্মাকিৰ প্ৰায
অনুৰূপ। কৃত্তিবাসৰ ৰামায়ণত^৯ বসিষ্ঠৰ উপদেশ লৈ ৰামে ফলু
নৈৰ পাৰৰ তপোবনৰ মুনিসকলক নিমন্ত্ৰণ কৰি পিতৃ-শ্ৰাদ্ধ
সমাপন কৰাৰ কথাহে কোৱা হৈছে। বজৰ লোক-গীতিৰ
মাজত সীতাৰ পিণ্ড-দানৰ প্ৰসঙ্গ প্ৰৱৰ্ত্তিত হোৱা দেখা যায়।
ৰামায়ণৰ কথকতাত এই প্ৰসঙ্গ উঠে, আৰু বৰ্ণনাত কোৱা
হয়—‘সীতা পিণ্ডদানং কৃতৱতী কিং ন ৱা?’—ৰামৰ এই প্ৰশ্নৰ
উত্তৰত বটগছৰ বাহিৰে আন শাক্ষীবোৰে মিছা মতাত সীতাই
‘পাপনদীক অন্তঃসলিলা, ব্ৰাহ্মণক ধনহীন, তুলসীক কুকুৰ-প্ৰস্ৰাৱ,
শিংসপাক নিৰ্গন্ধা’ হ’বলৈ শাপ দিয়ে।^{১০} মানভূমক কেন্দ্ৰ কৰি
বৰ্দ্ধমান, বাঁকুৰা, বীৰভূম, সাঁওতাল পৰগণাত প্ৰচলিত ভাদু-
পূজা নামৰ অনুষ্ঠানৰ এটি গীতৰ টুকুৰা তলত দিয়া হ’ল।^{১১} —

সীতা গেছেন চান্ কবিত্তে ফল্লনদীৰ কিনাবে।

দশৰথ বলেন গিয়া পিণ্ড দাও যা আমাবে ॥

৯, সপ্তকাণ্ড ৰামায়ণ. ৰামানন্দ চট্টোপাধ্যায়-সম্পাদিত, সংস্কৰণ ৮, পৃ°

১০০—।

১০) ত্ৰিৰামায়ণ কথা, কৃষ্ণপদ বিভাভূষণ-সংগৃহীত, ১৮৪৫ শক, অষাধ্যা-
কাণ্ড, পৃ° ৭৬-৭৭।

১১) গীতটি শান্তিনিকেতনত অনুষ্ঠিত লিটাবেৰি বৰ্দ্ধমানৰ (জুন-জুলাই,
১৯৫৪) এজন কৰ্মী, বৰ্দ্ধমানৰ ত্ৰীকমলাশঙ্কৰ চট্টোপাধ্যায়বৰণা
পোৱা হৈছিল।

কিবা পিণ্ড দিব স্বস্তুর কিবা পিণ্ড আছে গো ।
 বালির পিণ্ড দাও মা সীতা স্বৰ্গবাসে যাব গো ॥
 সাক্ষী থেকে ফল্গুনদী বলো রামের সাক্ষাতে ।
 বালির পিণ্ড নিয়ে স্বস্তুর চলে গেলেন স্বৰ্গেতে ॥

(২) মায়া-অযোধ্যাৰ মোট-খেলা।—সীতাৰ লগত পাশা খেলোঁতে অযোধ্যাৰ আনন্দ-উছৰলৈ মনৰ্ত্ত পৰি ৰামৰ মন কেনেবা লগাত সীতাই মায়া-অযোধ্যা সৃষ্টি কৰা, ৰাম-সীতা-লক্ষণৰ মায়া-প্ৰজা-পাত্ৰৰ লগত চৈত্ৱাৱলী চতুৰ্দশৰ মোট-খেলাৰ বৰ্ণনা এটি মনোৰম কল্পনা। একাদশ-দ্বাদশ শতকৰ “কালিকা-পুৰাণ”ত^{১২} আছে। (হাজোৰ) মণিকুটৰ পূব ফালৰ মৎশ্ৰদ্ধজ পৰ্বতত হৰ-নেত্ৰাগ্নিত মদন নিৰ্দ্দগ্ধ হৈ পুনৰ শৰীৰ লাভ কৰে, আৰু তাতেই তেওঁ মৎশ্ৰ-স্বৰূপ ধৰি থিত দিযে; তাতে শাস্ত্ৰতী নামে নৈ আৰু কামসৰঃ নামে সৰোবৰ আছে। ষোড়শ শতিকাৰ “যোগিনী-তন্ত্ৰ”ত^{১৩} (হাজোৰ) অপুৰ্ণৰ হৃদৰ সাত ধনু পূৰ্বলৈ থকা বাৰানসী সৰোবৰৰ তীৰত চ’তৰ কাম-ত্ৰয়োদশীৰ দিনা ব্ৰহ্মা-বিষ্ণু-শিৱ-পূজাৰ নিৰ্দ্দেশ দিয়া হৈছে। ১৭২৪ খ্ৰীষ্টাব্দৰ “ত্ৰিপুৰা-বুৰঞ্জী”ত^{১৪} ১৬৩৪ শকৰ বহাগৰ ১০-১১ দিনৰ দিনা কৃষ্ণ ত্ৰয়োদশী চতুৰ্দশীত ত্ৰিপুৰাৰাজৰ ঠাইত মদন-কামদেৱ-পূজাৰ অধিবাস আৰু মূৰ্ত্তি-অৰ্চাৰ বৰ্ণনা দিয়া হৈছে। এই বৰ্ণনাত ৰজাই দেশৰ গাহুহক আৰু অসমৰ কটকীক কুলম-বুলীয়া (দুৰ্গাবৰৰ ‘কুসুম-বস্ত্ৰ মহা চিত্ৰাৱলী’ ৭) কৰি জামা পাগ আদি আৰু ছালৰ মোট দিয়া; পূজাৰ দিনা কলপতুৰাৰ

১২) ৮৭.৫০-৫৫।

১৩) ২.২.৫০।

১৪) ভূঞা-সম্পাদিত, ত্ৰিপুৰা-বুৰঞ্জী, আখ্যা ২০-২৪।

যৰত মাটিৰ কামদেৱৰ মূৰ্ত্তি পূজা কৰা ; বৰমাহুহসকলে মূৰ্ত্তিৰ গাত আৰু সকলোৱে ইজন-সিজনৰ গাত মোটেৰে পানী মৰা ; শুণিনসকলে সংকীৰ্ত্তনৰ ধৰণৰ গীত গোৱা আদি মন কৰিব লগীয়া । ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ উত্তৰপাৰে গুৱাহাটীৰপৰা ১৪ মাইল দূৰৰ মদন-কামদেৱ পৰ্ব্বতত পুৰণি মন্দিৰৰ ধ্বংসাৱশেষ আছে ; আৰু পৰ্ব্বতৰ নামনিত মদন-শুৰি নামে এখন মৰা নৈ আৰু মদন-কুৰ নামে তাৰ এটা কুঁড় আছে ।^{১৫} অসমত ঠায়ে ঠায়ে এতিয়াও মদন-চতুৰ্দশী উদ্‌যাপিত হয় । পূব ভাৰতৰ কাম-পূজাৰ এনে ঐতিহ্য আৰু আড়ম্বৰৰ মাজত দুৰ্গাবৰে তেওঁৰ ৰাম-সীতাক কাম-পৰ্ব্ব চতুৰ্দশী-খেৰি'ৰ মোট খেলোৱাৰ হাবিলাস কৰা একো আচৰিত কথা নহয় ।

(৩) শূৰ্পণখাৰ প্ৰেম-পৰিণাম ।—দুৰ্গাবৰী ৰামায়ণত ৰতি-ৰূপিনী শূৰ্পণখাই ৰাম-সীতা-লক্ষণৰ আগত গা দেখা দিছে দণ্ডকাৰণ্যৰ চন্দ্ৰভাগা নদীৰ তীৰৰ চিত্ৰকূটৰ ওপৰত মেৰ-ঘৰত ; ৰাগেও সীতাৰ আগত দেখা দিছেহি ৰাম চিত্ৰকূটত থাকোঁতেই—যদিও তেওঁ পোনতেই এঠাইত কৈছে, ‘তেখেণে চলিলা চিত্ৰকূট গিৰি এৰি ।’^{১৬} এইখিনিতে কথাৰ অলপ খেলি-মেলি লগা যেন বোধ হয় । য’ত ৰামৰ আৰু ভৰতৰ বনৰ মাজত দেখা-দেখি হয়, সেই ঠাইৰ নাম হ’ল চিত্ৰকূট । তাত থাকিবৰ ইচ্ছা নোহোৱা হোৱাত (ন তত্রাৰোচয়দ্বাসং কাৰণৈৰ্বেহতিস্তুদা) ৰাম সীতা-লক্ষণেৰে অজি মূনিৰ আশ্ৰমলৈ গ’ল আৰু তাৰ-পৰা গৈ দণ্ডকাৰণ্যত প্ৰৱেশ কৰিলে ।^{১৭} দণ্ডকাৰণ্যৰে

১৫) J. A. R. S., X, 3-4, pp. 82 f.

১৬) ৩.১.১।

এক অংশত গোদাবৰীৰ পাৰত পুষ্প-ফল-মৃগ-পক্ষী-শোভিত
পঞ্চবটী নামে ঠাইত অগস্ত্য মুনিৰ পৰামৰ্শ অনুসৰি বামে পৰ্ণ-
শালা বিৰচন কৰি থাকে।^{১৭} ইয়াতে মনৰ আনন্দত ঘূৰি
ফুৰোঁতে শূৰ্পণখাই বামক দেখা পাই কাম-মোহিত হৈ প্ৰেম-
নিৱেদন কৰে।^{১৮} বামে হাঁহি মাৰি সীতালৈ আঙুলিয়াই
ৰাক্ষসীক সচ্চৰিত্ৰ, প্ৰিয়দৰ্শন, অক্লতদাৰ বা অবিবাহিত লক্ষ্মণত
ভজিবলৈ কয়। শূৰ্পণখাৰ আত্ম-নিৱেদনৰ উত্তৰত 'কথং দাসস্ত
মে দাসী ভাৰ্ষা ভৱিতুমিচ্ছসি' বুলি মিচিকিয়াই হাঁহি লক্ষ্মণে
তাইক বামৰ ওচৰলৈ ঘূৰাই পঠায়। কাম-মূঢ়া ৰাক্ষসীয়ে সীতাক
খাবলৈ খেদা মাৰিলে এই বুলি—

ইমাং ব্লিকপামসতীং কৰালাং নিৰ্ণতোদৰীম্।

বৃদ্ধাং ভাৰ্ষামৱষ্টভ্য ন মাং বহু মন্তসে ॥

অন্তেমাং তক্ষয়িষ্যামি পশ্চাত্তৰ মাছুৰীম্।

ত্বয়া সহ চৰিষ্যামি নিঃসপত্বা যথাস্থখম্ ॥

সীতাক সজ্জষ্টা দেখা পাই বামে শূৰ্পণখাক বিৰূপ কৰিবলৈ
লক্ষ্মণক আদেশ দিয়ে, আৰু লক্ষ্মণেও খড়াৰ আঘাতত তাইৰ
নাক-কাণ ছেদন কৰে।^{১৯} দুৰ্গাবৰে এই ঘটনাৰ অলপ সাল-
বদল কৰা দেখা গৈছে। নিলাজী শূৰ্পণখাই লক্ষ্মণৰ চুখন-
আলিঙ্গন মাগিবলৈ যাওঁতেই কোঁৱৰে ধৰু ধৰি তাইৰ নাক-কাণ
কাটে।

(৪) ঋষ-দূষণ-ত্ৰিশিৰা-বাৰণ।—নাক-কাণ ছেদনাই দুৰ্গাবৰৰ
শূৰ্পণখা পোন কোবেই লব ধৰিছে ককায়েক বাৰণৰ ওচৰলৈ,
আৰু ৰাক্ষসৰাজে ততালিকে ঋষ, দূষণ আৰু ত্ৰিশিৰাক চৈধ্য

হাজাৰ সৈন্তৰ লগত বাম-লক্ষণক শাস্তি দিবলৈ পঠায়। এই বিষয়তো দুৰ্গাবৰৰ বিৱৰণ বাত্মীকৰণৰা আঁতৰি আহিছে। মূল বামায়ণত শূৰ্পণখাই প্ৰথমতে পঞ্চবটীৰ কাষৰ জনস্থানত থকা খৰৰ ওচৰত গোচৰ দিয়েগৈ। খৰে চৈধ্যজন মহাবল ৰাক্ষসক বামৰ ওচৰলৈ পাচে। ইয়াৰ পিছত ক্ৰমে এই চৈধ্য ৰাক্ষস, দুষণ ত্ৰিশিৰা আৰু খৰে বামৰ হাতত প্ৰাণ এৰে। তাৰ পিছতহে অকম্পন নামে এক ৰাক্ষসে আৰু অকম্পনৰ পিছত শূৰ্পণখাই ৰাৱণক এই সকলো ঘটনা জনায়গৈ।^{২০}

(৫) সোণৰ হৰিণা।—“গীতি-বামায়ণ”ত বামক মাৰি তুলদৰী সীতাক আনি দিবলৈ ৰাৱণে ধৰাত মাৰীচে মায়ী-মৃগৰ উপায় উদ্ভাৱন কৰে। বাত্মীক-বামায়ণত ৰাৱণে লঙ্কাৰপৰা সাগৰ পাৰ হৈ যেতিয়া মাৰীচৰ আশ্ৰমলৈ দ্বিতীয়বাৰ আহে, তেতিয়া ৰাৱণেই মায়ী-বিশাৰদ মাৰীচৰ আগত মৃগ-ৰূপ-ধাৰণৰ প্ৰস্তাৱ উত্থাপন কৰে—

সৌৱৰ্ণমুখং মৃগো ভূত্বা চিত্ৰো বজ্জত-ৱিন্দুভিঃ ॥

আশ্ৰমে তন্তু ৰামশ্চ সীতায়োঃ প্ৰমুখে চৰ।

ৰাৱণে মোমায়েকক সাহায্যৰ প্ৰতিদান-স্বৰূপে অৰ্দ্ধৰাজ্য দিবলৈ প্ৰতিজ্ঞা কৰে; কিন্তু লগতে এই কথাও ক’বলৈ সঙ্কোচ নকৰিলে যে, এই কামফেৰা নকৰিলে মোমায়েকক তেতিয়াই হত্যা কৰিব।^{২১}

(৬) পাশা-খেল আৰু সীতাৰ হাতত বামৰ কন্দ।— দুৰ্গাবৰে দুৱাৰো দণ্ডকাৰণ্যৰ চিত্ৰকূটৰ (৭) মেৰ-ঘৰত পাশ খেলাইছে। প্ৰথমবাৰ বামৰ অযোধ্যালৈ চেনেং কৰে মনত পৰাত

খেল আক নহ'ল। দ্বিতীয়বার খেলত বামে প্রথমৰ আৰি
জিকে, কিন্তু পিছৰ তিনি শাৰীত হাৰি তেওঁ সীতাক তিনি লগত
টকা দিব লগীয়াত পৰিল। সেই জগৰতে সীতাই বামক ফুলৰ
মালাৰে বান্ধি দেৱনাৰ ডালেৰে কোবাই টকা সাধিবলৈ ধৰিলে।
এনেতে মায়া-হৰিণে দেখা দিলে। সীতাই বামৰ বান্ধ মুকলি
কৰি দিলে। উক্তৰ বাণীকান্ত কাকতিয়ে ক'বব দৰে 'নিগুণ
কবিয়ে ফুলৰ জৰীৰ কথাতে যে কুসুমায়ুধৰ কল্পনা পঢ়োঁতাৰ মনত
জগাই তুলিছে, তাক সহজ অনুমান কৰিব পাৰি। মূল বামায়ণত
ফুল তুলি থাকোঁতে সীতাই মায়া হৰিণ দেখা বুলি আছে।'
হৰিবংশত ২২ আছে, ইন্দ্রৰ লগত যুদ্ধ কৰি পাৰিজাত আনি
কৃষ্ণই সত্যভামাৰ দুৱাৰ-মুখত কই দিয়াৰ পিছত সত্য-
ভামাই ফুলৰ মালা কৃষ্ণৰ ডিঙিত লগাই পাৰিজাতৰ লগত ছুঁটি
দি নাৰদ মুনিক দান কৰে; পৰিহাস-বিচক্ষণ নাৰদৰ নানা
ধেমালিৰ পিছত সবৎসা কপিলী গাই এজনী দিহে কৃষ্ণক বন্ধন-
মুক্ত কৰা হয়। হৰিবংশৰ এই কাহিনীৰপৰা দুৰ্গাবৰে ইঙ্গিত
পোৱা অসম্ভৱ কথা নহয়।

(৭) 'গাণ্ডীৱৰ তিনি ৰেখা দিলন্ত মুৰাৰি।'—দুৰ্গাবৰৰ
বৰ্ণনাত সীতাৰ আখটি সহিব নোৱাৰি মায়া-হৰিণ মাৰিবলৈ
ওলাওঁতে বামে তেওঁৰ ধনুৰে (পৰ্ণকুণ্ডীৰৰ সমুখত) তিনিডাল
আঁক পাৰি সীতাক কৈ থৈ যায়, 'ইহাৰ ভিতৰে থাক। স্তম্ভবী ॥'
মূল বামায়ণ বা মাধৱ কন্দলিৰ বামায়ণতো এনে কথা নাই।
'ইহ স্ব ভৱ সংনক্কো যন্ত্ৰিতো বন্ধ মৈথিলীম', 'সারহিতৰূপে তুমি
জানেকীক চাইব'—এইমাজ বুলি খড়া, ধনু, আৰু তুণীৰ লৈ বাম

বাহিৰ ওলাল। কুন্তিবাসী ৰামায়ণত আছে, ৰামৰ মাতৰ
অনুৰূপ মাৰীচৰ কাতৰ চিঞৰ শুনি সীতা বিচলিত হোৱাত
লক্ষণ ককায়েকৰ অনুসন্ধান কৰিবলৈ যাবলৈ ওলাল, আৰু

গণ্ডি দিয়া বেড়িলেন লক্ষণ সে ঘৰ !

প্ৰবেশ না কৰে কেহ ঘৰেৰ ভিতৰ ॥ ২৩

মূল ৰামায়ণত এই কথাও নাই। বঙলা ৰামায়ণৰ কথকতাত
এই ‘গণ্ডি’ৰ কথাত বিশেষ ভিৰ দিয়া হয়। লক্ষণে ৰাম-নামেৰে
আঁক দি কয়—‘এই ব্ৰহ্ম ৰুদ্ৰ সূৰ্য্যাক্ষাঃ এৰি নাম গণ্ডি।
এৰ বাহিৰে আসবেন না। বিপদ হবে। কেউ রাখিতে
পারেনে না ॥’ ২৪

(৮) ৰাৱণ-মন্দোদৰী সীতাৰ পিতৃ-মাতৃ (?)।—ৰাৱণে
সীতাক হৰণ কৰি লৈ যাওঁতে ৰাৱণৰ প্ৰবোধ নামানি সীতাই
কৈছে—ৰাৱণ আৰু মন্দোদৰী তেওঁৰ পিতৃ-মাতৃ ; তেওঁ ৰাৱণৰ
ঘৰত জন্ম-লাভ কৰিছিল ; ৰাৱণে পানীত পেলাই দিয়ে আৰু
সাগৰৰ আফালনিত পাৰত পৰি তেওঁ মাটিৰ তলত লুকাই
আছিল ; পিছত ঋষিয়ে (ৰাজৰ্ষি জনকে) হাল বাওঁতে তেওঁক
পাই নিয়ে। এই কাহিনীৰ মূল কি, আমি বিচাৰি পোৱা
নাই।

(৯) ৰাৱণ-সুপাৰ্শ্ব-সংবাদ।—জটায়ুৰ লগত যুদ্ধ কৰাৰ পিছত
ৰাৱণ সম্পাতি পক্ষীৰ পুত্ৰ সুপাৰ্শ্বৰ সন্মুখীন হোৱাৰ বৰ্ণনা মূল
আৰু কন্দলিৰ ৰামায়ণত কিস্কিন্ধ্যাকাণ্ডৰ শেষৰ ফালেহে আছে—
সীতাৰ অনুসন্ধান বিচৰা হনুমান আদি বানৰসকলৰ আগত
সম্পাতিয়ে এই ঘটনা কয়। কুন্তিবাসী আৰু দুৰ্গাবতী ৰামায়ণত

অবগ্যাকাণ্ড ত বারণ-জটায়ুৰ যুদ্ধৰ পিছতে এই প্ৰসঙ্গ উত্থাপিত হৈছে ; দুই কবিৰ ভাষাৰো সামান্য সামঞ্জস্য দেখা পোৱা যায় । দুইজনে সুপাৰ্শ্বক লগ পোৱাৰ সময়ত বারণৰ বথৰ উল্লেখ কৰিছে । এই কথাও মূলৰ লগত অমিল । কাৰণ, বারণৰ বথ জটায়ুৰ চৰণ আৰু চকুৰ আঘাতত চূৰ্ণীকৃত হৈ যায় ।^{২৫} ইয়াৰ পিছত বারণ আকাশ-পথেদি উৰি যাব লগীয়া হয় ।^{২৬} অধ্যাত্ম-ৰামায়ণত অত্ৰ এখন বথ লৈ বারণ যোৱাৰ কথা আছে—‘পুনৰত্ন-ৰথেনাশু সীতামাদায বারণঃ . ।’^{২৭}

(১০) চকোৱা আৰু বগৰ কথা ।—প্ৰিয়-বিবহ-কাতৰ ৰামচন্দ্ৰই চেতনাচেতন জ্ঞান হেৰুৱাই কদম্ব, বিন্ধ, অৰ্জুন, কৰ্ণিকাৰ আদি বৃক্ষ, মৃগ, গজ, শাৰ্দূল, আদিত্য, বায়ু, গোদাবৰী-নদী, প্ৰশ্নৱণ-গিৰি আদিক সীতাৰ বাৰ্তা সূধিছে ।^{২৮} দুৰ্গাবৰ কবি এইবোৰ কথালৈ যোৱা নাই ; বৃক্ষত বতৰা বিচৰাটো মাত্ৰ অলগ ছুই গৈছে । কিন্তু তেওঁৰ ৰামে চকোৱাত সীতাৰ সন্ধান বিচাৰি পৰিহাস মাথোন লাভ কৰিছে আৰু পৰিহাসকাৰীক শাপ দিছে ; অনফালে লক্ষ্মণৰ পৰামৰ্শত ৰামচন্দ্ৰই বকক সূধি সীতাক কোনোবাই বথত তুলি নিয়া সন্তোদ পাই দেৱ গন্ধৰ্ব আদিক সম্বোধন কৰি স্বৰ্গ-মৰ্ত্য-প্ৰলয়ৰ ভয় দেখুৱাইছে । মূল ৰামায়ণত শ্ৰীৰামৰ প্ৰলয়-কালৰ ক্ৰুৰ দৰে এই লোক-সংহাৰক ৰূপে দেখা দিছে বারণ-জটায়ুৰ যুদ্ধ-স্থলী দেখা পাই ।^{২৯}

(১১) ৰামৰ বিবহ-বিকল অৱস্থাৰ বিৱৰণ ।—দুৰ্গাবৰৰ

২৫) ৩.৫১. ১৫-২০ । ২৬) ৩.৫১. ১৩, ৩ ৫৪.৭ চাণ্ডক ।

২৭) ৩.৭. ৫৮ ।

২৮) অবগ্যাকাণ্ড, সৰ্গ ৬০, ৬৩, ৬৪ ।

২৯) সৰ্গ ৬৪-৬৫ ।

সীতাই আশঙ্কা কৰিছে, জানোচা ৰামে বা আনে ভাবে, ‘অসতী ৰমণী সীতা পলালে অন্তৰি।’ ৰামেও আকৌ সন্দেহ কৰিছে, ‘এৱেঁসে জানিলো সীতা ৰামৰ স্নহদ নোহে।’ মূল ৰামায়ণত সীতা অবিহনে ৰামৰ আটাইতকৈ ডাঙৰ তয় হৈছে, সীতাক কিজানি কোনোবা ৰাক্ষসেই খাই পেলালে; সীতাৰ ছলনাৰ কথা বান্ধীকিৰ ৰামৰ মনে-ঘৰেও নাই। এই প্ৰসঙ্গত ডক্টৰ কাকতিয়ে অৰ্পপূৰ্ণ টীকা কৰিছে, —‘ই কেৱল লৌকিকতাৰ আৱেশ।’ ইয়াক স্থূল কচি বুলিব পাৰি, কিন্তু দুৰ্গাবৰৰ কবিতাৰ সৌন্দৰ্য্যই নিহিত আছে এই ‘লৌকিকতাৰ আৱেশ’ত।

দুৰ্গাবৰী ৰামায়ণ (শেষাঙ্ক) কন্দলি ৰামায়ণৰ ওজা-পালি তাণ্ডৰণ (৭)।—সমালোচনাৰ ক্ষেত্ৰত দুৰ্গাবৰৰ লগত যাৰ সাধাৰণতে বিজ্ঞানি পৰা হয়, সেই পীতাম্বৰ কবি পণ্ডিত, সংস্কৃতজ্ঞ। দুৰ্গাবৰ কিন্তু সম্ভৱতঃ তেনে নহয়। ডক্টৰ কাকতিয়ে কৈছে, ‘গীতি-ৰামায়ণ বান্ধীকিৰ মহাকাব্যৰ গাঁৱলীয়া তাণ্ডৰণ মাথোন।’ অৰণ্যকাণ্ডৰ শেষৰ কালৰপৰাই পিছডোখৰ লক্ষ কৰিলে “গীতি-ৰামায়ণ”কে মাধৱ কন্দলিৰ পদ-ৰামায়ণৰ মাধৱ কন্দলিৰ ৰামায়ণৰ ওজা-পালি তাণ্ডৰণ বুলিলেহে বেছি ৰজিতা খাব যেন লাগে। পুথিখন দেখাতে ওজা-পালিৰ ওজাই মোনাত লৈ ফুৰাব পৰা টোকা-বহী বা হেণ্ডবুকৰ দৰে; আৰু সম্ভৱতঃ দুৰ্গাবৰো তেনে ওজা আছিল আৰু পোনৰ ফালে নিজৰ কল্পনাৰে জন-সমাজত চলি থকা ৰাম-কথা সংযোজিত কৰি আৰু বাকী ভাগত কন্দলিৰ ৰামায়ণৰ গীতি-সংস্কৰণ উলিয়াই এই হেণ্ডবুকখনি তৈয়াৰ কৰিছিল। অৰণ্যকাণ্ডত কবিৰ কল্পনা উধাও হৈ উঠিছে আৰু ঘটনাৰ বিৱৰণ বহুল স্মৃতিত আগ বাঢ়িছে;

কিন্তু বগলীৰ মুখে সীতা-হৰণৰ সন্দেশ পোৱাৰ পিছত দেৱ-গন্ধৰ্ব আদিৰ প্ৰতি ৰামৰ ক্ৰোধ-প্ৰদৰ্শনৰেপৰা আৰম্ভ কৰি মাধৱ কন্দলিৰ প্ৰভাৱ আৰু প্ৰতিধ্বনি প্ৰকাশ পাবলৈ ধৰিছে আৰু আমাৰ গাঁৱলীয়া কবিৰ কল্পনাৰ চৰাইটিৰ ঠেঙত ডাঙৰ কবিজনৰ ৰচনাই ডোল লগাইছে। এইটোও মন কৰিব লগীয়া যে, য'ত য'ত দুৰ্গাবৰ কন্দলিৰপৰা আঁতাৰ গৈছে, তাৰ ক'তো তেওঁ বাস্তৱিকৰ ওচৰ চপা নাই;— ইয়াৰপৰাও বুজিব পাৰি, বাস্তৱিকৰ ৰামায়ণৰ লগত কবিৰ পৰিচয় সন্দেহৰ বিষয়।

দুৰ্গাবৰী ৰামায়ণত ঘাই ঘটনাৰ বিৱৰণেই অনেক ঠাইত চেলেকাচুবুৰীয়া বা ক্ষীণ হৈ পৰিছে। এই ক্ষেত্ৰত আমি মনত ৰাখিব লাগিব যে, ওজা-পালিৰ অনুষ্ঠানৰ সময়ত ওজা বা ডাইনা পালিয়ে অসংলগ্ন বা ক্ষীণ অংশবোৰ কথা বা মোখিক পয়াৰ-ৰচনাৰে সংলগ্ন বা পূৰ কৰি যাব পাৰে বা বিৱৰণে অৱস্থা অনুযায়ী বহলাই নিব পাৰে। দুৰ্গাবৰী ওজাই কেতিয়াবা হয়তো দুৰ্গাবৰৰ দৰেই কন্দলি ৰামায়ণৰে সাহায্য এনে স্থলত গ্ৰহণ কৰিছিল। উল্লিখিত পিছৰ অংশ বিশেষকৈ পয়াৰৰ টুকুৰাবোৰ অনেক ঠাইতে কন্দলিৰ পদেৰে একে। ঠায়ে ঠায়ে দুৰ্গাবৰে কন্দলিৰ পদ এৰি গৈছে; ক'ৰবাত ক'ৰবাত তাৰ লগত আৰু শাৰী যোগো দিছে; কোনো ঠাইত কন্দলিৰ শাৰীবোৰৰ মাজত 'এ', 'হে' আদি যোগ দি ৰাগ সংযোজন কৰিছে;^{৩০} ক'তোবা আকৌ শব্দ সাল-বদল কৰি নতুন ছন্দ প্ৰয়োগ কৰিছে;^{৩১} ন।

৩০) পৃ ১০৮-১০৯, পটমঞ্জৰী বাগব গীতটি চাওক।

৩১) পৃ ১০৫-১০৬, মেঘমণ্ডল বাগব গীতটি চাওক।

পদান্ত-মিল সৃষ্টি কৰিছে।^{৩২} আন কোনো কোনো ঠাইত সৰু-
সুৰা সলনি কৰা হ'লেও কন্দলিৰ হাতৰ চিন বাককৈয়ে বিৰিঙি
বৈছে।^{৩৩} মাথৰ কন্দলিৰ মনোমোহা জুতুৱা ঠাঁচ দুৰ্গাবৰৰ
সংস্কৰণত প্ৰায় নোহোৱাৰ দৰে হৈ পৰিছে; লগতে অনেক
অপ্ৰচলিত (আৰ্কেইক) শব্দও অন্তৰ্হিত হৈছে।

কিঙ্কিকাণ্ডৰ গীত-পদ কন্দলিৰপৰা বৰ বেছি পৃথক নহয়।
সুন্দৰাকাণ্ডও যেন কন্দলিৰ চমু তাণ্ডৰণ। য'ত দুৰ্গাবৰে নিজৰ
কথাত ঘটনা বিৱৰিবলৈ যত্ন কৰিছে, তাতো তেওঁ কন্দলিৰপৰা
আঁতৰি যোৱা নাই। কৰুণাসিক্ত গীতৰ কবি দুৰ্গাবৰে লঙ্কাকাণ্ড
অলপ কথাত শেষ কৰিছে—যুদ্ধ-বিগ্ৰহৰ ছলস্থূলত যেন তেওঁৰ
ৰতি নাই। কিন্তু সীতাৰ অগ্নি-পৰীক্ষাৰ বৰ্ণনালৈ অহাত তেওঁ
আকৌ মুখৰ আৰু কৰুণাৰ্দ্ৰ-হৃদয় হৈ পৰিছে। ইয়াৰ ভিতৰত
কন্দলিৰ পদৰপৰা ক্ষিপ্ৰ ছন্দত ভাঙি উলিওৱা সীতাৰ কৰুণ
বাণীটি অতি তীব্ৰ। তাৰ পিছত কাহিনী-অংশ শুকাই-খীণাই
খৰালিৰ জুৰিৰ দৰে হৈছে আৰু ৰামৰ অভিনেতৃত্ব কবিয়ে তেওঁৰ
পুস্তিকাৰ সামৰণি পৰিছে।

গীতি-ৰামায়ণত সম্ভৱপৰ প্ৰভাৱসমূহ : (ক) শঙ্কৰ-
দেৱ আৰু ভক্তি-আন্দোলন—দুৰ্গাবৰ কবিৰ পদ্মাৰ পাঁচালী
আৰু “গীতি-ৰামায়ণ” এই দুইখনি ৰচনাৰ ভিতৰত প্ৰথমখনি বিষয়-
বস্তুৰ ফালৰপৰা নৱবৈষ্ণৱ আন্দোলনৰপৰা বহুত আঁতৰত;
তাত নৱবৈষ্ণৱ সাহিত্যৰ প্ৰভাৱো লক্ষ কৰা নাযায়। কিন্তু
দ্বিতীয়খনিৰ সেই আন্দোলনৰ চোৱে স্পষ্টকৈয়ে কোবাইছে।

৩২) পৃ. ১১৭-১১৯, হুৱাই বাগব গীতটি চাওক।

৩৩) Sankaradeva and His Predecessors, p. 40.

অন্নভাববাদ, বাম-নাম-কীৰ্ত্তনৰ মহিমা, ভক্তৰ দুখত ভগৱন্ত কাতৰ হোৱা, ভক্তি সহ য'তে ত'তে জীৱন বিচৰা আৰু ভগৱন্তৰ কৃপা বা প্ৰসাদত জন্ম-মৃত্যুৰ সংসাৰৰ হাত সাৰাৰ ধাৰণা—এনেবিলাক ভাবৰ নৱবৈষ্ণৱ-কবি-সুভাষ স্পষ্ট প্ৰকাশে এই কথা প্ৰতীয়মান কৰায়। এই ভাববোৰ গীতি-কাব্যখনিত ওতপ্ৰোতভাৱে সোমাই পৰিছে। ৪০৪, ৪৪০-৪৪৪ আদি পদত তাৰ প্ৰভাৱে প্ৰকটভাৱে দেখা দিয়ে। দুৰ্গাবৰে নিজকে 'ৰামৰ কিস্কৰ' বা 'ৰাম-পদ-কিস্কৰ' বুলিছে আৰু ৰামক নাৰায়ণৰ অন্নভাৰ বুলি মানিছে। অৱশ্যে মন কৰিব লগীয়া নৱবৈষ্ণৱ কবিসকলৰ দৰে তেওঁ ৰাম আৰু কৃষ্ণৰ অভেদ-কল্পনাৰ ইঙ্গিত দিয়া নাই। অসমৰ ভক্তি-আন্দোলনৰ মূল ধাৰা কৃষ্ণ-ভক্তি। আন ফালে প্ৰাক্তন-বৈষ্ণৱ কবিৰ সহজ 'উপদেশ নাই, শুভ শুভ'ৰ ঠাইত দুৰ্গাবৰৰ ভণিতা দুই-এটিত 'উপদেশ আচুফুল'ৰ আভাস দেখা পোৱা গৈছে।

তলত শব্দবোৰৰ কবিতাৰ প্ৰতিধ্বনি বাজি উঠা দুই-এশাৰী ৰিজনৰ বাবে তুলি দিয়া হ'ল।

(১) দেৱো মিছা মাতে দেখি পুনৰপি আইলো ॥ ৩৬

আছোক মনুষ্য : দেৱো মিছা মাতে : কি ভৈল কালৰ ধৰ্ম্ম।

—ভাগৱত, দশম

(২) ধৰ ধৰ মাৰ মাৰ সৈন্তৰ আন্দোল।

হৰ হৰ শব্দে হুগুনি মাতবোল ॥ ১:২

বহে খৰ্ব্ব বায়ু হুগুনিয় মাতবোল।

গগনক ঢাকি মহা মেঘৰ আন্দোল ॥ —ভাগৱত, দশম

হৰ হৰ শব্দে পুৰিল দিশ-পাশ ॥—ভাগৱত, দশম

নয়নিয় দিখ ছুণুনিয় মাতবোল ॥—ভাগৱত, দশম

(৩) মাকচ বখিলা কবি শবৰ সন্ধান ।

খৰ দুষণক আক কৰিলা নিৰ্য্যাণ ॥ ২৪৪

বিৰাধ কবন্ধ মাৰীচৰ লৈলা প্ৰাণ ।

খৰ দুষণক প্ৰভু কৰিলা নিৰ্য্যাণ ॥—কীৰ্ত্তন-ঘোষা

(৪) যাইতে দেখিলা কি মোৰ জনক-ঝীয়াৰী ॥ ৩৭৫

যাহন্তে দেখিলা নন্দ-কুমাৰ ॥—কীৰ্ত্তন-ঘোষা

দেখিলা যাহন্তে নন্দ-নন্দন ॥—কীৰ্ত্তন-ঘোষা

(৫) ভকতৰ দুখ দেখি নসহে শৰীৰ ॥ ৮৩১

ভকতৰ দুখ দেখি নসহে হৃদয় ॥—ভাগৱত, দশম

তোমাৰ দুখ দেখি নসহয় প্ৰাণ ॥—ভাগৱত, দশম

(৬) নিজ কৰ্ম্মে হওঁ প্ৰভু হে যেহি যেহি গতি ।

সেহি সেহি জন্মে হোক তোমাত ভকতি ॥

বৈষ্ণৱৰ সঙ্গতেসে হে ৰহোক সৰ্ব্বথা ।

মুখে যশ গাইবো কৰ্ণে তবু কথা ॥ ৪৪১-৪২

নলকুবৰ মণিগ্ৰীৱৰ প্ৰাৰ্থনা—

বাক্য মোৰ নেৰোক তোমাৰ-গুণ-গ্ৰাম ।

তোমাৰ কথাত কৰ্ণে কৰোক বিশ্ৰাম ॥—ভাগৱত, দশম

ব্ৰহ্মা-স্তুতি—

ইটো ব্ৰহ্মপদ আউৰ আমাক নলাগৈ প্ৰভু

হওঁ গৈয়া কীট-পতঙ্গ ।

তোমাৰ চৰণ চিন্তি নিতান্তে থাকিবো নাথ

তবু ভকতৰ লৈয়া সঙ্গ ॥—ভাগৱত, দশম

দুদামা ঘাণীৰ ভুক্তি—

থাকোক মুখত গুণ-নামৰ কীৰ্ত্তন ॥

বিষ্ণু-ভকতেসে হৈব পৰম বান্ধৱ ।—তাংৱত, দশম ।

শঙ্কৰদেৱৰ এনে প্ৰভাৱৰপৰা অচুমান হয় কীৰ্ত্তন-দশম মাৰখি কৰি আগ বঢ়া ভক্তি-আন্দোলন কামৰূপত প্ৰচাৰ হোৱাৰ পিছতহে “গীতি-ৰামায়ণ” ৰচিত হৈছিল । সেই প্ৰভাৱৰপৰা মুক্ত দুৰ্গাবৰৰ “মনসা-কাব্য” ইয়াৰ আগৰ লেখা হ’ব পাৰে ।

এইখিনিতে উল্লেখ কৰিব পাৰি যে ৬৬ পিঠিৰ “দুৰ্গম সঙ্কট ঘোৰ বনে” শাৰীটোৱে মাধৱদেৱৰ বৰগীতৰ এশাৰীৰ প্ৰতিধ্বনি তোলা যেন লাগে ।

(খ) . **পীতাম্বৰ কবি**—পীতাম্বৰ কবিৰ লগতো দুৰ্গাবৰৰ দুই-এটি ভাব বা কথাৰ ভঙ্গিৰ মিল দেখা পোৱা যায় ।

কিবা মোৰ কুৰূপ দেখিলা কোনো দোষ ।

আমাক যে এতমান কৰা অসন্তোষ ॥ ৪৬

সীতাৰ এই দুশাৰী কথাই পীতাম্বৰৰ দশম স্কন্ধ ভাগৱতৰ বিখ্যাত দুশাৰী কথা সোঁৱৰায়—

বিলাপ কৰিয়া কান্দে মাৰ ককমিণী ॥

কোন অঙ্গে খুন দেখি নাইলা যদুমণি ॥

শূৰ্ণপথাই ‘মোহিনী ৰতিৰ ৰূপ’ ধৰা কথাটো “উষা-পৰিণয়”ৰ যক্ষিণী কামসেনাই অনিৰুদ্ধ কৌৰৱৰ আগত উষাৰ বেশত ৰক্তি-তলু ধাৰণ কৰাৰ অচুৰূপ । ‘নাকান্দা নাকান্দা সীতা’,^{৩৪} ‘নাবোল নাবোল স্তনা দশগ্ৰীৱ’,^{৩৫} আৰু ‘নোবোলা নোবোল’

ওনিয়ো স্মৃতিৰ'৩৬ গীতকেইটিৰ আৰম্ভৰ শাৰীৰ দ্বিকল্পিয়ে পীতাম্বৰৰ 'নাথয়ো নাথয়ো গোসাই হে'৩৭ গীতৰ তেনে দ্বিকল্পি মনত পেলায়। আনফালে এই গীতটিত কোকিলা ধায়ে পানীকেঁচুৱা উষাক পানীত উটুৱাই দিবলৈ ওলোৱা আৰু বাৰণৰ ভয়ত সীতাই নিজকে বাৰণ-মন্দোদৰীৰ কেঁচুৱাতে পৰিত্যক্তা কণ্ঠা বুলি দৰ্শোৱা—এই দুই কথাৰ মাজত সংযোগ বিচাৰিবৰ মন যায়, বিশেষতে যেহেতু সীতাৰ উক্তি বাত্মীকিৰ শ্লোকত প্ৰতিষ্ঠিত নহয়। ভণিতাত দুৰ্গাবৰৰ 'সৰস্বতী পৰসনে' আদি খণ্ডবাক্যয়ো পীতাম্বৰৰ 'হৰি পৰসনে' আদি খণ্ডবাক্যৰ কথা মনত পেলাব।

(গ) কুন্তিবাস—কেইঠাইমানত দুৰ্গাবৰী ৰামায়ণ আৰু কুন্তিবাসী ৰামায়ণৰ মিল দেখা পোৱা যায়। কুন্তিবাসৰ কাল সম্পৰ্কে ঠিৰাংকৈ একো কোৱা হোৱা নাই যদিও, তেওঁক খ্ৰীষ্টীয় পঞ্চদশ শতকৰ শেষ পাদত স্থাপন কৰা হৈছে, কিন্তু ১৫৮১ খ্ৰীষ্টাব্দক কুন্তিবাসৰ সময়ৰ শেষ সীমা ৰূপে নিৰ্দ্ধাৰণ কৰা হৈছে। ৩৮ আনফালে, অধ্যা° সেনৰ ভাষাত 'বহু শতাব্দী ধৰিয়া গায়নেৰ কণ্ঠে কণ্ঠে ফিৰিয়া এবং অশিক্ষিত লিপিকৰেৰ হাতে হাতে পড়িয়া কুন্তিবাসেৰ শ্ৰীৰামপাঁচালী খোল ও নলিচা দুইই বদলাইয়াছে বাৰবাৰ।' দুৰ্গাবৰৰ ক্ষেত্ৰতো তেনে নোহোৱাকৈ থকা নাই। গতিকে দুই কবিৰ মিলৰপৰা কোনো স্থিৰ সিদ্ধান্তত উপনীত হোৱা টান। মিলবোৰ—ফকুৰ তীৰত দশৰথৰ পিণ্ড-

৩৬) পদ ৬৬২—। ৩৭) নেওগ-সম্পাদিত, উষা-পৰিণয়, পৃষ্ঠা ৩৫।

৩৮) সেন, বাঙ্গালী সাহিত্যৰ ইতিহাস, পৃ° ২৮-১০২।

দান ;^{৩৯} অৰণ্যকাণ্ডে বারণ আৰু সুপাৰ্শ্বৰ দেখা-দেখিৰ
বিৱৰণ ;^{৪০} সীতাক বহু কুটীৰত ৰেখা টানি ৰখা ^{৪১} ।

দুৰ্গাবৰ — হৰিয়া আনিলি তই ৰামৰ মৈথিলী ॥ ২৫০

যি দোষে হৰিলো মই ৰামৰ ৰমণী ॥ ২৫৩

কুন্তিবাস — কোন দোষে হৰিলি রে ৰামেৰ স্তন্দরী ॥ পৃ° ১৫৩

সেই ক্রোধে হৰিলাম ৰামেৰ স্তন্দরী ॥ পৃ° ১৫৫

দুৰ্গাবৰৰ ভাষা আৰু জতুৱা ঠাঁচ—গীত-পদৰ বিবিধ স্তব-
লয় ৰাখি দুৰ্গাবৰৰ ভাষা সাবলীলভাৱে আগ বাঢ়িছে। ওজাৰ স্মৃতি-
সম্পন্নতা আৰু সংগ্ৰহ-ক্ষমতাৰে তেওঁ ডাঙৰ কবিৰ কবিতাৰ শাৰী
নিজৰ ৰচনাত জীণ নিয়াই নিজৰ নিৰ্দিষ্ট ঠেক সোমাৰ ভিতৰত
ৰামায়ণ-কাহিনী শেষ কৰিছে। তেওঁৰ বিৱৰণ-শক্তি সজীৱ আৰু
বিশেষকৈ গীতবোৰত ভাষা স্তন্দৰভাৱে অমুভূতি-প্ৰকাশক।
কিন্তু ভাষা বিষয়তো কবি যেন বৰ পণ্ডিত নাছিল। তেওঁ ৰামৰ
ধনু বুজাবলৈ ‘গাণ্ডীৱ’, সমাচাৰ অৰ্থত ‘সমিধান’, বাৰ্তা অৰ্থত
‘উত্তৰ’, খং অৰ্থত ‘অমুৰাগ’ আদি শব্দৰ ব্যবহাৰ কৰিছে।^{৪২}
ৰামচন্দ্ৰৰ আখ্যা হিছাপে ‘মুৰাৰ’, গদাধৰ’, ‘দেৱৰাজ’ আদিৰ
প্ৰয়োগ টিলা-সোলোকা যেন লাগে। মাধৱ কন্দলিৰ ভাষা
যেনেকৈ জতুৱা ঠাঁচে স্তম্ভুৰ কৰি তুলিছে, দুৰ্গাবৰৰ ভাষাত
তেনে জতুৱা প্ৰয়োগ বিৰল বুলিলেই হয়। তেওঁৰ ভাষাত য’ত
জতুৱা খণ্ডবাক্য আদি সোমাইছে, সিও বেছি ভাগ ঠাইত কন্দলিৰ

৩৯) দুৰ্গাবৰ, পৃ° ১-২ ; কুন্তিবাস পৃ° ১৩০।

৪০) দুৰ্গাবৰ, পৃ° ৪২-৪৪ ; কুন্তিবাস, পৃ° ১৫৫।

৪১) দুৰ্গাবৰ, পৃ° ২৮ ; কুন্তিবাস, পৃ° ১৫০, তুংক পৃ° ১৫০। সেৱে-
ষী দেৱীৰ নকলৰ তৃতীয় শীতটি চাওক।

প্ৰভাৱৰ ফল বুলিয়ে ক'ব পাৰি। তলৰ খণ্ডবাক্য আৰু যোজ্ঞানা কেইটাৰ ভিতৰত তৰা চিন দিয়া কেইটি কন্দলিৰ প্ৰতিধ্বনি।

* 'যম ৰজা এৰে পাত মলচিব' (পদ ৮৫) মৰণৰ সময়
উপস্থিত হ'ব।

'তেজে ভৈলা অঙ্গ তোলবোল' (পদ ৯১)—তেজে'
তুম্বলি হ'ল।

'লোহায়ে বান্ধিল ঘাৰ' (পদ ৯৩)—নিজকে অমৰণ বুলি
ভাবিলে।

* 'ভৈল মন্দ ৰাশি' (পদ ৩২৪, ৩৩১)।

'মৰস মনৰ গৰ্কে' (পদ ৩৬৬)।

* 'সিটো শোকে অগ্নিত পিম্পলি ভৈল পথ' (পদ ৪৩৩)—
তু'ক° 'এনেই জুইৰ জালা, তাত পিপ্লিৰ পথ' (কাম-
ৰূপ) ; 'এনেই মৰিচো ঋষিৰ শাপত, তাতে দিছে ধানৰ
ভাপত' ; (কন্দলি) 'অগ্নি দহৰে পিম্পলিৰ দিয়া পথ' ;
(শঙ্কৰদেৱ) 'একে জুই মৰে আৰু পিম্পলিৰ পথ।'

* 'দশম গুচিয়া একাদশ বৃহস্পতি' (পদ ৫২৩)।

'জিভাখান মেলি চাহা কলীয়া নি গোৰা' (পদ ৬৩১)—
মিছা কৈছ নে সঁচা কৈছ, ভাবি চা।

'সিংহৰ আগত যেন শৃগালৰ টালি" (পদ ৬৩৩)—
তু'ক° 'বাঘৰ আগত ছাগৰ ডেৱা-ডেৱি।'

সাহিত্য আৰু সজীৱত দুৰ্গাবৰৰ স্থান—ৰামায়ণী কবি
আৰু মনসা কবি, দুই প্ৰকাৰে অসমীয়া সাহিত্যৰ বৃহজ্জীত দুৰ্গাবৰৰ
এখনি স্থান আছে। দুৰ্গাবৰৰ কিছু কাল আগতে মাধৱ বন্দ্যোপাধ্যায়
অযোধ্যাকাণ্ডৰপৰা লঙ্কাাকাণ্ডলৈকে পাঁচ কাণ্ড ৰামায়ণ বুলিব খাঁত

নেহেৰোৱাকৈ জতুৱা অসমীয়া ভাষাৰ পদত ভাঙি উলিয়ায়। কন্দলিৰ ৰচনা অসমীয়া কাব্য-সাহিত্যৰ এটি শ্ৰেষ্ঠ সম্পদ। আন এজন প্ৰাক্‌শঙ্কৰী কবি হৰিবৰ বিপ্ৰই জৈমিনীয়াশ্বমেধ-পৰ্বৰপৰা “লৱ-কুণৰ যুদ্ধ”ৰ পদ ৰচে। দুৰ্গাবৰৰ সমসাময়িক শঙ্কৰদেৱে উত্তৰকাণ্ড আৰু মাধৱদেৱে আদিকাণ্ডৰ পদ কৰি অসমীয়া ৰামায়ণক সপ্তকাণ্ড কৰি তোলে; তদুপৰি ছয়োজনে কন্দলিৰ ৰামায়ণত ভক্তি-উপদেশৰ আঁচু-ফুল দি তাকো ভকতীয়ামতে গুচি কৰি লয়। শঙ্কৰদেৱৰ “ৰাম-বিজয় নাটক”ৰ মূল ৰামায়ণৰ সীতা-স্বয়ম্বৰৰ কাহিনী। এওঁলোকৰ আন এজন সমসাময়িক অনন্ত কন্দলিয়ে মাধৱ কন্দলিৰ পাঁচ কাণ্ডৰ পদতে যোগ-বিশেষ কৰি ‘গঙ্গাজল তুলসী একেঠাই’ কৰাৰ দৰে ‘ভাগৱত মিশলাই’ ৰামায়ণৰ ভাগৱতী সংস্কৰণ তৈয়াৰ কৰে, আৰু “সীতাৰ পাতাল-প্ৰৱেশ” বুলি এখন নাটো ৰচনা কৰে। ১৫৭৪ শকত শঙ্কৰদেৱৰ ভাতৃ-পৌত্ৰীৰ সন্তান কালশিল্পীয়া আতা হৃদয়ানন্দ কায়স্থ বা অনন্ত ঠাকুৰে কলাপচন্দ্ৰ-কৃত বাঙ্গালীকিৰ সাৰ “ৰামায়ণ-চম্ভিকা”ৰ পদ কৰি শঙ্কৰী আৰ্হিৰ কীৰ্ত্তন-ঘোষাৰ “শ্ৰীৰাম-কীৰ্ত্তন” প্ৰস্তুত কৰে। বৰ ভকতৰ বংশৰ, পদ ‘অদ্ভুত ৰামায়ণ’ লিখোঁতা ৰঘুনাথ মহন্তৰ ভট্টদেৱী কথা-ৰীতিৰ প্ৰথম চাৰি কাণ্ড ৰামায়ণ পোৱা গৈছে। হেড়ম্বেশ্বৰ জয়চন্দ নৰপতিৰ আদেশ অনুসাৰে ভৱানীনাথ দ্বিজবৰে ‘ব্যাস-সংগিত চাইয়া’ পয়াৰ আৰু ‘লাচাড়ি-প্ৰবন্ধে’ “শ্ৰীৰামচন্দ্ৰ-অভিষেক” পদবন্ধ কৰে।^{৪৩} কমলেশ্বৰসিংহ স্বৰ্গদেৱৰ দিনত

৪২) পদ ৯৯, ১৫৯, ১৬২ পৃ, ১৭৭ পৃ, ৩০২; ১২৪, ১৩০, ২১০।

৪৩) বুৰঞ্জী আৰু পুৰাতত্ত্ব বিভাগৰ অধ্যক্ষ ড° ভূঞাই অলপতে শিক্ষা-মন্ত্ৰী শ্ৰীঅমিয়কুমাৰ দাসৰ যোগেদি নগাঁও লক্ষ্যাবপৰা এই পুথি

মহামন্ত্রী পূৰ্ণানন্দ বুঢ়াগোহাঁইৰ অনুপ্ৰেৰণাত শ্ৰীকান্ত সূৰ্য্যবিপ্ৰই ‘পশ্চিমা ভাষা’ৰ তুলসীদাসী ৰামায়ণৰ অসমীয়া পদ নিবন্ধ কৰে। ৪ ৰামায়ণী কাহিনীৰ এই বিভিন্ন অসমীয়া সংস্কৰণৰ মাজতো দুৰ্গাবৰী ৰামায়ণৰ এখনি স্বতন্ত্ৰ স্থান আছে গীতিকাব্য হিছাপে। তকতি-পকীয়া সমাজৰ অৱহেলা সত্ত্বেও ইখনিয়ে এতিয়াও গাঁৱে-ভূঞা ক’তো ক’তো জনসাধাৰণৰ হৃদয় অধিকাৰ কৰি আছে।

ওপৰৰ আলোচনাৰপৰা দেখা যাব “গীতি-ৰামায়ণ”ৰ আদি ভাগ বাত্মীকিৰপৰা বহুতখিনি আঁতৰি আহিছে আৰু এই অংশত ভাষা, বিষয়-বস্তু আৰু পৰিৱেশ-নীতিত দুৰ্গাবৰ মাধৱ কন্দলিৰ প্ৰভাৱৰপৰা মুক্ত। এই অংশ আৰু পদ্মাৰ পাঁচালীয়েই অসমীয়া সাহিত্যলৈ দুৰ্গাবৰৰ ঘাই বৰঙনি। “গীতি-ৰামায়ণ”ৰ পিছৰ অংশ ‘সতা গাবৰ’ বাবে মাধৱ কন্দলিৰ পুথিৰপৰা মলখু বাছি ওজাই টুকি লোৱা স্মৰ-সংযোজিত টোকাৰ দৰে হৈছে। এই অংশও দুৰ্গাবৰ অনন্ত কন্দলিৰ দৰেই মাধৱ কন্দলিৰ ওচৰত ঋণী।

পাৰিবাৰিক জীৱনৰ সুখ-দুখৰ দ্বন্দ্ব লৈয়ে যেন এই গীতি কাব্যখনিত কবি বাস্তৱ হৈ আছে। প্ৰথম ভাগত ৰাম-সীতাৰ দুখৰ কথা আৰু মাজ ভাগত বালী-সুগ্ৰীৱৰ ঘৰুৱা কন্দলৰ ককণ ৰূপ দুৰ্গাবৰৰ ঘাই অৱলম্বন। এইভাৱে চালে সামাজিক জীৱনত

খনি কিছু দিনৰ বাবে পাইছে। পুৰিখন ইংৰাজী ১৮৬০ ছনত কাছাবত নকল কৰা—‘হৈডাঘৰি শ্ৰীলক্ষ্মীবুস্তা ইন্দুপ্ৰভা মহাবানি নিজ সৰ্কাৰি পুস্তক ॥’

৪৪) হিতৈষ্যৰ ব্যবহাৰাই এইখনি সংগ্ৰহ কৰিছিল।

৪৫) পদ ৩৭৩।

দুৰ্গাবৰৰ অল্পৰাগ স্পষ্ট হৈ ওলায়। ওজা গোৱা শুনিবলৈ অহা লোক-সাধাৰণৰ ঘাইকৈ অৱসৰ-বিনোদন আৰু কিছু পৰিমাণে আধ্যাত্মিক পিপাসা-নিবৃত্তিৰ কামো “গীতি-ৰামায়ণে” সাধন কৰিছিল। কৰুণ, হৃদয়স্পৰ্শী বিষয়-বস্তু দুৰ্গাবৰৰ যেন বিশেষ প্ৰিয়। আনফালে তাতেই যেন শ্ৰোতা জন-সাধাৰণে নিজৰ দুঃখময় জীৱনৰ যেন এটি উদাত্তীকৃত স্তৰ শুনিবলৈ পাইছিল। হাবিতলীয়া পজাত সীতাক বিচাৰি নোপোৱাত ৰামৰ যি বিষাদ, বিদ্ৰম, বিলাপৰ সৃষ্টি হৈছে, তাৰ বৰ্ণনা কবিয়ে অতি বহুলভাৱেই দিছে। সীতাৰ বিলাপ, ৰামৰ বিলাপৰ উপৰি বিলাপ, তাৰাৰ বিলাপ—কেয়োফালে বিলাপ ;—শোকৰ বিলাস। ইয়াত জন-সাধাৰণৰ হৃদয়ত স্পন্দন জগাব পৰা সহজাপলক তীব্ৰ অল্পভূতিৰ এক-তানহে যেন শুনিবলৈ পোৱা যায়। কৰুণ গীতবোৰেই কাব্যখনিৰ প্ৰধান আকৰ্ষণ।

কণ কণ শব্দ-চিত্ৰ তোলাত আৰু অলপ কথাত সূক্ষ্ম ভাবাৱেগৰ ইঙ্গিত দিয়াত দুৰ্গাবৰ নিপুণ শিল্পী। ‘চিত্ৰৰ পুতলী’ সীতা আৰু ‘ৰতি-ৰূপা’ শূৰ্পণখাৰ ছবি কেমিঅ’ বা চিত্ৰিত মুক্তাফোটৰ দৰেই কণমান আৰু মনোৰমো। ‘ভ্ৰমৰে গুপ্তৰে গুনে মনত বিকল’^{৪৫}—মদন-অল্পভূতিৰ এটি সৰস ইঙ্গিত। মূল ৰামায়ণত সীতাক ৰামে কেতিয়াবা দেখা ঘন কৰিও দেখা নাপাই এনেভাৱে বিকল হৈছে—পশুশ্লিৰ চ তাং সীতাগপশ্চ-ন্মন্মাৰ্দ্দিতঃ। অলপ বহুল বৰ্ণনাৰ ভিতৰত মায়া-অযোধ্যাৰ মোট-খেলৰ দৃশ্য যেনে প্ৰসাদ-যুক্ত, জটায়ুৰ যুদ্ধৰ বৰ্ণনা তেনে তেজী। ঘটনাৰ পৰিৱেশ-সৃষ্টিত দুৰ্গাবৰ কেনে পটু, পাশা-খেলৰ মাজতে হঠাতে মায়া-মৃগ দেখা দিয়াৰ কল্পনাই তাৰ চিনাকি দিয়ে।

মূল ৰামায়ণত কুলনিত কুল তুলি থাকোঁতেহে সীতাই মায়া-হৰিণ দেখা পায়।

চৰিত্ৰবোধত দুৰ্গাবৰে নিজা বোল দি নতুনভাৱে স্পষ্ট কৰি তুলিবলৈ যত্ন কৰিছে। তেওঁ ৰামৰ চৰিত্ৰৰ কাকণ্যত যুদ্ধ, তেওঁৰ ৰাম দেৱতাতকৈও সাধাৰণ সুখ-দুখৰ অনুভূতিৰে মানুহহে —কৰুণ, কোমল, কাতৰ। দীনেশচন্দ্ৰ সেনে ৱস্তিবাসৰ ৰাম-চৰিত্ৰৰ বিষয়ে আঙুলিয়াই দিয়া দৰে ক'ব পাৰি—দুৰ্গাবৰে বাম্মাকিৰ ৰামৰ গ্ৰাম-সুন্দৰ শ্ৰী ৰাখি দীৰত্ব আৰু বৈৰাগ্যৰ মহিমা বৰ্জ্জ কৰিছে। কাতৰ অৱস্থাৰ মাজতে ৰামৰ কদৰূপ দেখা গ'লেও, সেই ৰূপত দুৰ্গাবৰ বেছি পৰ বন্দী হৈ থকা নাই, কিম্বা ৰামৰ বীৰত্ব-ব্যঞ্জক যুদ্ধৰ বৰ্ণনাতো যেন তেওঁৰ ৰতি নাই। মূলত শূৰ্পণখাই বিশেষকৈ সীতাৰ ৰূপ বৰ্ণনা কৰি ৰামৰ মোহ সৃষ্টি কৰিবৰ যত্ন কৰিছে। 'কাটা যে নাকত তাইৰ নাহিকন্ত লাজ'—শূৰ্পণখাৰ চৰিত্ৰত এনে এটা বোল দিবলৈ গৈ দুৰ্গাবৰে তাইৰ হতুৱা ককায়েকৰ আগতে 'শোভন পুৰুষ দেখি স্নেহাত মাগিলো' বুলি কোৱাই পেলাইছে।

দুৰ্গাবৰ কায়স্থৰ এই ৰামায়ণৰ এটি বিশেষ মূল্য ৰাগ-সঙ্গীতৰ প্ৰচলনৰ এটি নিদৰ্শন-স্বৰূপে। পাচালী গীত গোৱা ওজা-পালিৰ মাজত কেনেবোৰ ৰাগৰ চৰ্চ্চা হৈছিল, এইখনিৰপৰা বুজিব পাৰি। আমি যি দুই-এটি দুৰ্গাবৰী গীত শুনিছো তাৰ ঢেক এফালে উত্তৰ ভাৰতীয় সঙ্গীত আৰু আনফালে বৰগীত-অন্ধীয়া-গীতৰপৰা স্নকীয়া যেন লাগে। প্ৰাক্‌শঙ্কৰী ওজা-পালি অনুষ্ঠানৰ কোনো নিৰ্দিষ্ট নিদৰ্শন আমি নাপাওঁ। কিন্তু বৈষ্ণৱ সঙ্গীতৰপৰা পৃথক দুৰ্গাবৰী সঙ্গীতে প্ৰাক্‌শঙ্কৰী অনাবৈষ্ণৱ অসমীয়া সঙ্গীতৰ

ঐতিহ্য বহন কৰি অনা যেন অনুমান হয়। সত্ৰীয়া সঙ্গীত আৰু দুৰ্গাবৰী গীতৰ পাৰ্থক্যৰ তাৎপৰ্য্য কি সঙ্গীতজ্ঞসকলৰ সূক্ষ্ম বিচাৰৰ বিষয়। এই পাৰ্থক্য সত্ৰীয়া আৰু অ-সত্ৰীয়া ভকতীয়া গীত আদিৰ (যাক আন গীতৰ লগতে কামৰূপীয় লোক-গীতি নাম দিয়া হৈছে) মাজৰ পাৰ্থক্যই, নে সিহঁতৰ মাজত মূল শ্ৰেণীগত অমিল আছে, সঙ্গীত-বৈজ্ঞানিকৰ গৱেষণাইহে ঠিৰাং কৰিব পাৰিব। সত্ৰীয়া আৰু অ-সত্ৰীয়া লোক-গীতিৰ পাৰ্থক্যৰ প্ৰধান কাৰণ প্ৰথম বিধত আনুষ্ঠানিক অনুশাসন আৰু দ্বিতীয় বিধত তেনে শাসনৰ অভাৱ আৰু লোক-কচিৎ শৰণ।

দুৰ্গাবৰৰ খণ্ডিত ‘মনসা-কাব্যৰ’ পুথিত পটমঞ্জৰী, ভাটিয়ালী, ৰামগিৰি, আৰু স্নহাই ৰাগৰ মাথোন নাম পোৱা হৈছে। “গাতি-ৰামায়ণ”ৰ ৫৮টি গীতৰ এটিত ৰাগৰ নাম নাই, বাকী ৫৭-টিত এইকেইটা ৰাগৰ নাম আছে—(১) অহিৰ ১০-টি গীত, (২) আকাশমণ্ডলি—১, (৩) কন্বাৰ (৭) ১, (৪) গুঞ্জৰি—৪, (৫) চালনি বা ছালনী—৩, (৬) দেৱজিনি—১, (৭) দেৱমোহন—৩, (৮) ধনত্ৰী (ধনেশ্বৰি)—৪, (৯) পটমঞ্জাৰ—২, (১০) বৰাৰি বা বৰাডি—৩, (১১) বসন্ত—৪, (১২) বেলোৱাৰ (বেলয়াৰ) ৩, (১৩) ভাটিয়ালি—১, (১৪) মঞ্জৰি (মঞ্জুৰি) ১, (১৫) মাৰোৱাৰ—১, (১৬) মালচি ২, (১৭) মেঘমণ্ডল ১, (১৮) ৰামগিাৰ ৬, (১৯) ত্ৰীগন্ধকালী ২, (২০) ত্ৰীগন্ধাৰ ১; (২১) স্নহাই বা স্নহাই (স্নহাৰী) ৩। ‘মেঘমণ্ডল’ প্ৰকৃততে ‘মেঘমল্লাৰ’ হ’ব পাৰে; কিন্তু এই নাম আৰু ‘আকাশমণ্ডলি’য়ে পিছৰ যুগ, গুৰু-চৰিতৰ ‘বায়ুমণ্ডলী’, ‘তিমিৰ’, ‘মেঘমণ্ডলি’ নামৰ কথা সোঁৱৰায়। ‘মালচি’ সম্ভৱতঃ ‘মালত্ৰী’, ‘মালসিকা,

বা ‘মালসি’ৰ অপভ্রংশ। পিছৰ যুগৰ ৰামানন্দ দ্বিজ আৰু ৰামগোপালৰ গীতৰ ‘চালেঙ্গি’ৰ (সাৰঙ্গ, সাৰঙ্গি) লগত ‘চালনি’ৰ সম্পৰ্ক থাকিব পাৰে। ‘দেৱজিনি’, ‘দেৱমোহন’ আৰু ‘ত্ৰীগন্ধকালী’ আচহুৱা নাম। ‘দেৱৰঞ্জনী, মেঘৰঞ্জনী’—এনে নাম পুৰণি সঙ্গীত-শাস্ত্ৰত পোৱা যায়। এই বৈষ্ণৱ-সমাজত অপ্ৰচলিত ৰাগৰ নামবোৰেও দুৰ্গাবৰী গীতৰ ধাৰাৰ বিভিন্নতাৰ ইঙ্গিত দিয়েনেকি, খাতাং কোৱা টান। দুৰ্গাবৰী ৰামায়ণত কৰুণ অহিৰ ৰাগৰ প্ৰাধান্য মন কৰিব লগীয়া। শঙ্কৰদেৱে গোপীৰ বিৰহৰ ‘গোৱিন্দ গুণ মন লাগি’ গীতটিত এই ৰাগ দৰি দিছে; কিন্তু তেওঁৰ প্ৰিয় ৰাগ যেন ধনশ্ৰীহে।

“কথা-গুৰু-চৰিত”ত আছে^{৭৬} মাধৱদেৱৰ ওচৰত ভকত হোৱাৰ আগতে মথুৰাদাস বুঢ়া-গোপাল আতাই ‘বঙ্গদেশী চৈত-নীলামতে নাম-মন্ত্ৰ লৈ গ্ৰামৰ লোক আঠাৰে জনে সৈতে ৰামায়ণ গাই ফুৰে; আতা ওজা। ফুৰাত ক’তবা ন-সিদ্ধ পুথি এখনি পাই আওৰাই গাইছে এহেলৈ।’ এই চৰিতৰ ২৬৮ পিঠিত ‘গীত ধৈলৈ বঙ্গদেশীমতে পূৰ্ণৰ মতে’ কথাষাৰত গীতৰ বিষয়-বস্তুক বঙলুৱা বোলা হৈছে নে গীত গোৱাৰ ধৰণকহে তেনে আখ্যা দিয়া হৈছে, বুজা টান। কিন্তু বৰ্ত্তমান অসমৰ পশ্চিম অঞ্চলত অন্ততঃ শঙ্কৰদেৱৰ সময়ত যেনেবিধ পাঁচালীৰ গীতৰ বিশেষ আদৰ আছিল, তাক শঙ্কৰদেৱে নিন্দা কৰি বৈষ্ণৱ-সমাজৰ প্ৰচলন হ’বলৈ নিদিছিল।^{৭৭}

৭৬) লেখক-সম্পাদিত, ক° গু° চ°, পৃ° ২৬৫।

৭৭) বেণুগ-সম্পাদিত, উবা-পৰিণয়, ভূমিকা, পৃ° ১/০-১০।

পশ্চিম অসমৰ অ-সত্ৰীয়া ওজা-পালি অমুঠানক দ্ৰুতগে ভগাব পাৰি—বাৰিবা মনসা পূজাৰ সময়ত ‘মাইৰে গোৱা ওজা-পালি’ আৰু সাধাৰণ সবাহ (সভা) আদিত ভাৰত-পুৰাণ-ৰামায়ণৰ বস্তুৰে ‘ব্যাহ গোৱা ওজা পালি’। গীত-বাণ-মৃত্যুত পটু ওজাক গুণিন্ বোলা হয়।^{৪৮} এনে গুণিনসকলে মাঘমহীয়া গাঁৱে গাঁৱে ব্যাহ গাই ফুৰে। ৰাতি হ’লে নানা ৰং-ধেমালি, ওজা-উঠা আদিৰে ‘গোন্ধ’ হয় আৰু পিছদিনা ‘সভা গোৱা’ হয়। এনে সভাত দুৰ্গাবৰী ৰামায়ণী গীতৰ প্ৰচলন হাজো আদি অঞ্চলত এতিয়াও আছে। ওজা-পালিক আদিম ৰূপৰ নাট-অভিনয় বুলিব পাৰি। “গীতি-ৰামায়ণ”ৰ গীতবোৰে একোটা নাটকীয় মুহূৰ্তক সাৰ্থকতৰ কৰি তুলিছে বা কোনো বিশেষ চৰিত্ৰৰ বচন-ৰূপে ঠিয় দিছে।

দুৰ্গাবৰী গীতৰ ধুৰা-অংশতে ৰাগটোহঁতৰ প্ৰকৃত ৰূপ ফুটি উঠে; তাকে ‘ঢেক’ বোলা হয়। পদ অংশক ‘পদ’ ছবুলি ‘দিহা’ বোলে। প্ৰাক্ষণিকৰী পদ-পুথিসমূহৰ দৰে পয়াৰ (লঘু আৰু ভগ্ন ৰূপতো) ছলডি আৰু ছবি ছন্দতেই দুৰ্গাবৰৰ কবিতা আবদ্ধ, কিন্তু সেই আবদ্ধতাই কোনোপ্ৰকাৰ বন্ধনৰ সৃষ্টি কৰা নাই। ছবি ছন্দৰ উল্লেখ গীতৰ ভিতৰতে দুবাৰ কৰা হৈছে। ‘লেছাৰি’ শব্দটো ব্যৱহৃত হ’লেও শব্দৰ, মাধৱ আদিৰ দীৰ্ঘ ত্ৰিপদীৰ অৰ্থত নহয়। এই প্ৰসঙ্গত পীতাম্বৰ কবিৰ লাছাডি পদ ছন্দ, লাছাডি মধ্য ছন্দ, লাছাডি নাট ছন্দ আদি আখ্যাবোৰৰ কথাও মনত পৰিব লগীয়া। জুকবি নাৰায়ণদেৱে সাধাৰণ পয়াৰকো লেছাৰি বা

লাছাড়ি বুলিছে। দুৰ্গাবৰ একাধাৰে কবি, সঙ্গীতজ্ঞ আৰু
 ওজা গায়ক ; তেওঁ ৰামায়ণৰ 'পদচয় ৰচি, কৰি সুৰ-লয়' ৰসিক
 সমাজৰ মাজলৈ আগ বঢ়াইছিল আৰু আজিও তেওঁৰ কবিতাই
 জনপ্ৰিয়তা আৰু বিদ্বানৰ সমাদৰ লাভ কৰি আছে।

শান্তিনিকেতন

৭ জুলাই, ১৯৫৪

শ্ৰীমহেশ্বৰ নেওগ

ଗୀତି-ବାମ୍ବାୟଂ

দুৰ্গাবৰী গীতি-ৰামায়ণ

অৰণ্যকাণ্ড

শ্ৰীশ্ৰীগণেশায় নমঃ ॥

শ্ৰীশ্ৰীৰামচন্দ্রায় নমঃ ॥

পদ ॥

অৰণ্যকাণ্ড জয় জয় ৰামচন্দ্র জগতৰ পতি ।
আৰম্ভ , নমোহো লক্ষ্মণ তান অহুজ সম্প্রতি ॥
গীতাই ' সমস্তে জগত-গুরু পতিত-পারন ।
দশৰথক যাব ক্ৰোধে সবংশতে মৰিলা ৰাৱণ ॥১॥
বালি-পিও দিয়ে অযোধ্যাকাণ্ডৰ কথা ভৈলা সমাপতি ।
দিযে অৰণ্যকাণ্ডৰ কথা শুনিয়ো সম্প্রতি ॥
পিতৃ-সত্য পালি প্রভু গৈলা অৰণ্যত ।
ফিৰাই আনিব তাক চলিলা ভৰত ॥২॥
আলিঙ্গন দান কৰি স্বয়ং হৃষীকেশ ।
ভৰতক আশ্বাসিয়া পঠাইলেক দেশ ॥
কতো ক্ষণে গুণি-গাছি পাছে নাৰায়ণ ।
পিতৃৰ শুদ্ধিৰ কৰ্ম কৰিবাক মন ॥৩॥

আলচ কৰিয়া কাৰ্য্য লক্ষ্মণ সহিত ।
 আসা আমি কৰোঁ গৈয়া যত গয়া-কূত ॥
 গয়া-পিণ্ড দেও পিতৃ স্বৰ্গলোক পাওক ।
 পুনৰপি আহোঁ আমি এহিসে থানক ॥৪॥
 এহি আলচিয়া পাছে ৰাঘৱ মুৰাৰি ।
 তেখেণে চলিলা চিত্ৰকূট গিৰি এৰি ॥
 আগত জনক ঝাঁউ পাছত লক্ষ্মণ ।
 মধ্য চতুৰ্ভুজ ৰূপে কৌশল্যা-নন্দন ॥৫॥
 হাতত সাৰঙ্গ ধনু পিঠিত দুই তোণ ।
 তিনিৰো শৰীৰে বৃক্ষ-চৰ্ম্ম পৰিধান ॥
 মহাদুখে ভোখে শোকে ৰোষে চলি গৈলা ।
 গয়া পুণ্য স্থানে পাছে উপস্থিত ভৈলা ॥৬॥
 তীৰ্থৰ তীৰত নিয়া খেলন্তু সীতাক ।
 ৰামচন্দ্ৰ গৈলা শ্ৰাদ্ধ-দ্রব্য আনিবাক ॥
 ধনু-শৰ ধৰিয়া চলিলা দুই ভাই ।
 শিশু-ৰূপে খেলে খেৰি জগতৰ আই ॥৭॥
 তীৰ্থৰ তীৰত তুলি বালি মহাশাস্তি ।
 পিণ্ডৰ আকৃতি কৰি খেৰি খেলাৱন্তি ॥
 কায়-ক্ৰেশ কৰি আছে কষ্ট-ব্রত ধৰি ।
 দেখি দশৰথ আইলা মহাৰঙ্গ কৰি ॥৮॥
 আগত আসিয়া ৰাজ্য দিলা সমিধান ।
 সত্ৱৰ কৰিয়া বধু কৰা পিণ্ড-দান ॥

এহি বল্লুকাৰ পিণ্ড আমি যদি পাওঁ ।
 স্বৰ্গ-মণ্ডলক লাগি তুষ্ট হুয়া যাওঁ ॥৯॥
 সতীৰ হাতত পিণ্ড পৰম সুন্দৰ ।
 এহি পিণ্ড দিয়া যাওঁ স্বৰ্গৰ দুৱাৰ ॥
 হেন শুনি সীতাদেৱী দিলন্ত উত্তৰ ।
 শুনি কোপ কৰিবন্ত ৰাম গদাধৰ ॥১০॥
 বল্লুকাৰ পিণ্ড সৰ্ব্বজনে গৰিহয় ।
 ইটো পিণ্ড-দানে ৰামে গৰ্হিব নিশ্চয় ॥
 সীতাৰ বচন শুনি বোলে মহাৰাজ ।
 বিলম্ব কৰিতে আই কিছো নোহে কাজ ॥১১॥
 যেন ৰাম তেন তুমি নাহি ভিন্ন ভাৱ ।
 পিণ্ড-দান দিয়া মোক স্বৰ্গে চলি যাওঁ ॥
 এহি পিণ্ড পঞ্চামৃত দিয়োক গঙ্গাত ।
 স্বৰ্গত ভুঞ্জিবো গৈয়া ভোগ অসংখ্যাত ॥১২॥
 ৰাজাৰ আখুটি সীতা সহিতে নাপাৰি ।
 চন্দ্ৰ সূৰ্য্য চাই সাক্ষী কৰিলা সুন্দৰী ॥
 ব্ৰাহ্মণগণক সাক্ষী কৰিলা অগ্নিক ।
 আৱৰ কৰিলা সাক্ষী দেৱী পৃথিৱীক ॥১৩॥
 সাক্ষী হুইবা তোমৰা দেৱতা ছয়জন ।
 প্ৰভুৱে পুছিলে যেন কৰোঁহো ৰক্ষণ ॥
 এহি বুলি ৰাজাৰ হাতত পিণ্ড দিলা ।
 পিণ্ড পায় দশৰথ স্বৰ্গে চলি গৈলা ॥১৪॥

সীতা পিণ্ড দিলা স্বৰ্গে গৈলা দশৰথ ।
 ৰামচন্দ্র আসি পাইলা হেন সময়ত ॥
 স্নান কৰি ৰামচন্দ্রে কৰে পিণ্ড-দান ।
 হেন দেখি সীতা সতী দিলা সমিধান ॥১৫॥
 ভণে কবি দুৰ্গাবৰ এড়ি আন কাম ।
 পাতক ছাড়োক ডাৰি বোলা ৰাম ৰাম ॥১৬॥

ৰা . ।

সীতাৰ শূনা শ্ৰুত ৰামচন্দ্র হে শ্ৰুত মোৰ নিৰেদন ।
 কথাত ৰামৰ পিণ্ড লৈয়া পিতৃ স্বৰ্গে কৰিলা গমন ॥১৭॥
 ক্ৰোধ

দিহা ॥

স্বামীৰ ভয়ত সীতা বোলে ধীৰে ধীৰে ।
 একেশ্বৰে আছো মঞি ফাল্গু-নদী-তীৰে ॥১৮॥
 খেৰি খেলারন্তে পিণ্ড ধৰিয়া হাতত ।
 দেখি তযু পিতা আসি মিলিলা তথাত ॥১৯॥
 আখুটি কৰিয়া ৰাজা সেহি পিণ্ড লৈলা ।
 পুষ্পক বথত চড়ি স্বৰ্গে চলি গৈলা ॥২০॥
 স্বৰ্গে গৈলা আমাৰ লভিয়া পিণ্ড-জল ।
 আৰ আদ্ব কৰিবে তোমাৰ কিবা ফল ॥২১॥
 সুখে বহিলন্ত ৰাজা লভি স্বৰ্গ-লোক ।
 পুনৰ্বাৰ নমাইলে মনত হৈব শোক ॥২২॥

আৰোবাব ৰাজাক আনিতে লুয়ুৰাই ।
 কহিলো সকলো কথা মঞি তযু ঠাই ॥২৩॥
 হেন শুনি ৰঘুনাথ ক্ৰোধে জৰ্জৰিত ।
 কেনে হেন কথা কহিলাহা বিচৰিত ॥২৪॥
 বালি-পিণ্ড ভুঞ্জিতে আসিলা পিতৃ মোৰ ।
 হেনয় বচন সীতা মুখে আসে তোৰ ॥২৫॥
 বালি-পিণ্ড খায়া পিতৃ স্বৰ্গ-লোক পাৰে ।
 হেন অদভুত কথা কোনে পতিয়াৰে ॥২৬॥
 বিপৰীত কোপ কৰি ৰাঘৱ মুৰাৰি ।
 সংসাৰত নাহি তুমি হেন মন্দ নাৰী ॥২৭॥
 ৰামৰ বচনে সীতা ভৈলা মহাত্ৰাস ।
 ৰাঘৱক নমি কহে দুৰ্গাবৰ দাস ॥২৮॥

পদ ॥

৮৫, সূৰ্য্য, সীতা বোলে সাক্ষী আছে ফাল্গু বসুমতী ।
 বায়ু, বায়ু বিপ্ৰ চন্দ্ৰ সূৰ্য্য আছয় সংহতি ॥
 বসুমতী, আপুনি পুছিয়ো প্ৰভু ইঠাইতে সৱাকে ।
 ফলগু নদী, যদি মিছা মাতে তুমি দণ্ডিবা আমাকে ॥২৯॥
 আৰু ব্ৰাহ্মণৰ সীতাৰ উত্তৰ শুনি ৰাম গদাধৰ ।
 মিছা সাক্ষ্য পৃথিৱী ফাল্গুত কথা সোধে ৰঘুবৰ ॥
 পৰলোক-তাৰণ তুমিসি পুণ্য নদী ।
 কহিয়োক কথা মোৰ সংশয়ক ছেদি ॥৩০॥

মোৰ পিতৃ আসিল ছাৰিয়া স্বৰ্গ-লোক ।
 এহি কথা সত্বেৰে স্বৰূপ কহিয়োক ॥
 বালি-পিণ্ড দিলা পিতৃ লৈলা হাতে হাতে ।
 হয় কি নহয় কথা কহিয়ো আমাতে ॥৩১॥
 পুছে কোপে কথা দশৰথৰ কুমাৰ ।
 মিছা সাক্ষী দিলা ফাল্গু জানিয়া সীতাৰ ॥
 নেদেখো মুণ্ডনো নাজানোহো একো কাজ ।
 স্বৰূপ বচন শুনা ৰাম দেৱৰাজ ॥৩২॥

পিণ্ড গ্ৰহণ
 কৰা বুলি
 দশৰথৰ
 স্বীকাৰোক্তি

জানি শুনি ফাল্গুৱে দিলেক মিছা সাক্ষী ।
 স্বৰ্গত আছন্ত ৰাজ্য দশৰথে দেখি ॥
 পুণ্য তীৰ্থ হুয়া বোলে মিছা নদীবৰ ।
 ছয়োজনে মিছা সাক্ষী দিলা অনন্তৰ ॥৩৩॥
 জানি-শুনি মিছা সাক্ষী দিলা সৰ্বজন ।
 সীতা-ৰক্ষা হেতু ৰাজ্য কৰিলা গমন ॥
 আমি নগৈলত সীতাৰ নহৈব ৰক্ষণ ।
 এহি ভাবি দশৰথ কৰিলা গমন ॥৩৪॥
 পিতৃক দেখিয়া নমিলন্ত ৰঘুবৰ ।
 ৰাজ্যে বোলন্ত শোক কৰা পৰিহাৰ ॥
 সীতাদেৱী দিলা পিণ্ড মোহোৰ হাতত ।
 মিছা সাক্ষী দিলা নদী তোমাৰ আগত ॥৩৫॥
 পিণ্ড লভি মৰিঃ সপ্তস্বৰ্গে চলি গৈলো ।
 দেৱো মিছা মাতে দেখি পুনৰূপি আইলো ॥

নাহিকে সীতাত দোষ জানিবা আপুনি ।
 ক্ষমা কৰা দোষ পুত্ৰ মোৰ বাক্য শুনি ॥৩৬॥
 পিতৃৰ বচন শুনি ৰাম চক্ৰপাণি ।
 আথে-বেথে ভক্তিভাৱে পিণ্ড দিলা আনি ॥
 উত্তম তণ্ডুল তাতে পঞ্চামৃতগণ ।
 হাতে হাতে দিলা পিণ্ড হৰষিত মন ॥৩৭॥
 গয়া-পিণ্ড দিলা পাছে ৰাম গদাধৰ ।
 পৰম তৃপ্তি লভিলন্তু নৰবৰ ॥
 সীতাদেৱীৰ পুনৰপি ৰাজ্য পাছে গৈলা স্বৰ্গলোক ।
 অভিসম্পাত সীতাৰ মনত কিন্তু উপজিলা শোক ॥৩৮॥
 স্বৰ্গে গৈলা দশৰথ পিণ্ড-জল পাই ।
 সাক্ষীসৰে দিলা শাপ জগতৰ মাই ॥
 উপৰত হোক গৰু-মহিষৰ ছাৰ ।
 পৃথিৱীৰ তলে থাক হই গুপ্তধাৰ ॥৩৯॥
 মোৰ বাক্য মিছা নুহিবেক কোনো কাল ।
 গৰ্ভ খুনিলেহে লোকে পাব তোৰ জল ॥
 চন্দ্ৰ সূৰ্য্য চাই দেৱী বুলিলা বচন ।
 তোৰা দুইজনে হৈবি ৰাক্ষস-ভক্ষণ ॥৪০॥
 তুলসীকো চাই দেৱী শাপিলা তথাত ।
 কুকুৰে মূৰ্ত্তিৰ সদা তোমাৰ গাৱত ॥
 কুশক বুলিলা দেৱী মনে কৰি ৰোষ ।
 মাৰ্জ্জনীৰ জাত হোক তোহোৰ অঙ্কুশ ॥৪১॥

কলক চাহিয়া দেৱী কৰে অশ্লুশোচ ।
 অপৱিত্ৰ হৈব তোৰ পাখা ছুই চোচ ॥
 এহি শাপ সীতাদেৱী তাসম্বাক দিলা ।
 পাছে ৰামচন্দ্ৰ সঙ্গ কানন পশিলা ॥৪২॥
 ৰাম-সীতাৰ
 পাশা-খেলা
 শ্ৰীৰাম লক্ষ্মণ সীতা সমে চলি গৈলা ।
 পুত্নুকপি দণ্ডকা অৰণ্যে প্ৰৱেশিলা ॥
 দণ্ডকা অৰণ্য চন্দ্ৰভাগা-নদী-তীৰে ।
 ৰহিলা ৰাঘৱ চিত্ৰকূট গিৰিবৰে ॥৪৩॥
 বিশ্বকৰ্ম্মে যত্নে সাজিয়াছে মেৰখানি !
 নানা বস্ত্ৰে বিৰচিত সূৰ্ণৰ কামি ॥
 আদিত্য-সমান জলে মণিময় কাম ।
 সেহি মেৰ-মন্দিৰত ৰহিলা শ্ৰীৰাম ॥৪৪॥
 সীতাৰ মায়া
 অযোধ্যা
 সৃষ্টি ;
 চৈত্ৰাৱলী
 চতুৰ্দশীৰ
 খেলা
 গিৰি চিত্ৰকূটৰ গহ্-ভৰে নৈলা বাস ।
 পাশা খেলাইবাক প্ৰতি কৰিলা উল্লাস ॥
 পাশা খেলাইবাক ৰামৰ পৰিলা মনত ।
 খেলা এৰি ৰামচন্দ্ৰে নিশ্বাস কাঢ়ন্ত ॥৪৫॥
 নিশ্বাস দেখিয়া সীতা লগাইলেক মাত ।
 কেনে তুমি নিশ্বাস তেজাহা ৰঘুনাথ ॥
 কিবা মোৰ কুকৰ্প দেখিলা কোনো দোষ ।
 আমাক যে এতমান কৰা অসন্তোষ ॥৪৬॥
 ৰামে বোলে কিসক পুছাহা প্ৰাণেশ্বৰী ।
 দাক্ষণ বিষম দুখ সহিতে নাপাৰি ॥

তোমাৰ নিমিত্তে কষ্ট নাই স্বৰূপত ।
 ৰাজ্যৰ পৰম চিন্তা পৰিল মনত ॥৪৭॥
 নগৰত নৰ-নাৰী নট-নটী ভাট ।
 অম্ৰাৱতী সদৃশ যে অযোধ্যাৰ পাট ॥
 হস্তী-ঘোৰা সৈন্যসৰ বন্ধু যে বান্ধৱ ।
 সৰে হৰুৱাইলো মোৰ নাহি সুখ গাৱ ॥৪৮॥
 তৃণত শয়ন কৰোঁ এৰি সিংহাসন ।
 এবাে নিজ গ্ৰাম ভৈলা দণ্ডকা কানন ॥
 অনেক জনমে কৰি আছো ঘোৰ পাপ ।
 সি কাৰণে বিধি মোক দিল এও তাপ ॥৪৯॥
 নানা বিধ ভোগ সুখ সৰে পৰিহাৰি ।
 ৰাজপুত্ৰ গুচি ভৈলো বনৰ ভিক্ষাৰী ॥
 সৰ্ব্বসুখ পৰিহৰি এবাে বনবাসী ।
 নাজানো কপট বিধি কি লেখিলে আসি ॥৫০॥
 কিনো কৰ্ম্ম-দোষ-ফলে ভৈলো বনবাসী ।
 আজি আৰো কাম-পৰ্ব্ব খেৰি চতুৰ্দশী ॥
 দেশতে থাকিলোহস্তে খেলাইলোহো মোট ।
 পাত্ৰ-মন্ত্ৰীগণ সঙ্কে লৈয়া গোটে গোট ॥৫১॥
 অগৰু-চন্দন আৰু সুগন্ধ-সুৱাস ।
 ভূমি সন্তো বিস্তৰ কৰিলোহস্তে হাস ॥
 খেৰিত বিস্তৰ কৰিলোহস্তে ৰঙ্গ ।
 ঈশ্বৰৰ ইচ্ছায়ে কৰিলা আশা ভঙ্গ ॥৫২॥

ৰামৰ বচনে সীতা দিলন্ত উত্তৰ ।
 এহিসে কাৰণে চিন্তা কৰা ৰঘুবৰ ॥
 অজিবো অযোধ্যাপুৰী পাত্ৰ-মন্ত্ৰীগণ ।
 এহি থানে দিবো প্ৰভু কৰা ৰঙ্গমন ॥৫৩॥
 মন-সুখে কৰা প্ৰভু মনোহৰ কেলি ।
 হৈবেক কুসুম বস্ত্ৰ মহা চিত্ৰাৱলী ॥
 এহি বুলি সীতা সতী গুণিলেক মনে ।
 যেহেন অযোধ্যাপুৰী অজিলেক তেনে ॥৫৪॥
 হস্তী ঘোৰা অজিলেক পাত্ৰ-মন্ত্ৰীগণ ।
 স্মৰণৰ তন্তু মণিময় বিচক্ষণ ॥
 আয়াস-মন্দিৰ সুশোভন সিংহাসন ।
 পঞ্চশব্দ বজাৰে নৰ্ত্তকী-নটগণ ॥৫৫॥
 দণ্ডকা অৰণ্যে দেৱী অযোধ্যা অজিলা ।
 নানা জাতি তৰু ফল ফুল সৰে ভৈলা ॥
 মালতী মধাই পাৰিজাত যে পলাশ ।
 প্ৰফুল্ল ফুলিতে আছে মলয়াৰ বাস ॥৫৬॥
 সুৰভি-শীতল বহে মলয়া পৰন ।
 তাহাত ভ্ৰমিয়া ফুৰে যত পক্ষীগণ ॥
 ভ্ৰমি ভ্ৰমি ভ্ৰমৰা ভুঞ্জয় মধুৰস ।
 দেখি ৰাঘৱৰ বৰ মিলিলা সন্তোষ ॥৫৭॥
 পিঙ্গিলা নানান বস্ত্ৰ কুসুমালঙ্কাৰ ।
 মাধৱমালতী পুষ্প শিৰৰ উপৰ ॥

ছলনা কৰয় তাতে দেখি লুশোভিত ।
 অগৰু-চন্দন-গন্ধে আতি সুরাসিত ॥৫৮॥
 কঙ্কণ কেযুৰ হাৰ যুগুৰা পিন্ধিলা ।
 অলঙ্কাৰে আপোনাৰ অঙ্গ বিভূষিলা ॥
 লক্ষ্মণেও সেইমতে কৰিলন্তু লাস ।
 সীতায়ে আপুনি কৰিলন্তু লাসভাস ॥৫৯॥
 লাসভাস কৰিয়া মদনে মোহে মন ।
 হাতে মোট ধৰিলন্তু শ্ৰীৰাম লক্ষ্মণ ॥
 সীতায়ো ধৰিলা মোট উত্তম স্বভাৱ ।
 অযোধ্যাৰ লোকে মোট লৈলা গাৱে গাৱ ॥৬০॥
 চিত্ৰাৱলী চতুৰ্দশী খেলারন্তু খেৰি ।
 মোটৰ পাকত যেন ধৰে বেৰি বেৰি ॥
 দিন অন্তাগত য়েৰে অৱসান ভৈলা ।
 খেৰি এৰি ৰাম নিজ আশ্ৰমক গৈলা ॥৬১॥
 আসিয়া বসিলা ৰাম দিব্য সিংহাসন ।
 সীতা সমে কৰে কেলি পূৰি নিজ মন ॥
 অন্তৰ্দ্ধান ভৈলা সৱে অযোধ্যানগৰ ।
 সসৈন্তে সহিতে অন্তৰ্দ্ধান ভৈল ঘৰ ॥৬২॥
 প্ৰভাতে প্ৰকাশ আসি ভৈলা দিৱাকৰ ।
 পুনৰূপি পিন্ধে ৰামে বস্ত্ৰ অলঙ্কাৰ ॥
 বাকল পিন্ধিয়া বৈলা দুই ভাই তপসী ।
 সীতা সমে ৰহিলন্তু দুয়ো ভায়ে বসি ॥৬৩॥

শূৰ্পনখাৰ
ৰাতি-ৰূপ

মায়া কৰি সীতাদেৱী তুমিলা ৰামক ।
 দেখি নগৰীয়া সৱে পাইলা বড় শোক ॥
 ঘনে ঘনে ছুংখ পাৱে ৰাম গদাধৰ ।
 আৰু এক কথা শুনা আত অনন্তৰ ॥৬৪॥
 যেন মতে সীতাক যে হৰিলা ৰাৱণে ।
 সেহি কথা কহোঁ আবে শুনা সাৱধানে ॥
 থাকিল শ্ৰীৰাম চিত্ৰকূটৰ ওপৰে ।
 ঋষি-বেশে ছিদ্ৰ চাই চন্দ্ৰভাগা-তীৰে ॥৬৫॥
 ৰাৱণাৰ ভগ্নী শূৰ্পনখা ৰাক্ষসিনী ।
 তাইক ভয়ে তপ ছাৰিলন্ত যত মুনি ॥
 মাৰিলা বিস্তৰ সেনাগণ শৰে হানি ।
 কোপে কম্পমান হুয়া পলাই ৰাক্ষসিনী ॥৬৬॥
 সংগ্ৰামক আইলা তাই মনুষ্যৰ তাপে ।
 দেখি ভোল ভৈলা তাই ৰাঘৱৰ কাপে ॥
 ভোল হুয়া ভজো মনে বুলিলা বচন ।
 ভয়ঙ্কৰ ৰূপ দূৰ কৰি তেতিক্ষণ ॥৬৭॥
 মোহিনী ৰতিৰ ৰূপ ধৰিলেক তাই ।
 ভণে দুৰ্গাবৰে পদ জানা মধুময় ॥

পদ ॥

চন্দ্ৰভাগা নদী নামে আছে মৃত্যুঞ্জয় ।
 শূৰ্পনখা নিশাচৰী ভৈলা পৰিচয় ॥৬৮॥

বামৰ
কাষত
শূৰ্পনখা

বামৰ ৰূপক দেখি হৰিষ-বদন ।
 ছতি পুৰন্দৰ সম ভৈলা তেতিক্ষণ ॥
 শুনা সুবদন তোক দেখি ভৈলো ভোল ।
 আমি বিৰহিনী মাগো আলিঙ্গন-কোল ॥৬৯॥
 নয়নে অঞ্জন দিব্য কুন্তল-উপাম ।
 সৰ্ব্বাঙ্গ-সুন্দৰ মুখ চন্দ্রমাৰ সম ॥
 অধৰ বাতুল মুখ চন্দ্রমাব পাস্তি ।
 হৃদয় জলিয়া আছে সুরগৰ কাস্তি ॥৭০॥
 আঙ্গুলি চম্পাৰ পাস্তি খাণ মধ্যদেহ ।
 মৃণাল-সদৃশ ভুজ দেখেহু সন্তোষ ॥
 ৰক্ত উতপল সম যেন দুই স্তন ।
 চাক উৰু-থল বামকদলী সমান ॥৭১॥
 কাঞ্চলি কাঞ্চন নানা ৰত্ন আভৰণ ।
 কটিত মেখলা বান্ধে আতি বিতোপন ॥
 গজমুকুতাৰ মালা ওপৰত জ্বলে ।
 লয়লাসে গজগতি হংস যেন চলে ॥৭২॥
 প্ৰথম-যৌৱনী যেন ৰত্নিত চঞ্চল ।
 হাসলাস পৰিহাস কৰয় ধেমাল ॥
 ভ্ৰূৰ যে মদন-ধনু কটাক্ষে মোহয় ।
 কোকিল-কোমল ৰাণী সৰ কিশলয় ॥৭৩॥
 কমনে বিধাতা আসি ভৈলা উপাগত ।
 দুহু ভ মাণিক-মণি মিলিলা হাতত ॥

আজিসে জানিলো ভৈলো জনম সফল ।
 মন তুষ্ট ভৈল দেখি বদন কমল ॥৭৪॥
 ই ৰূপ-যৌৱন মোৰ আজিসে সফল ।
 তুমি মোৰ প্ৰাণ-মন জীৱন-সম্বল ॥
 কিসক আছাহা প্ৰভু মোক নাচাহিয়া ।
 ৰাখিয়ো পৰাণ মোৰ আলিঙ্গন দিয়া ॥৭৫॥
 এতি বুলি ছুৰাচাৰী কাম-অভিনাষে ।
 লহ লহ কৰি গৈলা ৰাঘৱৰ পাশে ॥
 ৰামৰ ৰতিক তাইৰ বৰ অভিনাষ ।
 ৰাম-পদ-আশে ভণে দুৰ্গাবৰ দাস ॥৭৬॥

পদ ॥

শূৰ্পনখাৰ
 নাক-কাণ-
 হেঁদ

মদনে আকুল চিত্ত সহিতে নপাৰি ।
 আগত কাতৰ কৰে দাস্তে তৃণ ধৰি ॥
 তোমাৰ ৰূপক দেখি দগ্ধ কলৈৱৰ ।
 দিয়া আলিঙ্গন মোৰ প্ৰাণ ৰক্ষা কৰ ॥৭৭॥
 সুৰতি প্ৰদান দিয়া সম্ভাষিয়ো মন ।
 মদনে দহয় মন আকুল পৰাণ ॥
 ৰাক্ষসীক চাই বোলে ৰাম গদাধৰ ।
 লগত নাহিকে কন্যা একলা লক্ষ্মণ ॥৭৮॥
 লগত আছয় সীতা কাৰ্য্য নাহি আৰ ।
 যোৱা লক্ষ্মণৰ পাশ কৰিয়া সত্বৰ ॥

তাত মাগি লউ যাই ৰতি-আলিঙ্গন ।
 পৰম সুন্দৰ ভাই সাক্ষাত মদন ॥৭৯॥
 বামৰ বচনে শূৰ্পনখা চলি গৈলা ।
 লক্ষ্মণৰ ৰূপ দেখি মন মোহ ভৈলা ॥
 পাশ চাপি কামভাৱে বুলিল বচন ।
 লজ্জা এৰি মাগোহো চুস্বন-আলিঙ্গন ॥৮০॥
 লক্ষ্মণক চাই মাগে প্ৰেম-আলিঙ্গন ।
 শুনিয়া লক্ষ্মণ ভৈলা আতি কোপ-মন ॥
 কৰে ধনু ধৰি গুণ দিলা টানি ৰাগে !
 দুই কৰ্ণ নাসিকা কাটিলা মহাভাগে ॥৮১॥
 আদখান নাসিকা কাটিলা বাণ হানি ।
 জয় জয় ৰঘু ঘৃষিলেক সিদ্ধ মুনি ॥
 তোমাৰ প্ৰসাদে সৰে বৈৰী নষ্ট ভৈলা ।
 জয় জয় ঘৃষি ঋষিসৰ চলি গৈলা ॥৮২॥
 শূৰ্পনখা নিশাচৰী বৈলা সেহি থানে ।
 বিষে ব্যাকুলিত হয় গুণে মনে মনে ॥
 ৰুধিৰে শৰীৰসৰ ঢাকিলা প্ৰত্যেক ।
 বাম লক্ষ্মণক তাই গৰ্জ্জিলা অনেক ॥৮৩॥
 এক হাতে নাকে ধৰি বামক গৰ্জ্জয় ।
 আউৰ হাতে দুৰ্গাচাৰী শোণিত মোচয় ॥
 বামৰ কিল্কৰ ভণে দুৰ্গাবৰ দাস ।
 চলিলন্তু শূৰ্পনখা ৰাৱণাৰ পাশ ॥৮৪॥

ৰাগ বেলোৰাৰ ॥

শূৰ্পনখাৰ
কোপ-বাগী

শুন অৰে তপসীয়া মন্দবুধি কুবুধীয়া হে
মোক ভলে বঢ়াইলি বৈৰী ।
তোক যম ৰাজ্য এবে পাত মলচিৰ তেবে এ
শুনিয়া আসিব দশগিৰি ॥৮৫॥
ৰূপ দেখি তোৰ পাশে আইলো ৰতিৰঙ্গ-আশে এ
লজ্জা এৰি মাগিলো স্মৰতি ।
আছোক স্মৰতি-ৰঙ্গ মনত মিলিলা খঙ্গ এ
জন্মান্তৰে থৈলিহি থিয়াতি ॥৮৬॥
আসিয়া বারণা ৰাজ সাধিব তোমাৰ কাজ
শিৰ ছিণ্ডি পিবন্তু কধিব ।
লঙ্কণক কৰি হত সীতাক কৰিব হাত এ
চলি যাইব আপুন মন্দিৰ ॥৮৭॥
বিনা অপৰাধে মোৰ নাসিকা ছেদিলি হে
মুখ কৈলি বিকৃত-আকাৰ ।
মোহোৰ যে হৃদি-শাল ৰহি গৈলা সৰ্বকাল এ
এবে তোক কৰোহো সংহাৰ ॥৮৮॥
কোপে খৰতৰ বোলে মাতে ভগ্নী-দশাননে
চলি গৈলা বারণাৰ পাশে ।
বামৰ চৰণে ধৰি প্ৰণতি কৰিয়া কহে এ
কবি ভণে দুৰ্গাবৰ দাসে ॥৮৯॥

বাগ বৰাড্ৰি ॥

শূৰ্পনখাক
দেখি
বাৰণৰ
সন্তাপ

আ কি ভগ্নী হে
কয়ো কোনে কৈলা অপমান ॥১০॥
দেখিয়া ভগ্নীৰ মুখ মনত মিলিলা দুখ
সচকিতে বাৰণাই বোলে ।
কি ভৈলা তোহোৰ নাক পোছয় বাৰণে বাক
তেজে ভৈলা অঙ্গ তোলবোলে ॥১১॥
কহিয়ো স্বৰূপ কৰি ক্রন্দনক পৰিহৰি
কোনে তোক কৈলা অপমান ।
পঠাই অনেক বীৰ ছেদিবো তাহান শিৰ
ত্ৰিদেশে খাটয় মোৰ পাশ ॥১২॥
কোন সিটো বীৰবৰ লোহায়ে বান্ধিলা ঘাৰ
বৰ দেখোঁ তাৰ যে সাহক ।

* * * ॥১৩॥

যদি পশে তলাতল হুহিবা পশয় জল
যদি হৰে সাগৰৰ পাৰ ।
লোকালোকে যাই যদি তথাপি মাৰিবো খেদি
মোৰ হাতে হৈব প্ৰতিকাৰ ॥১৪॥
খৰতৰ বাক্য ঘনে বোলে ৰাজা দশাননে
হৃদয়ে ভাবিয়া বৰ বেথা ।
ৰাম-পদ-কিঙ্কৰে বোলে কবি দুৰ্গাবৰে
শূৰ্পনখা বোলে সর কথা ॥১৫॥

ৰাগ গুণ্ণৰি ॥

শূৰ্ণনখাৰ
মুখত ৰাম-
সীতাৰ
বাৰ্ত্তা

শুনা দাদা লঙ্কেশ্বৰ হে এ দাদা কৰা পৰিত্ৰাণ ।

বৈবৰু মাৰিয়া এবৈ মাধি দেহ মান ॥১৬॥

দণ্ডকা অৰণ্যে আছে শত্ৰু যে আমাৰ ।

বন্ধল পিন্ধয় বৃক্ষ-ফলেসে আহাৰ ॥১৭॥

অলপ-বয়সী সীতা জলয় শৰীৰ ।

অল্প অবিহনে সিটে খাই বৃক্ষ-ফল ॥১৮॥

তেজ-বল আছে তাৰ গাণ্ডীৰ বাণে ।

নাসাক ছেদিল মোৰ শৰৰ সন্ধানে ॥১৯॥

শোভন পুৰুষ দেখি স্মৰতি মাগিলো ।

নাক কাণ কাটিলেক তাৰ ফল পাইলো ॥১০০॥

তপস্বীৰ লগত দেখিলো এক ৰামা ।

ত্ৰিভূৱন মোহে ৰূপে অতি অনুপমা ॥১০১॥

আমাৰ শক্তি ৰূপ বৰ্ণিতে নাপাৰি ।

তাহাৰ সদৃশ নোহে ৰাণী মন্দোদৰী ॥১০২॥

ৰাৱণাক সম্বোধিয়া কহে সৱ কাজ ।

কাটা যে নাকত তাইৰ নাহিকন্তু লাজ ॥১০৩॥

শুনিয়া ৰাৱণা কোপে কম্পমান-কায় ।

সজল নয়নে বোলে ভয়ী-যুধ চাই ॥১০৪॥

সঘনে বহয় তাইৰ নয়নৰ নীৰ ।

ভণে কবি দুৰ্গাবৰ নমি ৰঘু-বীৰ ॥১০৫॥

পদ ॥

খৰ, দূষণ ভগিনীৰ মুখে মহা মন্দ বার্তা শুনি ।
 আৰু কোপে লঙ্কেশ্বৰ বোলে খৰতৰ বাণী ॥
 ত্ৰিশিৰাৰ আজি দুই তপস্বীৰ ছেদিবোহো শিৰ ।
 যুদ্ধ ডাক দিয়া স্বৰিতে আনাইলা তিনি বীৰ ॥১০৬॥
 খৰ দূষণ ত্ৰিশিৰা যে এহি তিনিজন ।
 তিনিজনে মাতি ৰাজ্য বুলিলা বচন ॥
 চতুৰ্দশ সহস্ৰ লগত লৈয়া সৈন্য ।
 এতিক্ষণে প্ৰৱেশিয়ো দণ্ডকা অৰণ্যে ॥১০৭॥
 তপস্বী কাটিলা মোৰ ভগিনীৰ নাক ।
 মোহোৰ পাশক শীঘ্ৰে ধৰি আনা তাক ॥
 আপুনাৰ ইচ্ছায়ে কৰিবা উগ্ৰ শাস্তি ।
 নানাবিধ বিকৰ্ণনা কৰিবাহা আতি ॥১০৮॥
 যদি যুদ্ধ কৰিতে তপস্বী তোলে হাত ।
 নাৰ্হিবিহি লঙ্কাক তথাতে ধৰি কাট ॥
 তাৰ ভাৰ্য্যা তপস্বিনী বথে তুলি আন ।
 সত্বে লঙ্কাক লাগি কৰিয়ো প্ৰয়াণ ॥১০৯॥
 পাছে তিনি বীৰে ৰাৱণাৰ বাণী শুনি ।
 তেখেণে সাজিলা বথ পদাতিক আনি ॥
 ৰথত চৰিয়া অস্ত্ৰ লৈলা আপুনাৰ ।
 লগত লৈলেক সৈন্য চৈধ্যও হাজাৰ ॥১১০॥

চতুৰ্দশ সহস্ৰ সৈন্যক সজে কৰি ।
 তপস্বী ধৰিতে আইলা লক্ষা পৰিহৰি ॥
 সিংহ-নাদে শব্দ কৰয় সেনাগণ ।
 অবিকলে প্ৰৱেশিলা দণ্ডকা কানন ॥১১১॥
 চিত্ৰকূটে চতুৰ্ভুজ আছে নাৰায়ণ ।
 তথাত ৰাক্ষসগণ ভৈলা উপসন ॥
 ধৰ ধৰ মাৰ মাৰ সৈন্যৰ আন্দোল ।
 হৰ হৰ শব্দে নুগুনি মাতবোল ॥১১২॥
 নিসঙ্কিল নিশাচৰে অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ ধৰি ।
 চৌদিশে বেৰিয়া মাৰ তপস্বীক ধৰি ॥
 কেহো বোলে ভাৰ্য্যা আন তপস্বীক মাৰি ।
 কেহো বোলে জীৱন্তে নিবোহো লক্ষাপুৰী ॥১১৩॥
 হেন যদি বচন বোলয় নিশাচৰে ।
 ধনু ধৰি ওলাই আইল ৰাম গদাধৰে ॥
 চিত্ৰকূট গিৰি এৰি নামিল ভূমিত ।
 ধনু ধৰি টঙ্কাৰ কৰিলা বিপৰীত ॥১১৪॥
 ধনুৰ টঙ্কাৰ-শব্দ শুনি নিশাচৰে ।
 মহা-ভয়ে উলটি পলাইলা কতো দূৰে ॥
 বিভজে পলাইলা সৰে এৰি পটোৱাৰ ।
 পুনকপি উৰ্মি কৰি ধাইলা আৰোৰাৰ ॥১১৫॥
 একেবাৰে সৈন্যে সহিতে গৈলা খেদি ।
 দূৰ কবিলন্ত ৰামে খুব বাণ ভেদি ॥

বাণে হানি শৰসৱ কৈলা খণ্ড খণ্ড ।
 কোপে কিটাইলেক পাছে ত্ৰিশিৰা প্ৰচণ্ড ॥১১৬॥
 বথে চৰি যুদ্ধক আসিলা নিশাচৰ ।
 বহু বহু বুলি ধাইলা বাম-গদাধৰ ॥
 সহস্ৰেক শৰ বীৰে হানিলা ত্ৰিশিৰ ।
 পথতে কাটিলা বামে হানি খুৰধাৰ ॥১১৭॥
 আৰু সহস্ৰেক বাণ হানিলা ত্ৰিষিত ।
 তাহাকো কাটিলা পাছে দশবথ-স্মৃত ॥
 শৰ ছেদি শৰে পূৰ্ণ কৰি আকাশত ।
 বথ ধ্বজ সাৰথি কৰিলা যুদ্ধে পাত ॥১১৮॥
 তাহান শৰীৰে কিছু নাহিকয় তত ।
 যত শৰ মাৰে বামে কাটিলন্ত তত ॥
 অনন্তৰে বামে শৰ জুৰিলা গুণত ।
 হত-বথ ত্ৰিশিৰা ভৈলেক ভূমিগত ॥১১৯॥
 মহাকোপে শৰ প্ৰহাৰিলা গদাধৰ ।
 ধনু সমে বাম বাহু ছেদি বান্ধসৰ ॥
 ধনু বাণ কাটি তাৰ ছেদিলেক শিৰ ।
 পড়িলা দণ্ডকা বনে ত্ৰিশিৰাৰ শিৰ ॥১২০॥
 ত্ৰিশিৰা পৰিলা খৰ দূষণে দেখিলা ।
 মহা-মদ-গৰ্ব কৰি সমৰে পশিলা ॥
 তেহো দুই দুৰ্জয় বাঘৰ একেশ্বৰ ।
 অপ্ৰয়াসে শৰ বৃষ্টি কৰে নিবন্তৰ ॥১২১॥

অৰ্দ্ধচন্দ্র বাণ ৰামে কৰিলা সন্ধান ।
 ছেদিলা ৰাঘৱে দুইৰো বথ দুইখান ॥
 যেহি বেলা দুইগোট সাৰথি কাটিলা ।
 দুয়ো বথ হস্তে পাছে ভূমিত নামিলা ॥১২২॥
 ভূমি পাৰ দিয়া যেবে ভৈলা অন্তৰীক্ষ ।
 দুয়োজনে আইলা পাছে ধৰি জম্বু-বৃক্ষ ॥
 খৰ দূষণ দুয়ো বীৰ মহাকোপে আইলা ।
 দেখি ৰামে ক্ৰোধ মনে চৌগুণে কিটাইলা ॥১২৩॥
 কাটিয়া দুৰ্জয় বৃক্ষ বাহু সমন্বিতে ।
 উফৰিয়া পৰিয়া যে মৰিল ভূমিতে ॥
 অনন্তৰে দূতে কহিলেক সমিধান ।
 খৰ দূষণ ত্ৰিশিৰা গৈলেক যম-স্থান ॥১২৪॥
 সসৈন্যে সহিতে হত তিনিও অশ্বৰ ।
 থাকিল ৰাঘৱ আসি চিত্ৰকূট পৰ ॥

দণ্ডকা বনত দূতে কহিলেক কথা ৰাৱণ আগত ।
 ৰাৱণ : ত্ৰিশিৰা দূষণ খৰ বীৰ ভৈলা হত ॥১২৫॥
 মায়্যা-স্বৰ্গ ৰূপে মাৰীচ তপস্বী তোমাৰ সেনা মাৰিলা সকল ।

শুনি ক্ৰোধে দশগ্ৰীৱ জলিলা অনল ॥
 বথে চৰি ৰাৱণ চলিলা মহাবেগে ।
 দণ্ডকাত প্ৰৱেশিলা জানকীৰ আগে ॥১২৬॥
 দেখিয়া ৰাৱণা ৰাজা বিয়ামোহ ভৈলা ।
 সেহি বেলা মাৰীচ ৰাক্ষস লাগ লৈলা ॥

প্রণামি বহিলা বসি তাড়কা-নন্দন ।
 তাহাক বাক্ষসবাজে বুলিলা বচন ॥১২৭॥
 তপস্বী বধিতে আইলো সংগ্রাম সাজিয়া ।
 মদনে মুহিল মোক সীতাক দেখিয়া ॥
 মন্দোদরী ছাৰী কপ দেখোহো অধিক ।
 মদনে পীড়িছে মোক জানা অস্তুৰক ॥১২৮॥
 কপে উজ্জলিত চোরা দণ্ডকা অবগ্য ।
 ইহাৰ অধিক নাৰী আছে কোনজন ॥
 নাহি দেখো নাহি শুনো নাহি আন থান ।
 সাক্ষাতে দেখিয় চিত্র-পুতলী-সমান ॥১২৯॥
 চন্দ্রত সুন্দর দেখি মুখ-অগ্রভাগ ।
 কেতেকীৰ বর্ণ সম দেহা-অনুবাগ ॥
 মৃগাল-সদৃশ যেন বাছ দুইখান ।
 সিদ্ধুৰে চামৰ হাৰ বড়ে যে শোভন ॥১৩০॥
 হৃদয় সুরণ-বর্ণ দেহা মধ্য-বীণ ।
 লয়লাস-গতি যায় রাজহংস-চিন ॥
 নয়ন উৎপল যেন শোভন নিশ্চল ।
 ডালিম্ব-সদৃশ তনু দেখি বিয়াকুল ॥১৩১॥
 মন মোৰ মোহিলে কামিনী মনোৰমা ।
 চিন্ত থিৰ নোহয় চলিয়া যায়ো মোমা ॥
 এতিক্ষণে আগে অবিলম্বি চলিয়োক ।
 তপস্বীক মাৰি তাৰ ভাৰ্য্যা আনিয়োক ॥১৩২॥

মাৰুচ বদতি শুনিয়োক লঙ্কেশ্বৰ ।
 বৰ বিপৰীত তুমি বুলিলা উত্তৰ ॥
 তুমি হেন শত সহস্ৰেক আসে ধাই ।
 তথাপিতো তপস্বীক বধন নযাই ॥১৩৩॥
 ক্ৰোধ পৰিহৰি ৰাজ্য লোৱা মোৰ বুদ্ধি ।
 বিনা যুদ্ধে সকলো কাৰ্য্যৰ হৈব সিদ্ধি ॥
 উপায় কৰিয়া কণ্ঠ জানকীৰ থানে ।
 মৃগ-ৰূপ ধৰি যাই হৰাইবো চেতনে ॥১৩৪॥
 মোক লাগি বিদূষক দেখিয়া আসিব ।
 সেহি সময়তে তেবে সীতাক হৰিব ॥
 বনত ভ্ৰমিব যেবে মৃগৰ কাৰণ ।
 তপস্বীৰ ৰূপে কৰা সীতাক হৰণ ॥১৩৫॥
 হেন বুদ্ধি কৰিলে হৰিতে পাৰি সীতা ।
 সংগ্ৰামৰ নাম শুনি মোৰ লাগে চিন্তা ॥
 সংগ্ৰামে স্মৃজান দশৰথৰ কুমাৰ ।
 যুদ্ধ কৰি তাক নোৱাৰিবা সাৰে সাৰ ॥১৩৬॥
 মাৰুচক বচন বোলয় দশগ্ৰীৱ ।
 কণ্ঠ্য দেখি মদনে দহয়ে মোৰ জীৱ ॥
 এৰিলো স্বৰূপ সৱে শত্ৰুৰ সংগ্ৰাম ।
 যেন তেন প্ৰকাৰে সাধিবো মোৰ কাম ॥১৩৭॥
 হেন শুনি মাৰুচ মৃগৰ ভৈলা বেষণ ।
 শৰীৰ স্মৃগৰ্গময় দেখোতে স্মবেশ ॥

বহ্নে বিৰচিত পিঠি খুৰ বজতব ।
 সীতাক চলিতে গৈলা মাৰুচ বৰ্বৰ ॥১৩৮॥
 দূৰ-দৃষ্টি কৰি ছুটে থাকে গৈয়া চাই ।
 প্ৰভু সমে পাশা খেলে জগতৰ আই ॥
 চাৰিজি পাশাৰি মাৰে বামে অভ্যন্তৰে ।
 ভণে কবি দুৰ্গাবৰ বামৰ কিঙ্কৰে ॥১৩৯॥

ৰাগ শ্ৰবণী ॥

বাম-সীতাৰ পাতিলা পাশাৰ সাৰি হে
 ক্ৰীড়া- আকুলিত ঘৰে হে বাম বাম ।
 কৌতুক সীতা সমে খেলে পাশা বাম গদাধৰে ॥১৪০॥

দিহা ॥

বিজয় ভৈলন্ত বাম প্ৰথমৰ আৰি ।
 তাত পাছে বাম হাৰিলন্ত তিনি শাৰী ॥১৪১॥
 তিনি লক্ষ টকা বামে পাশাত হাৰিলা ।
 পুষ্পৰ জৰীয়ে সীতাই বামক বাহিলা ॥১৪২॥
 দেৱনাৰ ডালে ধৰি কোবাস্ত মুন্দৰী ।
 সত্বেৰে দিওক টকা এ দেৱ মুৰাৰি ॥১৪৩॥
 হেন সময়ত মৃগ দেখিলন্ত সীতা ।
 বন্ধন-মুকুত ভৈলা জগতৰ পিতা ॥১৪৪॥

ভণে কবি দুর্গাবব অৰি চক্রপাণি ।

মৃগক দেখিয়া ভৈলা আকুলা গোসানী ॥১৪৫॥

বাগ বামগিৰি ॥

মায়া-মৃগৰ
কপত মুগ্ধা
নীতাদেৱী

যেন সুরণময়

শৰীৰ জলয় এ

বিমল যে ছুই আখি ।

কচিৰ-বৰণ

দেখিতে শোভন এ

দেখি ভৈলো বৰ সুখী ॥১৪৬॥

দিহা ॥

নকৰা বিলম্ব

কৰিয়ো আৰম্ভ

সত্বৰে সাৰঙ্গপাণি ।

মৃগ অকুপাম

দেখি মনোৰম এ

সত্বৰে দিয়োক আনি ॥১৪৭॥

সৰ্ব্ব মূলক্ষণ

দেখি বিতোপন

জলে বত্নময় দেহা ।

কৰে গতি মতি

ভ্ৰমে চাৰিভিতি এ

হেৰা প্ৰভু মৃগ চাহা ॥১৪৮॥

পুৰিৰো পালিৰো

লগত ফুৰাইবো এ

লগত মোৰ সৈতাৰি ।

কাখে কোলে কৰি

লগতে ফুৰাইবো এ

থাকিবো দুখ পাসৰি ॥১৪৯॥

আনিবা জীৱন্তে নকৰিবা হত
 নমাৰি, শৰ-সন্ধানে ।
 য়েবে যাওঁ দেশ এ মোৰ সন্দেশ এ
 কৰি দুৰ্গাবৰে ভণে ॥১৫০॥

বাগ গুণ্ণৰি ।

শ্ৰীৰামৰ ছাৰা প্ৰাণেশ্বৰী মৃগক মন ।
 প্ৰবোধ-বাণী পাশা খেলিবাৰ কৰা যতন ॥১৫১॥
 একো যন্ত্ৰ-মন্ত্ৰ নজানো মই ।
 জীৱন্তে আনিবো বোলস তই ॥১৫২॥
 ক্ষেপিবো বাণ সঙ্কলিবো জীউ ।
 ছাৰা মৃগ-আশা জনক-জীউ ॥১৫৩॥
 চঞ্চাল-চৰিত্ৰ মৃগৰ মন ।
 আমাক দেখিয়া পশিব বন ॥১৫৪॥
 ঘোৰ অন্ধকাৰে নাপাই সন্ধি ।
 কমনে মৃগক কৰিবো বন্দী ॥১৫৫॥
 লগত সজ্জতি আছেো দুই ভাই ।
 আমাক ছাৰি মৃগে মন যাই ॥১৫৬॥
 বনৰ পশু চৰিয়া ফুৰে ।
 তাহাক আখুটি ভৈলা তোমাৰে ॥১৫৭॥
 প্ৰবোধ-বচন বোলে শ্ৰীৰাম ।
 তথাপি সীতা নোহে উপশাম ॥১৫৮॥

গাণ্ডীৰ বেথা দিলা মুৰাৰি ।
 ইহাৰ ভিতৰে থাকা সুন্দৰী ॥১৫৯॥
 বনৰ মাজে ৰাক্ষসৰ পুৰী ।
 মায়া কৰি কেবা নিবেক হৰি ॥১৬০॥
 এহি বুলি ৰাম বিমৰ মনে ।
 আখুটি কৰি দুৰ্গাবৰে ভণে ॥১৬১॥

পদ ॥

মায়া-মৃগৰ
 ছলনা

ভাৰ্য্যাৰ আখুটি ৰামে সহিতে নপাৰি ।
 সাৰঙ্গৰ তিনি বেথা দিলন্তু মুৰাৰি ॥
 লক্ষ্মণ প্ৰহৰী থৈলা সীতাৰ নিকটে ।
 চলিলা ৰাঘৱ তেবে মৃগৰ সঙ্কটে ॥১৬২॥
 মহাভয়ে মৃগ সৰে চাহে মাথা তুলি ।
 কোপে ৰামচন্দ্ৰে ধেনু ধৰি যাই চলি ॥
 খণ্ডো পাশ চাপে খণ্ডো দৃষক পলাই ।
 কৰে ধনু ধৰিয়া মৃগক খেদি যাই ॥১৬৩॥
 ছল পায় ৰামে পাছে প্ৰহাৰিলা শব ।
 শব খায়া মহাপাপী মাৰুচ বৰ্বৰ ॥
 বাণ-প্ৰহাৰত কণ্ঠাগত-প্ৰাণ ভৈলা ।
 ৰামৰ সদৃশ ৰাৱে চেষ্টাইবাক লৈলা ॥১৬৪॥
 প্ৰাণ ভাই লক্ষ্মণ সত্বেৰে আসিয়োক ।
 একেশ্বৰ দেখিয়া ৰাক্ষসে খাই মোক ॥

হেন শুনি সীতাৰ অস্থখ কৰে মন ।
 লক্ষ্মণক আদেশ কৰিলা তেতিক্ষণ ॥১৬৫॥
 প্ৰভুক বান্ধসে মাৰে একেশ্বৰ দেখি ।
 সত্বে লক্ষ্মণ চলা আমাক উপেক্ষি ॥
 লক্ষ্মণ বদতি তুমি নকৰা সন্তাপ ।
 শ্ৰীৰামচন্দ্ৰক মাৰিবেক কাৰ বাপ ॥১৬৬॥
 সংগ্ৰামে বিজয়ী ৰাম সংসাৰতে সাৰ ।
 তাহাক সমৰে জিনে শকতি কাহাৰ ॥
 বান্ধসৰ মায়া দেৱী জানিবা নিশ্চয় ।
 কিঞ্চিতেকো মার তুমি নকৰা সংশয় ॥১৬৭॥
 লক্ষ্মণৰ বাণী শুনি ক্ৰোধিলা গোসানী ।
 হেন অদভুত বাক্য নহঁতো দেখি শুনি ॥
 বুজিলোহো লক্ষ্মণ তোহোৰ যেন চিত্ত ।
 কিঞ্চিতেকো শ্ৰীৰামৰ নিচিন্তাহা হিত ॥১৬৮॥
 বোলাহা ৰাঘৱ তৈতে ছয়োক বিনাশ ।
 এহি সীতা লৈয়া মঞি কৰো গৃহবাস ॥
 হেন য়েৰে সীতাদেৱী বুলিলা বচন ।
 মেৰ ছাৰি বাজ বৈলা সুমিত্ৰা-নন্দন ॥১৬৯॥
 লক্ষ্মণ চলিলা সীতাদেৱী পৰিহৰি ।
 তপস্বীৰ ৰূপ ধৰি আইলা দশগিৰি ॥১৭০॥

বাগ বাঅগিৰি ॥

তপস্বী-বেশী লক্ষ্মণ গৈলন্তু বামৰ উদ্দেশে এ
 বারণে সীতাক অৰণ্যে থৈয়া ।
 ভিক্ষা বিচাৰে ৰাজা লক্ষ্মণাথ মিলিলা তথাত এ
 তপস্বী-স্বৰূপ ধৰিয়া ॥১৭১॥

দিহা ॥

দান দিয়া বুলি আৰাও কৰয়
 মেৰৰ বাহিৰে বহি ।
 ভিতৰত বসি ত্ৰিজগত-মাতা এ
 বোলন্তু আইলা বিদেশী ॥১৭২॥
 দণ্ড কমণ্ডলু কটিত কপীন
 ভস্মে বিভূষিত কায় ।
 ডুব ডুব কৰি সীতাৰ আগত এ
 ডম্বকখানি বজাই ॥১৭৩॥
 উপায় কৰিয়া আইলা ছৰাচাৰ
 সীতা হৰিবাক মনে ।
 বামৰ চৰণ কৰিয়া বন্দন এ
 দাস দুৰ্গাবৰ ভণে ॥১৭৪॥

বাগ অহিৰ ॥

আ কি তপসীয়া
 আজি বাহুৰিয়া চলা ঘৰে ।

দিহা ॥

গীতাৰ
কাকুতি

আন দিনা দিবো দান লৈবি ভিক্ষা যতমান
আসোক প্ৰভু বাম গদাধৰে ॥১৭৫॥
একলে আছোহো আমি যুগ খেদি গৈলা স্বামী
লক্ষ্মণক পঠাইলো উদ্দেশি ।
ঘৰে নাহি একোজন কোনে তোক দিব দান
শূন্য ঘৰে আসিলা তপস্বী ॥১৭৬॥
সাৰঙ্গৰ তিনি বেথা আগতে প্ৰত্যেক দেখা
ইহাক কমনে হৈবো পাৰ ।
পতিব্ৰতা ধৰ্ম্ম যত সকলো হুইবেক হত
আজ্ঞা-ভঙ্গ হুইবেক বামৰ ॥১৭৭॥
স্বামীত মুপুছি কৰ্ম্ম যি নাৰী কৰয় ধৰ্ম্ম
একো তাৰ নোহস্ত প্ৰকাশ ।
শাস্ত্ৰে শুনি আছো কথা সকলো হুইবেক বেৰ্থা
কবি ভণে দুৰ্গাবৰ দাস ॥১৭৮॥

বাগ পটমঞ্জৰি ॥

বেদেহী-
হৰণ

এ নকৰা সংশয় বালা হে
বালা কৰা পূৰ্ণ কাম ।
দেখিলে আনন্দ হুইব দেৱৰাজ বাম ॥১৭৯॥
মহাহুখে ভোখে মই হে আইলো মাগিবাক ।
কিসক নৈৰাশ বাণী বোলাহা আমাক ॥১৮০॥

যি নাৰী নজানে নিজে হে পতিব্রতা-ধৰ্ম্ম ।
 তাহাৰেমে খণ্ডন নহয় তিনি কৰ্ম্ম ॥১৮১॥
 তোমাৰ বল্লভ ৰাম হে বৰ পুণ্যাশালী ।
 তাহান বল্লভা তুমি পৰম সুন্দৰী ॥১৮২॥
 গগনে প্ৰকাশে ৰবি প্ৰহৰেক যাই ।
 কালি অনাহাৰে আছে অন্ন নাহি খাই ॥১৮৩॥
 সত্ৰবে দিয়োক ভিক্ষা হে পৰিৱৰ্ত্তি যাওঁ ।
 খুধায় পীড়িত মই কাষ্পে সৰ্ব্ব কায় ॥১৮৪॥
 তপস্বীৰ বোলে দেৱী হে দয়াতুৰ মনে ।
 ভিক্ষাক দিবাক প্ৰতি হে কৰিলা যতনে ॥১৮৫॥
 ৰেখাৰ ভিতৰে খোজ হে দিয়া সীতা সতী ।
 পুনৰপি তপসীয়া হে সীতাত বদতি ॥১৮৬॥
 আপুনি বন্ধন ভিক্ষা হে দেহ কেন কৰি ।
 লৈয়ো ভিক্ষা বুলি হে মাতে ৰামৰ সুন্দৰী ॥১৮৭॥
 ৰেখাৰ বাহিৰে পাৰ হে দিলা বৰনাৰী ।
 হাতে ধৰি বথত তুলিলা হে দশগিৰি ॥১৮৮॥
 ছল কৰি দুৰাচাৰে হে সাধিলেক মান ।
 দখিণ দেশক লাগি হে কৰিলা গমন ॥১৮৯॥
 দখিণ দিশক লাগি হে বথ বহি যাই ।
 চিন্তায়ে আকুল সীতা হে জগতৰ আই ॥১৯০॥
 আৱেমে জানিলো মই হে কুল-কুলছাৰি ।
 কান্দিবে লাগিলা মহা-আৰ্জুৱাৰ কৰি ॥১৯১॥

অনুশোচ কৰি সীতা হে বধৰ ওপৰে ।
 নেত্র বহি নিৰ্মল লোতক ধাৰে পৰে ॥১৯২॥
 আঞ্চোলে মোচয় হাতে হে নয়নৰ নীৰ ।
 বারুণা বাক্যক ভয়ে কান্দে ধীৰ ধীৰ ॥১৯৩॥
 স্বামীৰ সন্তাপে দেৱী হে হানে হৃদি ৰোষে ।
 আৰকত নয়ন তবধ অসম্ভোষে ॥১৯৪॥

ৰাগ অহিৰ ॥

সীতাৰ
 বিনাপ

অ কি বিধি হে
 কৰ্ম-বন্ধ-এৰাইতে নাপাৰি ।
 নিৰ্মল কুলৰ মাজে কলঙ্ক ৰাখিলো হে
 এবে ভৈলো কুল-খিলিদ্ধাৰি ॥১৯৫॥
 মই অলক্ষ্মী লাগি প্রভুক পঠাইলো হে
 লক্ষ্মণকো পঠাইলো উদ্দেশে ।
 শূন্য গৃহ পায় মোক ৰাৱণে হৰিলা হে
 নষ্ট গৈলো আপুনাৰ দোষে ॥১৯৬॥
 যুগক মাৰিয়া প্রভু পালাটি আসিয়া হে
 মেৰত যে নেদেখিব সীতা ।
 কিজানি কি ভৈলা বুলি অৰণ্যে ভ্ৰমিব হে
 চিন্তা কৰি হৈব আকুলিতা ॥১৯৭॥
 আনে মন্দ বুলিবেক তাকো প্রভু শুনিবেক
 নানা কথা ভাষিব মনত ।

অরঞ্জে কু-অভিপ্ৰায়ে পঠাইলে লক্ষ্মণ তে

যত দোষ পৰিব মোহোত ॥১৯৮॥

অসতী বমণী সীতা পলালে অস্তৰি হে

ভাবিব মনত বহুপতি ।

বন-বাসে বাস কৰি বৰ ছুখ পাইলা তে

সিগুণে এৰিলা নিজ পতি ॥১৯৯॥

সম্পদে স্তূন্দৰী নাৰী আপদে পলাইলা এৰি

তিবী জাতি নোহে আপুনাৰ ।

এহি বুলি নাৰায়ণে কান্দিবেক অনুক্ৰমে

আমাক কৰিয়া তিবন্ধাৰ ॥২০০॥

এহি জনমক লাগি নৈবাশা কৰিলো হে

পুত্ৰ নাহি দেখিবো নয়নে ।

মহাশোক কৰি মায়ে অধোমুখ কৰি চায়ে

কৰি ছুৰ্গাবৰ দাসে ভগে ॥২০১॥

বাগ ভাটিয়ালি ॥

আ কি বিধি হে

কোন ক্ষণে মই জনম লভিলো ।

কৈলো মই মহাপাপ জুগুচে হৃদয়-তাপ

বাম স্বামী অনাথ কৰিলো ॥২০২॥

বামৰ ভাৰ্য্যাক ধৰি বান্ধণে নিলেক হৰি

এহি খুৰিবেক বাজ্যে বাজ্যে ।

পতিব্ৰতা-ধৰ্ম্ম মোৰ সৰে নষ্ট ভৈলা হে
 কেনে প্ৰাণ ধৰোঁ হেন লাজে ॥২০৩॥
 লক্ষ্মেকৰ মোল জীৱ ছুই লক্ষৰ জাতি হে
 তিনি লক্ষ টকাৰ সত্য জুয়া ।
 হেনয় অমূল্য ধৰ্ম্ম কিমতে ৰাখিবো হে
 ৰাক্ষসৰ হাতত পৰিয়া ॥২০৪॥
 চন্দ্ৰ-আদিত্যৰ জ্যোতি গগনে উদয় হে
 তাৰো ভৈলা কলঙ্ক অখ্যাতি ।
 যেন তেন প্ৰকাৰে যে শাস্তি-পুণ্য ৰাখিবোহো
 সজ্ঞাত নযাইব ৰঘুপতি ॥২০৫॥
 ৰাৱণাৰ বথৈ আই বিলাপ কৰন্তে যাই
 শৰীৰ ঢাকিলা দীৰ্ঘ কেশে ।
 হা হা ৰাম স্বামী বুলি ফুকন্তে কান্দন্তে হে
 কৰি ভণে দুৰ্গাৰৰ দাসে ॥২০৬॥

পদ ॥

ৰাৱণা-বথত বসি কান্দি যাস্তু মাই ।
 দিবা দীৰ্ঘ কেশে যে ঢাকিলা সৰ্ব্ব গায় ॥
 দীৰ্ঘ যে নিশ্বাস তেজে স্বামী-শোকে সীতা ।
 গৰিহাক শুনিবেক জগতৰ পিতা ॥২০৭॥
 কোশল্যা লুমিত্ৰা যে কৈকেয়ী মোৰ আই ।
 ভবথ শত্ৰুঘন ৰাম লক্ষ্মণ ছুই ভাই ॥

সিসৰে শুনয় যদি গৰিহিত বাণী ।
 মনকষ্ট পাইবেক অযোধ্যা যত প্রাণী ॥২০৮॥
 পিতৃৰ মাতৃৰ স্বশুৰৰ কুল হিত ।
 তিনিও কুলতে ভৈলা কলঙ্ক বিদিত ॥
 চন্দ্র-সূৰ্য্য-বংশ-মধ্যে কুলদ্বী যে ভৈলো ।
 কুনাম কৰিলা বিধি কলঙ্কিনী হৈলো ॥২০৯॥
 বিধি-দোষে এতমান ভৈলেক আমাৰ ।
 অল্প বয়সতে মোৰ ভৈলা খিলিঙ্কাৰ ॥
 উপজি অনেক দুখ পাইলো চিৰকাল ।
 প্রাণক ছাৰোহো য়েৰে তেৰে মোৰ ভাল ॥২১০॥
 স্বামী সজ্জে সুখ-ভোগ টুটাইলেক মোৰ ।
 হৰিলা দুজ্জন দুষ্ট দুৰাচাৰ চোৰ ॥
 স্বামীক প্রবোধ দিবে নাহিকয় কেৱ ।
 একেদৰে থাকিল প্রাণৰ ৰামদেৱ ॥২১১॥
 ইদৰে বিলাপ কৰে ৰাম-পাটেশ্বৰী ।
 দেখি শাস্ত্ৰ বচন বোলয় দশগিৰি ॥
 কৰযোৰে দুৰাচাৰে মিনতি সম্ভাষে ।
 ৰাম নাম শ্রুতি ভণে দুৰ্গাবৰ দাসে ॥২১২॥

ৰাগ বসন্ত ॥

ৰাগৰ নাকান্দা নাকান্দা সীতা হে, সীতা তেজা অনুৰাগ ।
 সাধনা-বচন আমাক পাইলা যে কত জনমৰ ভাগ ॥২১৩॥

অৰণ্যত থাকি দুখ হে ভুঞ্জিলা অপাৰ ।
 বাঞ্চল পিঙ্গন বৃক্ষ-ফলে যে আহাৰ ॥২১৪॥
 যি তোৰ তপস্বী সীতা হে বাম যে লক্ষ্মণ ।
 তাৰা দুইৰ সঙ্গ তোক নকৰে শোভন ॥২১৫॥
 তপস্বী তেজিয়া সীতা হে ভজিয়ে আমাক ।
 সমস্তে ভাণ্ডাৰ-ধন দিবোহো তোমাক ॥২১৬॥
 স্নন্দৰী যতেক নাৰী হে মুখ্য মন্দোদৰী
 তাসৰাৰ উপৰে পাতিবো অধিকাৰী ॥২১৭॥
 স্মৃষ্টি সৃগন্ধি অম্ল হে বিশেষ ব্যঞ্জন ।
 উপভোগ বস্তু তুমি কৰিবা ভোজন ॥২১৮॥
 তোমাৰ সমীপ ছাৰি হে কথণো নযাইবো ।
 যেখনে যি বস্তু খোজা তেখনে মিলাইবো ॥২১৯॥
 স্মরণে বচিত গড় হে বত্ন-মণিময় ।
 স্মৃতে থাকিবা তাত নকৰিবা ভয় ॥২২০॥
 বিষম বিবহ শোক হে তাপ পৰিহৰি ।
 বদন পখালা সীতা মোৰ বোল ধৰি ॥২২১॥
 নকৰিবা শোক সীতা হে বান্ধা কেশ-পাশ ।
 প্ৰবোধ-বচন বোলে দুৰ্গাবৰ দাস ॥২২২॥

আগ স্মৃশাই ॥

সীতাৰ
উত্তৰ

নাবোল নাবোল

সুনা দশগ্ৰীৱ

তুমি মোৰ জন্ম-দাতা ।

তন দি তুলিলা মোক মন্দোদৰী মাতা ॥২২৩॥

শুনা তুমি মোহোৰ উদ্ভব ।

হস তুমি মোৰ বাপ শুনা ছুৰাচাৰ পাপ
জনম লভিলো তোৰ ঘৰ ॥২২৪॥

মোহোক ভিতৰে থৈয়া বাহিৰে গিলিপ দিয়া
ভসাইলি বত্তুগিৰি-জলে ।

কাখৰৰপৰা মোক আচাৰি পেলাইলা হে
প্ৰচণ্ড যে জলৰ হিন্দোলে ॥২২৫॥

আছিলো তহিতে যাই হয় অবিদিত-কায়
পৰিয়া আছিলো পঙ্ক-তলে ।

যজ্ঞৰ নিমিত্তে ঋষি হালক বাতীলা হে
লৈয়া গৈলা আমাক যে পায় ॥২২৬॥

শিশু-কাল গৈলা যেবে আছিলো জনক-ঘৰে
পাছে শ্ৰীৰামত দিলা বিয়া

নজানি কৰস দন্দ দিন তোৰ ভৈলা মন্দ
জীউক হৰস বনবাসে ॥২২৭॥

সীতাৰযে বাক্য নিষ্ট শুন বে বান্ধণ ছুষ্ট
তোৰ ভৈলা কঙ্কৰ বিনাশ ।

বামৰ চৰণ চাই প্ৰণতি কৰিয়া কই
কৰিবৰ ছুৰ্গীৰ দাস ॥২২৮॥

পদ ॥

জটায়ুৰ
নগত
বাৰণৰ
যুদ্ধ

থাকিলন্ত সীতা শোকে অধোমুখ কৰি ।
 প্ৰাণ-প্ৰভু বামচন্দ্ৰ নামক জুমৰি ।
 সীতাক প্ৰবোধ বোলে বাক্য নিশাচৰ ।
 পৰন-সদৃশ গতি বিজুলী-সঞ্চাৰ ॥২২৯॥
 বধৰ শব্দক শুনি বড় অসম্বাদ ।
 বেগে যে জটায়ু গৈলা কৰিতে বিবাদ ॥
 মোহোৰ আগত আজি ভৈলি উপগত ।
 বধ সাৰথিক তেনে কৰিবোহো হত ॥২৩০॥
 এহি বুলি পক্ষীৰাজ কৰিলা পয়াণ ।
 পাখা-ছাট মাৰি বহাইলেক বথখান ॥
 উৰাও কৰিয়া গৈলা উপৰক লাগি ।
 পেলাইবেক বাৰণাৰ দশমুণ্ড তাজি ॥২৩১॥
 পুনৰপি আধুৰিলা বিংশতি ভুজত ।
 ডেনাক উল্লাসি কোব দিলন্ত হিয়াত ॥
 কধিৰে ভিজিলা দেহা তেনেই ঢাকিলা ।
 বসন্ত কালত যেন অশোক ফুটিলা ॥২৩২॥
 কম্পি কম্পি বাৰণা অধিৰ ভৈলা মন ।
 শৰপাট ধৰিয়া মাৰিলা তেতিক্ষণ ॥
 হৃদয়ত পৰি শৰপাট তল গৈলা ।
 সেই চোটে পক্ষীৰাজে যমক দেখিলা ॥২৩৩॥

ভূমিত নামিয়া আছিলেক কতক্ষণ ।
 গারমোৰা দিয়া পাছে লভিলা চেতন ॥
 পক্ষীৰাজে পাখি মেলি ধৰি আঁকোৱালি
 ছিঙিলা গাৱৰ মাংস মহাক্ৰোধ কৰি ॥২৩৪॥
 সকল শৰীৰ ভৈলা চালঙ্গি-আকাৰ ।
 বাৱণাক দিলা গৈয়া দাক্ষণ প্ৰহাৰ ॥
 বথ-ধ্বজ সাৰথিক দিলা পৰাভৱ ।
 চৰ্ভি-হত বাৱণা যে মৃতকৰ নয় ॥২৩৫॥
 সেহি সময়ত পক্ষীৰাজ মহাবীৰ ।
 পাখা মেলি বথক ফুৰায়ে চক্ৰাকাৰ ॥
 ফুৰি ফুৰি বথ কতো বেলি ভৈলা থিৰ ।
 লাহে লাহে লঙ্কেশ্বৰে চেতন লভিল ॥২৩৬॥
 বাম কৰে পুনু ধেনু ধৰিয়া বাৱণ ।
 মহাকোপে জটায়ুক কৰিলা সন্ধান ॥
 ভূমিত পৰিয়া পক্ষী গুণে অতিশয় ।
 বিহতে ঢাকিলা দেহা দেখে তমোময় ॥২৩৭॥
 ভয় পাই পক্ষীৰ যে কম্পিল শৰীৰ ।
 বাৱণাক প্ৰতি পুনু কৰিলা প্ৰহাৰ ॥
 পুনকপি পক্ষীৰাজে দিলা চণ্ড বায় ।
 আকাশ পৰ্য্যন্তে বথ ফুৰে ঠাই ঠাই ॥২৩৮॥
 পক্ষীৰাজ জটায়ু দাক্ষণ ভয় পাই ।
 ঠেঁঠ-আগে বথখান নিলা উকুৱাই ॥

সাৰথি সহিতে বথ ধৰি তেতিক্ষণ ।
 সৱাকো গিলিলা পক্ষী বৈনতা-নন্দন ॥২৩৯॥
 জটায়ু গিলিলা বথ বাৱণে দেখিলা ।
 মনে ভয় ছয়া ছুপ্তে বুলিবাক লৈলা ॥
 মোহোৰ বথত আছে জনক-দুহিতা ।
 দশবথ নৃপতিৰ পুত্ৰ-বধূ সীতা ॥২৪০॥
 তোহোৰ হৱয় বধূ বামৰ ঘৰণী ।
 তাহাকো গিলস তই জানি কি নাজানি ॥
 পক্ষী-জাতি কাৰণে এতেক জ্ঞানশূন্য ।
 ভাল মন্দ নচাহ কৰস পাপ-পুণ্য ॥২৪১॥
 হেন শুনি পক্ষীৰাজ সচকিত-মন ।
 ঠোঁঠ মেলি উগাৰ তুলিলা তেতিক্ষণ ॥
 বাম নাম স্মৰি পক্ষী ভৈল সঙ্কুচিত ।
 লঙ্কেশ্বৰে ছিদ্ৰ পাইলা সেহি সময়ত ॥২৪২॥
 খুব-বাণ মাৰি তাৰ শৰীৰ ভেদিলা ।
 তিনি পাক খাই পক্ষী ভূমিত পৰিলা ॥
 ভূমিত পৰিয়া পক্ষী বাৱে বৰ টানে ।
 সীতাক সম্মুখি পক্ষী বুলিলা বচনে ॥২৪৩॥
 হেৰা চলি যাওঁ মই যমৰ কৰণ ।
 বাৰ্ত্তাক নপাইলা তবু ক্ৰীৰাম লক্ষণ ॥
 জটায়ুৰ বাক্য শুনি সঙ্কুচিত সীতা ।
 নমৰস ৰাপ তুমি নকৰিবা চিন্তা ॥২৪৪॥

যাৰে নুশুনয় বাৰ্তা শ্ৰীৰাম লক্ষ্মণ ।
 তাৰে নচলিবা তুমি যমৰ সদন ॥
 যিকালে আসয় বধুবংশৰ নন্দন ।
 সিকালে তাহাক বুলি পাইবা দৰ্শন ॥২৪৫॥
 আমাৰ বাৰ্ত্তাক যত ৰামত কহিবা ।
 পাছে প্ৰাণ তেজি তুমি বিষ্ণু লোক পাইবা ॥
 সীতাৰ বচন শুনি হাসে লঙ্কেশ্বৰ ।
 উপালম্ব-বাক্য পাছে বুলিলা বিম্বৰ ॥২৪৬॥
 ৰথ ডাকিলন্ত চাবুকৰ কোৰ দিলা ।
 আকাশ মধ্যত যেন তাৰা সঞ্চাৰিলা ॥
 সমুদ্ৰৰ মধ্যত প্ৰৱেশ ভৈলা য়েৰে ।
 সম্পাতিৰ তনয় সুপাশ্ব' পাইলা তেৰে ॥২৪৭॥
 ৰথ ৰাখিবাক যায় গৰুডৰ নাতি ।
 হেন দেখি লঙ্কানাথে কৰয় কাকৃতি ॥
 কিসক সুপাশ্ব' হেন ৰাখস আমাক ।
 হাত জোৰ কৰি প্ৰিয় বোলোহো তোমাক ॥২৪৮॥
 জ্ঞানে বা অজ্ঞানে কিছো নাহি কৰো মন্দ ।
 পথ ভেটি কিসক মোহোক কৰা দন্দ ॥
 ৰাৱণাৰ বাণী শুনি সুপাশ্ব' বোলয় ।
 শুন ছুৰাচাৰ নিশাচৰ ছুৰাশয় ॥২৪৯॥
 হৰিয়া আনিলি তই ৰামৰ মৈথিলী ।
 মাৰিবোহো তোক আজি ৰথে সমে গিলি ॥

ৰাৱণ আৰু
 সুপাশ্ব

জগত-জননী সতী বাম যাৰ স্বামী ।
 তাক হৰি লৈয়া ঘাস ছুষ্ট অধোগামী ॥২৫০॥
 কি দোষ কৰিলা তোৰ বাঘৰ মুৰাৰি ।
 বৰ অযুগুত কৰ্ম্ম সহিতে নাপাৰি ॥
 আঠগোট মন্ত্ৰ হস্তী ঠেঁঠত কৰিয়া ।
 আৰু আঠগোট হস্তী নখত ধৰিয়া ॥২৫১॥
 এতেক আধাৰ ধৰি বোলে বাক্য মন্দ ।
 কম্পি গৈলা বারণায়ে বুদ্ধি ভৈলা ধন্দ ॥
 হেন য়েৰে বুলিলন্তু সম্পাতি-নন্দন ।
 শুনি চমকিত মনে বুলিলা বচন ॥২৫২॥
 যি দোষে হৰিলো মই বামৰ বমণী ।
 তাহাক যে কওঁ পক্ষী শুনাহা আপুনি ॥
 তাৰকা বধিলা সুবাহুক বিনাশিলা ।
 শূৰ্পনখা ভগিনীৰ নাসিকা কাটিলা ॥২৫৩॥
 মাকচ বধিলা কৰি শৰৰ সঙ্কান ।
 য'ৰ দূষণক আৰু কৰিলা নিৰ্য্যাণ ॥
 শ্ৰীৰামে কৰিলা মোৰ এতেক বিপতি ।
 সি কাৰণে ক্ৰোধ মোৰ মনে ভৈলা অতি ॥২৫৪॥
 বধে চৰি গৈলো মই বধিবাক মনে ।
 সীতাৰ কাৰণে তাৰ বন্ধা হৈল প্ৰাণে ॥
 এতেকে তাহাৰ বমণীক নেওঁ হৰি ।
 এৰিলোক দন্দ ভায়া কোপ পৰিহৰি ॥২৫৫॥

কাতৰ বচন পাছে বোলে দশগ্ৰীৱ
 নহয় তোমাৰ ভাৰ্য্যা পুত্ৰ-বধু জীৱ ॥
 পৰ নাৰী পৰ বধু পৰ বিতচয় ।
 ক্ষেমা কৰিয়োক পক্ষীৰাজ মহাশয় ॥২৫৬॥
 কাকূতি-মিনতি ৰাৱণাৰ বাক্য শুনি ।
 সদয়-হৃদয় ভৈলা পক্ষী মনে গুণি ॥
 যথাতে সম্পাতি আছে পৰ্বত উপৰ ।
 তথাকে সুপাশ্ব' পক্ষী চলিলা সত্ৰৰ ॥২৫৭॥
 সোণগোট হস্তীক পিতৃৰ আগে দিলা ।
 কষ্ট মনে সম্পাতি যে পুত্ৰক বুলিলা ॥
 দূৰ কৰা আহাৰক নকৰোঁ ভোজন ।
 কিসক বিলম্ব হৈল আজি এতমান ॥ ২৫৮ ॥
 গ্ৰহৰ সাত ঘটি মোহোৰ আতাৰ ।
 আজি এত বিলম্বেসে জোগাস আতাৰ ॥
 আজি তুমি মোহোক কৰিলা পুত্ৰ হেলা ।
 ভুঞ্জিবে নপাইলো মই মহাক্ষুধা-বেলা ॥ ২৫৯ ॥
 যি কাৰণে শৰীৰত ভৈলা ক্ষেতচয় ।
 সি কাৰণে মোৰ দেখোঁ নাহি পৰাভই ॥
 ৰবিৰ যে শৰে ছেদিলেক পক্ষচয় ।
 সি কাৰণে পৰ-আশ সম্পাতি কৰয় ॥ ২৬০ ॥
 ৰবিৰ কিৰণে য়েৰে নোপোৰয় পাখি ।
 তেবে কি সম্পাতি হোৱে আহাৰত দুখী ॥

সম্পাতিৰ
ভোজন

পৰ আশা কৰিয়া থাকয় যিবা জন ।
 ধিক তাৰ জীৱন যে অসাৰ ভোজন ॥ ২৬১ ॥
 অকাৰণে জন্ম মোক দিলা মায়-বাপে ।
 এহি বুলি সম্পাতি বসিলা মনতাপে ॥
 কষ্ট কৰি পক্ষী য়েৰে থাকিলা নমাতি ।
 পক্ষ জোৰ কৰি পাছে সুপাৰ্শ্ব বদতি ॥ ২৬২ ॥
 তেজিয়ো বিষাদ পিতা আমাৰ বচনে ।
 এতেক বিলম্ব মোৰ ভৈলা যি কাৰণে ॥
 ৰামৰ ভাৰ্য্যাক হৰি নেই লঙ্কেশ্বৰে ।
 তাক দেখি ক্ৰোধ ভৈলা মোৰ কলেশ্বৰে ॥ ২৬৩ ॥
 খৰিবাক মনে গৈলো উৰায়া আকাশে ।
 বেড়িলো তাহাৰ গৈয়া বধৰ সঙ্কশে ॥
 দেখি ভয় ভৈলা দশগ্ৰীৱ লঙ্কেশ্বৰ ।
 অনেক কাকূতি-বাণী বুলিলা বিস্তৰ ॥ ২৬৪ ॥
 তাহাৰ বিনয়-নম্ৰ বচন শুনিয়া ।
 সদয়-হৃদয় ভৈলো আইলো উপেক্ষিয়া ॥
 সি কাৰণে বিলম্ব ভৈলেক এহিঙ্কণে ।
 কোপ পৰিহৰি কৰা আহাৰ যতনে ॥ ২৬৫ ॥
 আপুন ইছায়ে কিন্তু বিলম্ব নকৈলো ।
 তোমাৰ ভোজন-কাল সুমৰণ কৈলো ॥
 পুত্ৰৰ বচন হেন সম্পাতি শুনিলা ।
 মনৰ সংশয় যত সকলো খণ্ডিলা ॥ ২৬৬ ॥

অশোক
বনত সীতা

দুই ঠাঁঠ পক্ষীববে প্রকাশি বিস্তব ।
 ষোলগোট হস্তীক ভুঞ্জিলা নিবস্তব ॥
 ভুঞ্জিলা আহাবসর গকড়-নন্দন ।
 লঙ্কাত প্ররেশ ভৈলা দুৰ্জয় বারণ ॥২৬৭॥
 নামিল তহিতে বথ ছাৰি মনোজয় ।
 দশমুখে হৰিষে কৰয় জয় জয় ॥
 লঙ্কাত প্ররেশ হয় অশোকক গৈলা ।
 ত্রিজটা ভগিনী লগে জানকীক থৈলা ॥২৬৮॥
 দাস-দাসী-সেৱকিনো দিলেক বিস্তব ।
 প্রবন্ধে বন্ধক দিলা বহু পৰিচাৰ ॥
 থাকিলা জানকীদেৱী অশোকাৰ বনে ।
 যুগ মাৰি মেৰত প্ররেশ নাৰায়ণে ॥২৬৯॥
 সীতাক নেদেখি ভৈলা মনত বিষাদ ।
 লক্ষ্মণত প্রভু ৰামে পোছয় সন্বাদ ॥
 ব্যাকুল বচনে কথা পোছে নাৰায়ণ ।
 নাহিকে জানকী ভাই মেৰ উদাসন ॥২৭০॥
 কহিয়ে স্বৰূপ কৈক গৈলা প্রাণেশ্বৰা ।
 ভণে দুৰ্গাবৰ ৰাম-পদ শিৰে ধৰি ॥২৭১॥

বাগ মন্ত্ৰ ॥

ৰাম আইল বে বনেৰ যুগ মাৰি
 ৰাম আইল বে ॥২৭২॥

গীতাক
নাপাই
ৰামৰ
বিলাপ

মৃগ মাৰি নেদেখিয়া সীতা
সীতা সীতা বুলি ডাকে বয়ুনাথ ।

ৰাম আইল ৰে ॥২৭৩॥

লক্ষ্মণক চাই বোলে বাণী ।

কি কাৰণে তেজিলা গোসানী ॥

বয়ুনাথ ৰাম আইল ৰে ॥২৭৪॥

যেন বজ্জ পৰিলেক মাথে ।

ৰেখাৰ বাহিৰে খোজ দেখি বয়ুনাথে ॥

হা হা প্ৰিয়া কোথা গৈলা এৰি ।

নিদান কালত ছুই ভাই থাকো বেৰি ॥২৭৫॥

ধন জন নকৰোহো সাৰ ।

প্ৰিয়া অবিহনে দেখোঁ দিনতে আধাৰ ॥

কহে দুৰ্গাবৰে ৰামৰ চৰণে ।

প্ৰভু কান্দে মহাশোক ত্ৰাসে ॥২৭৬॥

ৰাগ বেলোস্মাৰ ॥

ৰামে
লক্ষ্মণক
নিলা
কৰে

সীতাক হৰিলা যেবে ৰাঘৱ আসিলা তেবে হে
আসিলা গোসাঁই মৃগ মাৰি ।

কপট কৰিয়া দুষ পশিলা অস্ত্ৰেযপূৰ এ
ঘৰে নাহি জনক কীয়াৰি ॥২৭৭॥

নেদেখি সীতাৰ মুখ মনত লাগিলা দুখ
লক্ষ্মণত পোছে নাৰায়ণ ।

কহিয়ো স্বৰূপ বোল তেজিয়া মোহোৰ কোল এ
গৈলা প্ৰিয়া কাহাৰ সদন ॥২৭৮॥

তোমাক মেঢ়ত থৈয়া হাতত সাৰজ লৈয়
প্ৰৱেশিলো গহনৰ মাজ ।

মায়াবী মুগৰ তৰে গৈলো মই একেশ্বৰে এ
এথা কোনে কৰিলা অকাজ ॥২৭৯॥

বুলিলো বচন যত সকলে কৰিলি হত
কথাক নলৈলা তোৰ মন ।

তোমাৰ নিমিত্তে মোৰ প্ৰিয়াক কৰিলা চোৰ এ
কি অকাজ কৰিলা লক্ষ্মণ ॥২৮০॥

শ্ৰীৰামৰ যে বচন বদতি যে লখমন
অতিশয় সঙ্কোচিত মনে ।

নাহি মোৰ কিছো দোষ অকাৰণে কৰা বোম্ব এ
কবি ভূৰ্গাবৰ দাসে ভণে ॥২৮১॥

বাগ বৰাৰি ।

লক্ষ্মণৰ
স্বৰূপ-
কথা-
প্ৰকাশ

না জানো স্বৰূপ দাদা হে

দাদা দোষ নাই মোৰ ।

বিবলে সীতাক হৰি নিলা কোন চোৰ ॥২৮২॥

মুগে যে কাঢ়িলা ৰাৱ তোমাৰ সদৃশ ।

শুনিয়া সীতাৰ মনে ভৈলা বিসদৃশ ॥২৮৩॥

প্ৰভুক মাৰয় শুনো কোনো বীৰগণে ।
 এহি বুলি মোহোক পাঞ্চিলা তেতিক্ষণে ॥২৮৪॥
 আক যি বুলিলা তাক কহিবাক পাপ ।
 তাৰ কথা কহো শুনা জগতৰ বাপ ॥২৮৫॥
 বাম অবিহনে তোৰ মোক হাবিলাস ।
 হেন বাক্য শুনিয়া মোহোৰ মহাত্ৰাস ॥২৮৬॥
 শুনিয়া অন্তৰ ভৈলো হে কুখ্যাতি-বচনে ।
 অন্তৰিয়া গৈলো মঞি তোমাৰ কাৰণে ॥২৮৭॥
 লক্ষ্মণে কহিলা কথা বামৰ আগত ।
 বিষাদ লাগিলা প্ৰভু বামৰ মনত ॥২৮৮॥
 বিষাদত নয়নৰ নীৰ বহি যাই ।
 বৈদেহী-হৰণ পদ দুৰ্গাবৰে গাই ॥২৮৯॥

পদ ॥

বামে
 অৰণ্যত
 সীতাক
 বিচাবে

ভাতৃৰ বচন শুনি থাকিলন্তু বসি ।
 মেঘত ঢাকিলা যেন পূৰ্ণিমাৰ শশী ॥
 লোতকে তিতিল নেত্ৰ মলিন বদন ।
 সীতা-শোকে আকুল ব্যাকুল নাৰায়ণ ॥২৯০॥
 কিবা জীয়া জন্তুক দেখিয়া বিতৰ্জমান ।
 ত্ৰাস হৈয়া গৈলা কিবা হঠাতে প্ৰমাণ ॥
 আমাক উদ্দেশি সীতা গৈলা স্বৰূপত ।
 জানোবা আছয় এহি অৰণ্য মাজত ॥২৯১॥

এহি বুলি লক্ষ্মণক কহিলন্তু ৰাম ।
 ক্ষেণেতেক ভাই তুমি কৰিয়ো বিশ্রাম ॥
 এতিক্ষণে অৰণ্যত চাহি আহো যাই ।
 মৃগ বক্ষা কৰিয়া থাকিবা তুমি ভাই ॥২৯২॥

ভিতাৰে বাহিৰে অৰণ্যৰ থানে থানে ।
 কতো দূৰ বিচাৰি আহিবো এহি ক্ষণে ॥
 ঠাই ঠাই বিচাৰ কৰিলা দামোদৰ ।
 বৃক্ষৰ কোটৰ গিৰি পৰ্ব্বত-গভৰ ॥২৯৩॥

লতায়ৈ বোঢ়িলা যত বৃক্ষ অঙ্গকাৰ ।
 তাকো ৰামদেৱে বিচাৰিলা বাৰে বাৰ ॥
 লতা উপৱনচয় নদ নদী-তীৰে ।
 চাহিলন্তু নানা থানে ৰাম গদাধৰে ॥২৯৪॥

একেশ্বৰে ৰাঘৱ ভ্ৰমন্তু নানা থানে ।
 আতি উদ্ভাৱল চিত সীতাৰ কাৰণে ॥
 অনেক বিচাৰ কৰি উদ্দেশ নপাইলা ।
 মেঢ় মন্দিৰক লাগি পুৰুষকপি আইলা ॥২৯৫॥

শূন্য মেঢ় দেখি প্ৰভু বিয়াকুল মনে ।
 হা সীতা বুলি ৰাৱ পাৰে ঘনে ঘনে ॥
 চিত্ত থিৰ নহয় স্মৰি প্ৰাণ-প্ৰিয়া ।
 ভণে দুৰ্গাবৰ ৰাম-চৰণ ভাবিয়া ॥২৯৬॥

বাগ অহিৰ ॥

সীতার
ছলনা বুলি
বামব
আশঙ্কা
আ কি লখমণ গৈলা সীতা মোক উপেক্ষিয়া ।
ভূগত শয়ন মোৰ বদ্ধ পৰিধান হে
এহি দুখ মনে আলচিয়া ॥২৯৭॥

এৱেসে জানিলো সীতা বামৰ সুহৃদ নোহে
এৰি মোক গৈলা কোন ভিতি ।
একক লক্ষ্মণ যেন আমিও ভৈলোহো তেন হে
সহজে চঞ্চাল তিৰী-জাতি ॥২৯৮॥

সম্পদে সুন্দৰা নাৰী আপদত গৈলা এৰি
মই তাক জানোহো স্বৰূপে ।
জনক-দুহিতা ছয়া স্বামীক তেজিল হে
কেনে জীওঁ এতেক সন্তাপে ॥২৯৯॥

আখুটি কৰিয়া মোক মৃগক পঠাইলা হে
তোমাকো পঠাইলা ক্ৰোধ কৰি ।
মই নজানিলো তান কপট হৃদয় হে
বনে দুখ সহিতে নপাৰি ॥৩০০॥

সুৰ্গৰ মৃগ মাৰি যতনে আনিলো হে
বদ্ব জেউতি জলয় পিঠিতে ।
কপাৰ চৰণ চাক শোভন কৰয় হে
হেন মৃগ দিবো কাৰ হাতে ॥৩০১॥

হাতৰ গাণ্ডীৰ ৰামে আছাৰি পেলাইলা হে
 ঘনে ছাৰে দীৰ্ঘ যে নিশ্বাস ।
 শ্ৰীৰাম চৰণ যুগ প্ৰগতি কৰিয়া কহে
 কবি ভণে দুৰ্গাবৰ দাস ॥৩০২॥

ৰাপ ছালনী ॥

সীতাৰ হুখ
 তাৰি ৰামৰ
 বিষাদ

শুন শুন প্ৰাণ লক্ষণ ৰে ভাই
 কাক লৈয়া বঞ্চিবোহো বনে ।
 প্ৰাণৰ কামিনী সীতা হকৰাইলো
 অমৃতে নলৱে মোৰ মনে ॥৩০৩॥
 এখানে আছিলো ৰমণী সহিতে
 খেলাই পাশাৰ সাৰি ।
 কোন মন্দ ক্ষণে মই পাপ কৰিলো
 হুৱাইলো কুলৰ নাৰী ॥৩০৪॥
 মনুষ্য-সঞ্চাৰ নাহি দণ্ডকাত
 অশ্ব নানা পশু পক্ষী ।
 ইহাৰ মধ্যত কোনে হৰি নিলে
 একেশ্বৰী সীতা দেখি ॥৩০৫॥
 মেৰ যে মন্দিৰ নলাগে গম্ভীৰ
 হুগুনি সীতাৰ ৰাৱ ।
 পাশা-গুটিগণ আছয় সকলে
 প্ৰিয়া গৈলা কোন ঠাৱ ॥৩০৬॥

পৰ্বতে পৰ্বতে চাহিলো সমস্তে
ঋষি তপ কৰে যথা ।

নদী সৰোবৰ গিৰিয়ে গভৰ
বিচাৰি নপাইলো সীতা ॥৩০৭॥

আতি অল্প জ্ঞান বালক সমান
নোহয় চতুৰা নাৰী ।

অভিনৱ বাল্য আতি আলা-ভোলা
অবাল বাজকুমাৰী ॥৩০৮॥

অন্ধকাৰময় নাহি পশ্চয়
নজ্ঞানু দিশ-বিদিশ ।

হেন গহনত গৈলা কেনমত
ভৈলা আতি বিসদৃশ ॥৩০৯॥

লক্ষণ-বদন চাহি ঘনে ঘন
কাকণ্য কৰে শ্ৰীৰাম ।

বোলে দুৰ্গাবৰে বামৰ কিঙ্কৰে
লেছাৰি আতি উপাম ॥৩১০॥

পদ ॥

কান্দন্তে কান্দন্তে বাম অচেতন ভৈলা ।

ধৰণী উপৰে পৰি মূৰ্ছাগত হৈলা ॥

ক্ৰণে মূৰ্ছা যায় ক্ৰণে চেতন লভয় ।

চঞ্চল-চৰিত্ৰ বাম বাতুল-পৰায় ॥৩১১॥

উঠে বৈসে গুণে শত সহস্রেক বার ।
 অসন্তোষ মনত করয় হাহাকাৰ ॥
 মেৰ মন্দিৰত বসি গুণন্তু শ্রীৰাম ।
 পতি বচনতে মাত্র সীতা সীতা নাম ॥৩১২॥

কোনে ভগাইবে মোক মধুর বচনে ।
 কাক তুলি দিবো মই চুম্বন আলিঙ্গনে ॥
 কাৰ সঙ্গে বঙ্গে নিতে থাকিবো কোতুকে ।
 অনাথিতি কৰি প্রিয়া এৰিলিহি মোকে ॥৩১৩॥

আৰ কাক চাহিয়া থাকিবো অনুক্ষণে ।
 কাৰ অলঙ্কাৰ মই পিন্ধিবো আপুনে ॥
 কোনে আস হৈবে মোর লগ সৈতাবি ।
 কাক লৈয়া যাইবো মই অযোধ্যানগৰী ॥৩১৪॥

প্রথম-যুৱনা বিবল্লৱা অঙ্গ-মন ।
 জাতিত পতিত হয় তেজে জন্ম থান ॥
 মোক ছাৰি থাকিবি কাতাৰ আজ্ঞা লয়া ।
 হা হা বিধি জন্ম দিলা ইহাকে লাগিয়া ॥৩১৫॥

কাক ভাল দেখিল কোনেবা নিলে সীতা ।
 প্রাণৰ স্বহৃদ সুচৰিতা গুণান্বিতা ॥
 কহিত আছয় কোন দিবেক উদ্দেশ ।
 ভণে দুৰ্গাবৰে রাম-চৰণে বিশেষ ॥৩১৬॥

বাগ অহিৰ ॥

আকি লগমণ

মোৰ প্ৰিয়া কে দিব দেখায়া ।

সীতাক নেদেখি মোৰ অথন্তৰ ভৈলা ঘোৰ

ঘনে ঘনে পোৰে মোৰ হিয়া ॥৩১৭॥

ছুনাই সীতাক গই লাগ নপাইলে ভাই

মৰিবো গৰল বিষ খায়া ।

কৈক যাইবো কোনে কৈব কৈতে বা উদ্দিশ পাইবো

কোনে প্ৰিয়াক দিব বা দেখায়া ॥৩১৮॥

যথাতে উদ্দিশ পাইবো তথাতে চলিয়া যাইবো

যথা আছে জনক-জীয়াৰী ।

যদি বা মনৰ দুখে ক্ৰোধে বাহিৰাইলা হে

আপুনি আনিবো কাউ কৰি ॥৩১৯॥

চৰিত্ৰ চঞ্চল তাৰ প্ৰথম যৌৱন-ভাৰ

ভলে যেন চম্পক-জৱতি ।

বদন সৰস সম নেত্ৰ দুই মনোৰম

দশন মুকুতা-সম পাণ্ডিত্য ॥৩২০॥

চিকিমিকি কৰে পাক বলিত বৰ্জুল উক

বচন কোকিল সম ভাসে ।

ভিনিও ভুৱন কাপে মুহিবাক পাৰে হে

ভষকক জিনি মধ্য দেহে ॥৩২১॥

চিত্রব পুতলী সম সাক্ষাতে লক্ষ্মীৰ থান
 লয়লু-ললিত মধ্যদেহ ।
 পৰম স্মৃতিৰ গতি কুঞ্জৰ জিনিলা হে
 শৰীৰৰ ছায়া যেন নাই ॥৩২২॥
 ধনুক ভাঙ্গিয়া লক্ষ নৃপতিক জিনিলোহো
 সীতাক বিহাইলো বাহু-বলে ।
 পৰশুৰামক জিনি অযোধ্যাক গৈলো হে
 বনবাস কৈকেয়ীৰ বোলে ॥৩২৩॥
 অভিষেক কৰিতেসে বাজ্য হকরাইলো হে
 ভাৰ্য্যা হকরাইলো বনবাসী ।
 কতেক ললাটে দুখ বিধিয়ে বিহিলা হে
 কিনো ভৈলা মোৰ মন্দ বাশি ॥৩২৪॥
 আকনো কাহাৰ সঙ্গে থাকিবো কোতুক-বঙ্গে
 বিধি কৈলা জীৱন নৈবাশে ।
 কাহাত পুছিবো নষ্ট উদ্দেশ নপাওঁ হে
 দশ লোক নাই আগে-পাছে ॥৩২৫॥
 সীতায়ৈ অমূল্য ধন সীতায়ৈ মোৰ ভূষণ
 সীতা সৰ্ব্ব অমূল্য ভাণ্ডাৰ ।
 সীতা অবিহনে ভাই জীৱন বিফল হে
 সীতা তিনি কুলৰ উদ্ধাৰ ॥৩২৬॥
 যদিবা মোহোৰ তাপে ক্ৰোধে বাহিৰাইলা হে
 তথাপি আনিবো প্রাণ-প্ৰিয়া ।

অন্ন বেঞ্জনক আৰ একোকে নখাইবো হে
 থাকিবোহো লগতে শুতিয়া ॥৩২৭॥
 নেদেখিবো অযোধ্যাক মনত স্মৰো তাপ
 দেখিলেমে বাঢ়য় বেদন ।
 এহি বুলি নাৰায়ণ কান্দিলন্তু সৰ্ব্বক্ষণ
 কহে প্ৰভু কৰিয়া কাকণ্য ॥৩২৮॥
 ধৰণীত পৰি বাম সমূলে থাকিলা হে
 প্ৰিয়া-শোক সতিতে নাপাৰি ।
 সৰস্বতী পৰসনে ছুৰ্গাবৰ দাসে ভণে
 সীতা-শোকে আকুল মুৰাৰি ॥৩২৯॥

আগ শ্লোকশ্ৰী ।

কুবুজীয়া লাগিয়া বৈলো কি কৰে জীৱন ।
 শুনি নিন্দা কৰিবেক অযোধ্যাৰ জন ॥৩৩০॥
 কি লাজে দেশক যাইবো হে ভৈল মন্দ বাশি ।
 হৰাইলো কামিনী-ৰত্ন আমাৰ বৈদেহী ॥৩৩১॥
 চক্ষুযে আছন্তে অন্ধ হে নেদেখো নয়নে ।
 জীৱন্তে মৃতক ভৈলো প্ৰাণ প্ৰিয়া বিনে ॥৩৩২॥
 বাম হেন ক্ষেত্ৰি ছয়া হে হৰাইলো নাৰী ।
 প্ৰিয়াৰ বিয়োগে মোৰ প্ৰাণ যাই ছাৰি ॥৩৩৩॥
 হাতৰ বতন মোৰ হে কোনে নিলে ছলি ।
 আপুন দোষে হৰাইলো চিত্ৰব-পুতলী ॥৩৩৪॥

শৰীৰৰ কাস্তি যেন হে আন্ধাৰৰ বাতি ।
 বিনা প্রদীপত জ্বলে শৰীৰৰ জ্যোতি ॥৩৩৫॥
 মৃগালৰ ডাল যেন হে হালয় কঙ্কালে
 সাক্ষাতে দেখিয়া যেন বাজহঃস চলে ॥৩৩৬॥
 সীতা অবিহনে আৰ তে থাকিবাব কোন ফল ।
 লৈয়ো ধনু-শৰ বাপ আগ ছয়া চল ॥৩৩৭॥
 এতি বুলি পাছে মেৰ হে মন্দিৰক ছাৰি ।
 সীতাৰ উদ্দেশে ৰামে কাটিলন্তু ভৰি ॥৩৩৮॥
 দেখো অন্ধকাৰ ।
 প্রাগত আধিক প্রিয়া হৰাইলা আমাৰ ॥৩৩৮ ক॥
 শুনা বাপ লক্ষ্মণ হে মই বোলো ঝাণ্ট কৰি ।
 কাটা মোৰ শিৰগোট হাতে খড়া ধৰি ॥৩৩৮ খ॥
 হৰি হৰি কৈক গৈলি হে জনক-জীয়াই ।
 হাতত বিধাতা মোক হৰাইলি দেখাই ॥৩৩৮ গ॥

পদ

সীতাৰ
 অলুসন্ধান;
 ৰামৰ ব্রহ্ম

কোটৰ গভৰ গিৰি গুহা যে কন্দৰ ।
 নদী যে আৱৰ কূপ দীঘি সৰোবৰ ॥
 বন উপবনচয় সকলো চাহিলা ।
 সীতাক নপায় দীৰ্ঘ নিশ্বাস ছাৰিলা ॥ ৩৩৯ ॥
 অসন্তোষে থাকিলন্তু বৃক্ষ-তলে বসি ।
 শিশিৰে ঢাকিলা যেন পূৰ্ণিমাৰ শশী ॥

লক্ষ্মণক বোলে ভায়া বসিয়ো ছায়াত ।
 ৰৌদ্ৰ-ৰশ্মি লাগে ভায়া হোহোৰ গাৱত ॥ ৩৪৩ ॥
 চৈত্ৰ বৈশাগৰ যে বিষম ৰৌদ্ৰ-জাল ।
 বৃক্ষৰ ছায়াত ভায়া জিৰায়ো সকাল ॥
 তোৰ দুখ দেখিয়া নসহে কলৈৱৰ ।
 শুনিয়োক ভায়া স্মিত্ৰাৰ স্মকুমাৰ ॥ ৩৪১ ॥
 লক্ষ্মণ বদন্তি দদা নজানো উপায় ।
 নিশাত বিসৰ আছে ৰবিৰ উদয় ॥
 শিশিৰ প্ৰকাশে ভৈলা প্ৰকাশ যে জ্যোতি ।
 ৰাত্ৰিক বোলয় দিন কিনো ৰঘুপতি ॥ ৩৪২ ॥
 সীতা-শোকে তোমাৰ যে তৰাইলন্ত জ্ঞান ।
 নিশাক কৰয় ৰবি-ৰশ্মিৰ সমান ॥
 লুহি ৰৌদ্ৰ তেৰা দেখা পূৰ্ণিমাৰ শশী ।
 গ্ৰহগণ তেৰা আছে আকাশ প্ৰকাশি ॥ ৩৪৩ ॥
 লক্ষ্মণৰ মুখে শুনি এতেক ৰচন ।
 অধোমুখ হয় আছিলেক কতোক্ষণ ॥
 ৰাত্ৰি হেন ভাৰি ৰাম বৃক্ষ-তলে বসি ।
 সীতা সীতা বুলি ৰাম থাকিলা উপেক্ষি ॥ ৩৪৪ ॥
 হা হা শশীমুখা বুলি তেজিলা নিবাস ।
 ৰামৰ চৰণে ভগে দুৰ্গাবৰ দাস ॥ ৩৪৫ ॥

ৰাগ সুহাই ॥

ভায়া ৰে ভাই লক্ষ্মণ ৰে ভাই
কি লৈ বঞ্চিবো ঘৰে ।

ইহান সমান সীতাক দেখিলো
আতিশয় শোক চৰে ॥ ৩৪৬ ॥

কপে বিত্ৰাধৰী গুণৰ সাগৰী এ
কোথাত থাকিল যাইয়া ।

কৰিয়া নিষ্ঠুৰ গৈলা বহু দূৰ
আমাক এখানে থৈয়া ॥ ৩৪৭ ॥

অমৃত-সুৰস বাণী মনোহৰ এ
শুনিতে বজয় মন ।

কাটি নিলে জীউ জনকৰ জীউ এ
হানিয়া অগনি বাণ ॥ ৩৪৮ ॥

হাতৰ ৰতন হৈয়া অচেতন
আপুন দোমে হকরাইলো ।

চিত্ৰৰ পুতলী তনু জুগাৱলী এ
কাহাক ভালে ভোগাইলো ॥ ৩৪৯ ॥

দশনৰ পাস্তি আত্মাৰ বস্তি
বিনা প্ৰদীপত জলে ।

দেৱাজ্বৰ ডাল হালয় কঙ্কাল এ
ৰাজহংস যেন চলে ॥ ৩৫০ ॥

চিচন চামৰ গুৰুৰে ভ্ৰমব
 মালতী নিন্দে স্নান্ধাণ ।
 সদায়ে বসন্ত কৰে উনমদ এ
 দেখিয়া দিব্য লোচন ॥ ৩৫১ ॥
 বোলে বয়ুবংশ হৰাইলা সবংশ
 আমাক কৈলি নিৰাশে ।
 ভণে দুৰ্গাবৰ দাস ভূমিত পৰিয়া পাছে
 কান্দে বামচন্দ্র মহাত্মাসে ॥ ৩৫২ ॥

পদ

শশীমুখী বুলিয়া যে কান্দন্তু বাঘৰ ।
 হা হা কৈক গৈলি মোৰ বমণী বান্ধৰ ॥
 পাত পাত কৰি মই কৰিলো বিচাৰ ।
 কহিতো নপাইলো কোনো মনুষ্য-সঞ্চাৰ ॥ ৩৫৩ ॥
 আপুনি উদ্দিশ কৰি নপাইলো সীতাক ।
 কোননো বৰ্ষৰে অৱবোধিলি আমাক ॥
 কোনে নিলে কৈত পাইবো আমাৰ বমণী ॥
 এহি বুলি শোক এৰিলা চক্ৰপাণি ॥ ৩৫৪ ॥
 আসন ছাৰিয়া পুনৰপি চলি গৈলা ।
 অৰণ্যৰ মাজে চকোৱাক লাগ পাইলা ॥
 নিজ নাৰী সহিতে বজ্জনী-প্ৰভাত-কালে ।
 ভুঞ্জয় চকোৱা মৎস্য শায়ুক সকলে ॥ ৩৫৫ ॥

অৰণ্যত
 চকোৱাৰ
 পৰিহাস

চকোরাৰ সমীপ চাপিলা হৃষীকেশ ।
 ধীৰে ধীৰে পোছয় বচন-উপদেশ ॥
 আকুলে ফুৰোহো আমি কয়ো এক বান্ধা ।
 যাইতে দেখিলি কি তই জনক-দুহিতা ॥ ৩৫৬ ॥

একেশ্বৰে গৈলা কিবা অনেকে সহিতে ।
 পূব বা পশ্চিম কিবা দখিণ দিশতে ॥
 বায়ব্য বা অগ্নি কোণ যে নৈঋত ।
 কোন পথে গৈলা সীতা কহা স্বৰূপত ॥ ৩৫৭ ॥

চকোরা বদতি শুনা বাম দেৱৰাভ ॥
 যে বোল পুছিলো কহিবাক লাগে লাজ ॥
 দুয়ো বীৰ সমর্থ গাণ্ডীৱ ধনু হাতে ।
 ক্ষেত্ৰি ভয়া ভাৰ্য্যা হেৰুৱাইলি কেনমতে ॥ ৩৫৮ ॥

আৰ্হি পক্ষী-জাতি কিছো নজানো উপায় ।
 নাহি শৰীৰত কিছো বল সমুদায় ॥
 অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ নাজানো নাহিকে ভাই তুল ।
 তথাপি ৰাখোহো ভাৰ্য্যা উপায়ৰ বল ॥ ৩৫৯ ॥

লগত সজ্জতি আছে কনিষ্ঠ সোদৰ ।
 দুভাই সজ্জতি তুমি নোহা একেশ্বৰ ॥
 হেনতো সীতাক হৰি লৈয়া গেল আনে ।
 আমি হস্তে ইটো লাজে নিজীওঁ পৰাণে ॥ ৩৬০ ॥

চকোৱাৰ বৰ বিপৰীত চকোৱাৰ পটন্তৰ ।
 ওপৰত শুনিয়া সিধাস্ত দিলা ৰাম গদাধৰ ॥
 ৰামৰ বান্ধা পুছিবাক মই আইলো তম্বু পাশে ।
 অতিশাপ হেনয় নিন্দিত বাকা বোলা উপহাসে ॥৩৬১॥
 এহি বুলি ৰামদেৱ মনে বৰ তাপ ।
 চকোৱাক দিলন্তু প্ৰচণ্ড বড় শাপ ॥
 দিৱসত একত্ৰে থাকিবি ছুই চৰে ।
 ৰাত্ৰি হৈলে বাসা কৰ ইপাৰে সিপাৰে ॥৩৬২॥
 বাৰ বৰিষণ আৰু মেঘৰ সংযোগ ।
 বাৰ বৰিষত তোৰ মিলিব সম্ভোগ ॥
 চন্দ্ৰ দিবাকৰ লাগি চকোৱাৰ শাপ ।
 অনন্তৰে অন্তৰিলা জগতৰ বাপ ॥৩৬৩॥
 চকোৱাক শাপ দিলা ৰাঘৱ মুৰাৰি ।
 বুলিবে লাগিলা চকোৱাৰ নিজ নাৰী ॥
 অকাৰ্য্যে ভাণ্ডিলি বান্ধা জানি শুমঙ্গল ।
 ভণে দুৰ্গাবৰে ৰাম-চৰণ-কমল ॥৩৬৪॥

ৰাম ৰামগিৰি ।

চাকৈৰ চকৱানী বোলে শুন ৰে চকোৱা হে
 অত্মশোচ কিসতেবা কি কাম কৰিলি ।
 দেখি শুমঙ্গলী জনক-নন্দিনী
 ৰামক কেন ভাণ্ডিলি ॥৩৬৫॥

ভাল মন্দ তঞি একো নজানস

মৰস মনৰ গব্বৈ ।

শাপ গুৰুতৰ দিলা বঘুবৰ

কিমতে তাক এৰাইবি ॥৩৬৬॥

মোহোৰ বচন শুনা এতিক্ষণ

সহৰে চলিয়া যায়ে ।

সাতাৰ সন্থাদ কহিয়ো ৰামত

শাপৰ মুকুতি পাত্ৰে ॥৩৬৭॥

ভাৰ্য্যাৰ বচন শুনিয়া চকরা

চলিলা ৰামৰ পাশে ।

সৰস্বতী-পদ শিৰত ধৰিয়া

ভণে দুৰ্গাবৰ দাসে ॥৩৬৮॥

ৰাগ অহিৰ ॥

চকোৱাব
বিফল
মিনতি

আ কি প্ৰভু ৰাম, কহোঁ মই স্বৰূপ কাহিনী ।

আমি আছো দোষ কৰি তোমাক ভাগিলো হে

পাপৰ উদ্ধাৰ চক্ৰপাণি ॥৩৬৯॥

শাপ দিয়া ৰাম যাই বাৰে পক্ষী চেকাই

বহা বাপ বিজ্ঞাম কৰিয়া ।

শুনিয়ে সীতাৰ কথা ৰাম জগতৰ ৰাতা

কহোঁ শুনা সান্থনান হুয়া ॥৩৭০॥

চন্দ্ৰ দিৱাকৰ লাগি আমাক শাপিলা হে
 বহি গৈলা পাষণৰ বেথা ।
 আমি ছাৰী পক্ষী-জাতি আতি জ্ঞান-শূন্য-মতি
 আমাক পালন কৰি ৰাখা ॥৩৭১॥
 চকৰা বুলিলা যত সিদ্ধাস্ত নেদিলা তাত
 চলি গৈলা পাছক নাচায়া ।
 সৰস্বতা-পবসনে কৰি ছুৰ্গাবৰ ভণে
 গৈলা পক্ষী সিদ্ধাস্ত নাপায়া ॥৩৭২॥

পদ ॥

ৰামে বৃক্ষত লক্ষ্মণে সহিতে প্ৰভু চলে ধীৰে ধীৰে ।
 বাৰ্ত্তা সোধে তুখে তাপে তুই নয়নৰ নীৰ পড়ে ॥
 ভ্ৰমন্তে ভ্ৰমন্তে গৈলা গিৰি-তৰুতল ।
 ভ্ৰমৰ গুঞ্জৰে শুনে মনত বিকল ॥৩৭৩॥
 চলিছে কেৱল মুখে লৈ সীতা-নাম ।
 পোছে প্ৰিয়া বুলিয়া বৃক্ষত ত্ৰীৰাম ॥
 দশৰথ-স্মৃত ৰাম জানা মোৰ নাম ।
 হাতত ধনুক দেখা সূৰণৰ কাম ॥৩৭৪॥
 মোহোৰ সুন্দৰী শশীমুখী দীৰ্ঘ-কেশী ।
 দাড়িম্ব-সদৃশ যেন দশন প্ৰকাশি ॥
 হা হা শশীমুখীক নিলেক কোনে হৰি ।
 যাইতে নেদেখিলা কি মোৰ জনক-বীয়াৰী ॥৩৭৫॥

কহা কথা সাৰ যে স্বৰূপ বৃক্ষচয় ।
 সীতাৰ সন্তাপে মোৰ হৃদি নসহয় ॥
 সীতাৰ বার্তাক বামে বৃক্ষত পুছিল।
 বার্তাক নাপাই বামে নিশ্বাস তেজিলা ॥৩৭৬॥
 সীতাৰ সন্তাপে লোহ বহয় নয়নে ।
 ভণে দুৰ্গাবৰ প্ৰভু বামৰ চৰণে ॥৩৭৭॥

বাগ অহিন ॥

বামৰ বিষাদ

আ কি লখমণ

নহে বুদ্ধি সীতাক নাপায়া ।
 নয়নৰ লোহে মোৰ পশ্চক নেদেখো হে
 সন্তাপে পোৰয় সৰ্ব কায়া ॥৩৭৮॥
 চকোৱা ভৎসিলা মোক তাক পাসৰিলো হে
 গৈলো মই বৃক্ষ-তল লাগি ।
 বৃক্ষত পুছিলো পাছে উদ্ভিশ নাপালো হে
 প্ৰিয়া হৰুৱাইলো মৃগ লাগি ॥৩৭৯॥
 চিত্ত যে নহয় থিৰ ব্যাকুল শৰীৰ হে
 হৰুৱাইলো জ্ঞান স্মৃতিত ।
 অন্ধকাৰ ৰাত্ৰি পাই ভ্ৰমিবাৰ নাই ঠাই
 শৰীৰতো নাহি একো ভাৱ ॥৩৮০॥
 আগত চলিয়ো তুমি পাছত চলিবো আমি
 দুৰ্গম সঙ্কট ঘোৰ বনে ।

সৰস্বতী-চৰণত

কৰি শিৰ অন্নত

কবিবৰ দুৰ্গাবৰে ভণে ॥৩৮১॥

পদ ॥

বগলী
চবাইৰ মুখত
গীতাৰ
সম্বাদ

দুখ মনে লক্ষ্মণ যে গৈলা আগুৱাই ।
পাছত চলয় বাম কোঁশল্যা-তনয় ॥
কতো বেলি অৰণ্যক এৰি দুই জন ।
বগুলা পক্ষীক পাছে পাইলা দৰিশন ॥৩৮২॥
ৰামে বোলে লক্ষ্মণ দেখিয়ো কেন নয় ।
পক্ষী-জাতি দেখা এই জলত ভ্ৰময় ॥
পৰম ধাৰ্ম্মিক বক প্ৰাণী-হিংসা-ডৰে ।
লহু লহু পদ কৰি জলৰ উপৰে ॥৩৮৩॥
এহি পক্ষীবৰত পুছিবে যোগ্য হয় ।
যত কথা জানে এহি কহিবে নিশ্চয় ॥
ধাৰ্ম্মিক বৈষ্ণৱ শান্ত-স্বভাৱ সৰল ।
এহিতো আমাক নভাণ্ডিবে একো কাল ॥৩৮৪॥
লক্ষ্মণ বদতি দাদা শুনিয়ে বচন ।
কহো মই শুনা তেবে বকব লক্ষ্মণ ॥
মস্তক চোপয় কতো ধৰি ধৰি খাস্ত ।
নপাইলে মস্তক পাছে ধাৰ্ম্মিক বোলাস্ত ॥৩৮৫॥
স্বভাৱতে পক্ষী-জাতি অতি অগিয়ান ।
অধৰ্ম্মত বতি বৰ হিংসাৰ নিদান ॥

নজানে অধৰ্ম্ম ধৰ্ম্ম পূৰ্ব্বাপৰ-জ্ঞান ।
 হেন ছাৰ বকত পুছিবে নাই মন ॥৩৮৬॥
 এহিমতে চকোৱাত পুছিল আপুনি ।
 বুলিলা যতেক শুনিলাহা নিন্দা-বাণী ॥
 আপদ-সম্পদ বৃক্ষ পশুত দেখিলা ।
 সীতাৰ সম্পদ বাৰ্ত্তা তাহাত পুছিল ॥৩৮৭॥
 যাতে তাতে বাৰ্ত্তা দাদা ভুপুছিবা দেখি ।
 তাহাতে পুছিবা তুমি শুদ্ধমত লেখি ॥
 অল্পমতি অল্পজ্ঞান দেখা যিটোজন ।
 তাহাত নোপোছা কথা আমাৰ বচন ॥৩৮৮॥
 শ্ৰীৰাম বদতি বাপু শুনিয়ো বচন ।
 বকত পুছিলে বাৰ্ত্তা পাম এতিক্ষণ ॥
 হেন শুনি লক্ষ্মণে বকক দিলা মাত ।
 সীতাৰ সম্পদ বাৰ্ত্তা কহিয়ো আশাত ॥৩৮৯॥
 লক্ষ্মণৰ বাক্য শুনি তেখেণে আসিলা ।
 শ্ৰীৰামক বকে যাই প্ৰণাম কৰিলা ॥
 বকক সমুখি পাছে শ্ৰীৰামে পুছিল ॥
 ইটো পশ্বে যাইতেনিকি সাতাক দেখিলা ॥৩৯০॥
 ৰামক বোলন্ত প্ৰভু কিছো বাৰ্ত্তা পাওঁ ।
 জলত ফুৰোহো মই মশু ধৰি খাওঁ ॥
 দেখিলোহো ছায়া-মায়া জলৰ তলত ।
 কহা এক লই যাই বথ-ওপৰত ॥৩৯১॥

কৈৰ কহ্মা কোনে নেই নিৰ্ণয় নাপাওঁ ।
 তল-মুণ্ড কৰি প্ৰভু মস্ত্ৰ ধৰি খাওঁ ॥
 বকৰ মুখৰ কথা শুনি বহুমনি ।
 মোহোৰ সীতাক আবে হৰিলেক কুনি ॥৩৯৩॥
 জানিলো অৱশ্যে হৰিলেক দেৱগণ ।
 এহি বুলি ত্ৰুদ্ধ ভৈলা কমল-লোচন ॥
 বুলিলন্তু ক্ৰোধে অগ্নি-সম দুই আখি ।
 চন্দ্ৰ সূৰ্য্য বায়ু বহি সৰে হৈবা সাখী ॥৩৯৪॥
 দেৱ সিদ্ধ সাধ্য গন্ধৰ্বক বোলে বাণী ।
 সৰে ভালে জীবা য়েৰে সীতা দিয়া আনি ॥
 তিনিও লোকৰ য়েৰে সাধিবোহো ভাল ।
 কোনে সীতা নিলে দেখাই দিয়াহা সকাল ॥৩৯৫॥
 বাহ্য অভ্যন্তৰক দেখয় দেৱগণ ।
 কোনে সীতা নিলে বেহো নোবোলে বচন ॥
 হেৰা মোৰ দোষ নাই সৰে আছা চাই ।
 সীতাৰ সন্তাপে হেৰা গুণ মোৰ যাই ॥৩৯৬॥
 হেৰা অগ্নি-শৰ মাৰোঁ স্বৰ্গ চুৰ কৰোঁ ।
 প্ৰহাৰি পাতাল পোৰোঁ দেৱকো সংহাৰো ॥
 নাগ নষ্ট কৰোঁ যক্ষ বক্ষ সৰ মাৰোঁ ।
 উলটাওঁ পৃথ্বী মেক মন্দৰ বিদাৰোঁ ॥৩৯৭॥
 সীতাক উদ্ধাৰোঁ দৈত্য দানৱ নিবাৰোঁ ।
 বাম-নাম কীৰ্ত্তি থওঁ পাতক সংহাৰোঁ ॥

মোৰ ভাৰ্য্যা হৰি স্মুখে জীৱে কেন কৰি ।
 উদয়াস্ত গিৰিমাণে পেলাইবো বিদাৰি ॥৩৯৮॥
 তিনিও জগত জুৰি ব্ৰহ্ম-অস্ত্ৰ মাৰি ।
 দহিবো নিৰ্য্যাণ কৰি সৰে মান সাৰি ॥
 শুনিয়ে লক্ষ্মণ বাপ হেলা লুঘুৱাই ।
 শীতল পানীক ভাই কেহো নডৰাই ॥৩৯৯॥
 শনিৰ শুনিয়া নাম সমস্তে ডৰাই ।
 চন্দ্ৰে পাইলে তাক কিছু ভয় নকৰয় ॥
 এহি বুলি প্ৰভু ধনু কৰিলা টঙ্কাৰ ।
 লৰিল ব্ৰহ্মাণ্ড প্ৰজা ভৈলা চমৎকাৰ ॥৪০০॥
 উৰ্দ্ধক স্মুখে বামে জুৰিলেক শৰ ।
 হাতত ধৰিলা যাই লক্ষ্মণ কুমৰ ॥
 সন্মুখি বোলন্ত দাদা তেজিয়ে কুকৰ্ম্ম ।
 জগতক বিনাশিবা ইটো কোন কৰ্ম্ম ॥৪০১॥
 কোনে সীতা হৰিলেক নিৰ্ণয় নাজানি ।
 জগতকে বিনাশিবা ব্ৰহ্ম-অস্ত্ৰ হানি ॥
 অজিহ্বাসি ক্ৰোধ কেনে কৰাহা আপুনি ।
 তুমি বিনাশিলে তাক বাখিৰেক কুনি ॥৪০২॥
 তুমি ব্ৰহ্মা তুমি বিষ্ণু তুমি ত্ৰিপুৰাৰি ।
 তুমি সংহৰিলে প্ৰভু কি কৰিতে পাৰি ॥
 পূৰ্বত আপুনি প্ৰভু স্ৰজিলা জগত ।
 নতু কাল হস্তে কেনে কৰিবাহা হস্ত ॥৪০৩॥

পালিবাক বৈষ্ণৱক ভৈলা অৱতাৰ ।
 দুৰ্জ্জনক বাছি বাছি কৰিবা সংহাৰ ॥
 এহি তমু যশ স্তুনি তৰে নৰলোক ।
 সীতাৰ শত্ৰুক মাৰা কীৰ্ত্তি বহিয়োক ॥৪০৪॥
 শীতল স্বভাৱ ধৰা উগ্ৰ ৰূপ এৰা ।
 শৰক সম্বৰা প্ৰভু লোক ৰক্ষা কৰা ॥
 ইটো কোপে আপুনাৰ যশ নষ্ট হয় ।
 যদিবা ঈশ্বৰ তুমি ততো যোগ্য নয় ॥৪০৫॥
 লক্ষ্মণৰ বোলে ৰাম শৰ সম্বৰিলা ।
 উগ্ৰ ৰূপ এৰি প্ৰভু শাস্ত্ৰমূৰ্ত্তি ভৈলা ॥
 পুত্ন দুই ভাই সীতা বিচাৰয় বনে ।
 কৰি দুৰ্গাবৰ ভণে ৰামৰ চৰণে ॥৪০৬॥

ৰাম ৰামগিৰি ॥

জটায়ুৰে সীতাৰ কাৰণে ৰাম বিচাৰে বনে হে
 ৰাম-লক্ষ্মণৰ পুত্ন দুই ভাই গৈলা ।
 দেৱা-দেৱি
 সীতাক বিচাৰি কুৰয় দৈত্যাবি
 অৰণ্য মাজে পশিলা ॥৪০৭॥
 কতো দূৰ লাগি গৈলা বন ভাঙ্গি
 ৰথ এক দেখা পাইলা ।
 ভাঙ্গা ৰথখান দেখি বিস্তম্বান
 কোনে আনি ঐত থৈলা ॥৪০৮॥

ৰামে বুলিলন্ত লক্ষ্মণে শুনন্ত

কিনো ইটো বিপৰীত ।

বথ-ধ্বজ ভাঙ্গি বন মাঝ লাগি

পৰি আছে ধৰণীত ॥৪০৯॥

সমীপক যাই চাইলা ছুই ভাই

কৰিলন্ত পাছে থিৰ ।

সীতাৰ নিদানে ভৈলা ঘোৰ বণে

যুৰিলন্ত কোন বীৰ ॥৪১০॥

এহি বুলি ৰাম লগত লক্ষ্মণ

ফুৰিলন্ত বনে বন ।

কতো দূৰ যাই জটায়ুক পাই

দেখিলন্ত বিচ্যমান ॥৪১১॥

দেখিলা পক্ষীৰ বক্ত কলৈৱৰ

তনু অতি থুলন্তৰ ।

শীঘ্ৰে বন চাপি জগতৰ বাপে

জুৰিলেক এক শৰ ॥৪১২॥

লক্ষ্মণক চাই বোলে বস্তুৰাই

/ শুনিয়ো প্ৰাণ-লখাই ।

এহি পক্ষী খাইলা নিশ্চয় জানিলো

সীতা একেধৰে পাই ॥৪১৩॥

মায়াবী বান্ধুস ফুৰে দশো দিশ
খাইলে মোৰ প্ৰাণেশ্বৰী ।
আমাক খাইবেক জানিলো প্ৰত্যেক
আছে পক্ষী-ৰূপ ধৰি ॥৪১৪॥

গৰ্ভত পশিলা উশাস গুচিলা
সীতা জনকৰ জীউ ।
গৃধৰ ঠোঠৰ পশিল ভিতৰ
তোৰ তৈতে গৈলা জীউ ॥৪১৫॥

মোক মহান্বেহে লখাইক পঠাইলা
গৃধৰ হৈলিহি ভক্ষি ।
ওৰে ৰে পাপিষ্ঠ শুন পখী নিষ্ট
তোক মাৰোঁ অৰে পক্ষী ॥৪১৬॥

খাইলি মোৰ ভাৰ্য্যা পানী পক্ষীৰাজ
বিজুটিয়া মাৰো ধৰি ।
এহি বুলি বাম প্ৰভু পুণাকাম
ধনু এক শৰ জুৰি ॥৪১৭॥

বাম-শৰ দেখি কম্পমান পক্ষী
ভয়ত ভৈলা তবাস ।
বামৰ চৰণ সেৱি অহুক্ষণ
ভণে দুৰ্গাবৰ দাস ॥৪১৮॥

বাণ অহিব ॥

অটাম্ব
মুখত
সীতার
বৃত্তান্ত

আ কি ত্রাহি বাম

চরণত কবোহৌ প্রণাম ॥৪১৯॥

ত্রাহি ত্রাহি বাম বুলি কবি হাত কুতাঞ্জলি
বব ভাগ্যে বহিছে পৰাণ ।

ভট্টাঙ্গুষে মোৰ নাম শুনিয়েক প্রভু বাম
আমি ভৈলো গকড়-নন্দন ॥৪২০॥

তোমাৰ ভাৰ্য্যাক হবি দশগ্রীৱে চোৰ কবি
বধে তুলি যাই লঙ্কা পোন ।

দেখি তাক ধাই গৈলো পাখা-চাটে কম্পাইলো
বব চোটে দুইৰো ভৈলা বণ ॥৪২১॥

সৰ্ব্বাজ বিদাৰ কৈলো কিৰীটিক ভাজি খেলো
বথক ভাজিলো ধৰি ঠোঠে ।

বব চোটে দশগ্রীৱ দেখিলেক তমোময়
মূৰ্ছা যাই পৰিল বথতে ॥৪২২॥

মুহূৰ্ত্তেক মানে উঠি মোক চাইলা ক্ৰোধ-দৃষ্টি
কৰিলেক মোহোক অন্তায় ।

অগ্নিবাণ মাৰি মোৰ পাখা পুৰি কৈলা চুব
পৰিলোহো মই মূৰ্ছা যাই ॥৪২৩॥

বব দিলা সীতা আই পৰি থাকে এহি ঠাই
এহি বাৰ্ত্তা কহিবা বামত ।

বামে সাধিবেক কাজ শুনিয়োক পক্ষীবাজ

থাকিবিহি অক্ষয় স্বৰ্গত ॥৪২৪॥

এহি বুলি সীতা আই কান্দি কান্দি মোক চাই

কৈ গৈলা বারগাই হৰিলা ।

তাৰ আধখান বথ

দেখিয়োক বঘুনাথ

বনৰ মাজত পৰি বৈলা ॥৪২৫॥

মোৰ হৃদি-কম্প ভৈলা

পাপিষ্ঠে হৰিয়া লৈলা

সাধিবে নৰিলো তযু কাজ ।

কহিলোহো এহি বার্তা

বারণে নিলেক সীতা

শুনিয়োক আৰে বঘুবাজ ॥৪২৬॥

এৰে মন ভৈলা সিদ্ধি

মিলাইলেক আনি বিধি

শৰণ দিয়োক বঘুনাথ ।

ধন্য মোৰ ই জীৱন

তযু কাৰ্য্যে গৈলা প্ৰাণ

চৰণে নমিছে মোৰ মাথ ॥৪২৭॥

মৃত্যু-কালে পাইলো লাগ

মোৰ ভৈলা বৰ ভাগ

প্ৰাণক এৰিবো তযু কাছে ।

বাম-নাম হৃদি জপি

মন স্থিৰ কাৰি পক্ষী

বাম লক্ষ্মণেও চাই আছে ॥৪২৮॥

দেখে পক্ষী এৰে প্ৰাণ

ছুই ভায়ে দুখমন

তুলি আলিঙ্গিলা ছয়োজনে ।

বামৰ চৰণ সেৱি

বচিলে ই গীত ছবি

হুৰ্গাবৰ মহাভক্তি মনে ॥৪২৯॥

বাগ বসন্ত ॥

জটায়ুৰ
মৃত্যুত
ৰাম-লক্ষ্মণৰ
শোক

শোকতে বিকল ৰাম হে
লক্ষ্মণ ছুই ভাই ।
জটায়ুৰ গলে ধৰিলন্তু ছয়ো যাই ॥৪৩০॥
ভকতৰ দুখ দেখি হে নসহে শৰীৰ ।
ছুই ভায়ে কান্দন্তে নেত্রৰ বহে নীৰ ॥৪৩১॥
পিতৃৰ পৰম মিত্র হে তুমি পক্ষীৰাজ ।
হৰি হৰি বিধি কিনো কৰিলা অকাজ ॥৪৩২॥
আজিসে মৰিলা যেন হে ৰাজা দশৰথ ।
সিটো শোকে অগ্নিত পিম্পলি ভৈলা পথ ॥৪৩৩॥
হা হা মৰিলোহো শোকে হে ছুটে প্ৰাণ-বায়ু ।
মোৰ অৰ্থে যুদ্ধ কৰি মৰিল জটায়ু ॥৪৩৪॥
সমুদ্ৰি বোলন্তু বাপ হে কথা নিষ্টে কৰি ।
কহিব ৰাৱণে মোৰ সীতা নিলে হৰি ॥৪৩৫॥
কোন থানে থাকে তাৰ হে কতেক কটক ।
কোন বংশে উপজিলা পাপিষ্ঠ লটক ॥৪৩৬॥
মাৰিয়া পঠাইবো তাক হে যমৰ কটক ।
জীয়াইবো তোমাক মহাভকত চটক ॥৪৩৭॥
জটায়ু বোলন্তু হেন হে নুবুলিবা মোক ।
যেৱে দয়া আছে তেৱে নকৰিবা শোক ॥৪৩৮॥
হৌক গতি তোমাকযে হে চাহি এৰো প্ৰাণ ।
দহিয়া শৰীৰ দিয়া পিণ্ড-জল-দান ॥৪৩৯॥

আত পৰে ভাগ্য কোন হে আছয় আমাৰ ।
 তোমাৰ প্ৰসাদে পাইবো সংসাৰৰ পাৰ ॥৪৪০॥
 নিজ কৰ্ম্মে হওঁ প্ৰভু হে যেহি যেহি গতি ।
 সেহি সেহি জন্মে হোক তোমাত ভকতি ॥৪৪১॥
 বৈষ্ণৱৰ সঙ্গতেসে হে বহোক সৰ্ব্বথা ।
 মুখে তযু যশ গাইবো কৰ্ণে তযু কথা ॥৪৪২॥
 শুনিয়োক প্ৰভু তুমি হে চুপ্তি নহৰাইবা ।
 জানিলো নিশ্চয় তুমি জানকাক পাইবা ॥৪৪৩॥
 ৰাক্ষসক সংহৰিবা হে দেৱক পালিবা ।
 জগত পালিবা পুণ্য যশ প্ৰকাশিবা ॥৪৪৪॥
 সাতাক পৰাক্ষা তুমি হে কৰিবা আপুনে ।
 ভণে কাঁৱ ভূৰ্গাবৰ ৰামৰ চৰণে ॥৪৪৫॥

পদ ॥

ৰাৱণৰ
 সত্ৰেদি
 জটায়ুৰ
 মৃত্যু

পুছিল ৰাৱণা সিটো পুনশ্চ্যৰ নাতি ।
 বিশ্বেশ্বৰা-বাৰ্য্যে নিকষাত উতপতি ॥
 তেজে বলে বাৰ্য্যে কাৰ্য্যে বিপুল শক্তি ।
 কুব্জৰ ভাই হয় ৰাক্ষসৰ পতি ॥৪৪৬॥
 সমুদ্ৰৰ মাজে পুৰী হে নাম তাৰ লঙ্কা ।
 তাতে থাকে ত্ৰিভুৱনে কাকো নাই শঙ্কা ॥
 সীতাৰেসে বৰে মই আছো প্ৰাণ ৰাখি ।
 কান্দিয়া গোসানী বুলিলন্ত মোক দেখি ॥৪৪৭॥

বামত যারত বার্তা নজনাবা তুমি ।
 দিলো বব যারদেকে নাহে মোৰ স্বামী ॥
 এহি কহি পক্ষী চখু মুজিলা ইঠাই ।
 সাক্ষাতে দেখিলা বাম লক্ষ্মণ ছুভাই ॥৪৪৮॥
 চক্ষু থিৰ কৰিয়া ভূমিত দিয়া ঠোট ।
 ঢলিয়া পৰিল ধূলন্তৰ দেহা গোট ॥
 প্রাণ ছাৰি যান্তে মুখখন মেলা দিলা ।
 ঘাৰগোট পালটাই ভূমিত পৰিলা ॥৪৪৯॥
 খানিতেক মান তনু আছিলেক কম্পি ।
 মৰিল কাশ্যপ-নাতি বাম বাম জপি ॥
 দেৱে যাক নপারন্তু পাইলা হেন গতি ।
 দেখি বাম লক্ষ্মণ বিস্ময় ভৈলা অতি ॥৪৫০॥
 পাছে দুই ভাই চিতাখান পাতিলন্তু ।
 তাতে তুলি জটায়ুৰ দেহাক দিলন্তু ॥
 দুই ভাই স্নান কৰি দিলা জলাঞ্জলি ।
 বঙ্গ মাছ দিলা চটকৰ কাক-বলি ॥৪৫১॥
 সৰ্ব্ব কাৰ্য্য সমাধিলা পাছে দুই ভাই ।
 বনত ভ্রমন্তু সীতা গোসানীক চাই ॥
 কবন্ধ বান্ধস অনন্তৰে পাইলন্তু কবন্ধ নিশাচৰ ।
 যুগু নাই গাৰি গোট আতি ধূলন্তৰ ॥৪৫২॥
 বাম লক্ষ্মণক দুইকো ধৰিলেক বলে ।
 গিলিবাক চায় দুই আতি কুতূহলে ॥

কবন্ধ বান্ধস
বধ

শ্ৰীৰামে বোলন্ত লখাই মৰিলো আৱেসে ।

তুই ভাইক ধৰি হেৰা গিলয় বান্ধসে ॥৪৫৩॥

কৈকেয়ী মায়ৰ সাফলিলা মনোৰথ ।

অকণ্টকে ৰাজ্য ভোগ কৰোক ভৰথ ॥

ধিক ধিক আমাৰ বাৰত্ব সমুদাই ।

সীতাক হৰাই বনে মৰে। তুই ভাই ॥৪৫৪॥

লক্ষ্মণে বোলন্ত নুতি অনুশোচ-বেলা ।

তুৰ্ঘোৰ আপদ ভৈলা নকৰিবা হেলা ॥

শীঘ্ৰ কৰি দৃঢ় মুষ্টি খড়্গ ধৰিয়োক ।

মুণ্ড নাই ইহাৰ বাহক ছেদিয়োক ॥৪৫৫॥

কবন্ধে বোলয় হোৱা তুমি কোনজন ।

কোন তুই মহাবীৰ জানিলো এখন ॥

বজ্ৰসম হস্তে মই আৰ্দ্ধিলোহো চাপি ।

কিনো বীৰ তোৰা তুই ৰহিলা তথাপি ॥৪৫৬॥

মোৰ সিদ্ধি বিধি কিবা মিলাইলেক আনি ।

যাৱে নতু গিলৌ কথা স্বৰূপ কাহিনী ॥

কবন্ধৰ বচনত কম্পিলেক কায় ।

তুইখান খড়্গ ধৰিলন্ত তুয়ো ভাই ॥৪৫৭॥

বাহুৰ মূলত তাৰ বেগে ঘাৱ দিলা ।

ভয়ঙ্কৰ তুই বাহু খসিয়া পৰিলা ॥

বাহু ছিদ্ধা গৈলা বজ্ৰ মিলিলা তাহাৰ ।

ৰাম লক্ষ্মণক চাই বোলে পুনৰ্বাৰ ॥৪৫৮॥

কহিয়ো কহিব ছুয়ো ধৰা কিবা নাম ।
 জানো ত্ৰিভূরনে নাই তোমাৰ উপাম ॥
 বদতি লক্ষ্মণ শূনা নিশাচৰ কাজ ।
 আমাৰ জনক দশৰথ মহাৰাজ ॥৪৫৯॥
 সপত্নী মাতৃৰ বোলে বনক পঠাইলা ।
 আমাৰ সন্তাপে পিতৃ প্রাণক তেজিলা ॥
 এহেত্তে শ্ৰীৰাম জানা পিতৃৰ ভকত ।
 ইহান ঘৰুণী সাতা হবাইলা বনত ॥৪৬০॥
 তাহাঙ্কে খোজন্তে আমি ফুৰো বনে বন ।
 তই কোন জন হস কহা এহিঙ্কণ ॥
 বোলন্ত কবন্ধে কিনো আনন্দ আমাৰ ।
 পুৰুষ-উদ্ধাব বাম ভৈলা অৱতাৰ ॥৪৬১॥
 পূৰ্বত আছিলো মই গন্ধৰ্ব শোভন ।
 বান্ধস-স্বৰূপ হই গৈলো তপোৱন ॥
 ঋষিসৱ ধৰি থাইলো ভৈলা মহাপাপ ।
 সিকাবেণে পালো এই ভয়ানক শাপ ॥৪৬২॥
 আন ঋষিসৱ মিলি বুলিলেক তয় ।
 বিকৃত বান্ধস হৰি শাপিলো নিশ্চয় ॥
 পাছে প্ৰণমিয়া মই কৰিলো কাতৰ ।
 শাপ-সোমা কৰি পাছে দিলা মোক বৰ ॥৪৬৩॥
 যেসানি ঈশ্বৰ বাম ৰূপে অৱতৰি ।
 তোৰ বাছ ছেদিবাহা হাতে খড়্গ ধৰি ॥

তৈসানি আপুন কপ ধৰি বিতোপন ।
 হৰি যুক্ত বুলি চলি গৈলা নিজ থান ॥৪৬৪॥
 তেতিক্ষণে দন্দু নামে বান্ধসেক ভৈলো ।
 আৰাধিয়া চিৰকাল ব্রহ্মাক চিন্তিলো ॥
 চিৰকালে জীবাৰ ব্রহ্মায়ে দিলা বৰ ।
 এহি গৰ্বে ইন্দ্রক যুজিলো একেশ্বৰ ॥৪৬৫॥
 ক্রোধে ইন্দ্র কৰিলেক যুদ্ধক প্রবন্ধ ।
 বজ্র হানি শৰীৰত বসাইলেক কন্ধ ॥
 এতেকেসে মোৰ শিৰ নাই ওপৰত ।
 শৰীৰত পশিয়াছে বজ্রৰ ঘাৱত ॥৪৬৬॥
 ইন্দ্রেসে খেলন্তু কবন্ধক মোৰ নাম ।
 ব্রহ্মাৰ বৰত মোৰ নপৰিল প্রাণ ॥
 তুতি কৰি বুলিলোহো শুনা দেৱবাহি ।
 মুখ নাই দিয়া মোক জীবাৰ উপায় ॥৪৬৭॥
 শুনি হেন ইন্দ্রৰ পলাইলা মন-দুখ ।
 দিব্য ছুই বাহু দিলা হৃদয়ত লুখ ॥
 পঙ্কত থাকোহো প্রহৰেক হাত মেলি ।
 পশু পক্ষী মহুশ্য সৱাকো থওঁ গিলি ॥৪৬৮॥
 তোমাৰ প্রসাদে প্রভু পাওঁ নিজ থান ।
 ভাল কৰি পোৰা মোক হোক দিব্য জ্ঞান ॥
 শুনি বামে লক্ষ্মণক বুলিলা বচন ।
 ভণে কৰি দুৰ্গাবৰ হই ভক্তি-মন ॥৪৬৯॥

বাগ শ্রীগান্ধার ॥

কবন্ধব
গন্ধর্ব-
কপ-লাভ

শুন শুন ভাই প্রাণব লখাই এ
জাণ্টে দিয়া চিতা পাতি ।

ভকত-বান্ধিত সাধিয়ে ত্ববিত এ
জাণ্টে আনা কাষ্ঠ কাটি ॥৪৭০॥

কুপাময় বাম পূৰি মন-কাম
আজ্ঞা দিলা নক্ষত্রক ।

শুনিয়া লখাই তেতিস্কণে যাই এ
চিতাখান পাতিলেক ॥৪৭১॥

গাঁত খান্দি চিতা পাতিলন্ত তথা
কবন্ধক তাতে তুলি ।

জগত-ঈশ্বর দেৱ গদাধৰ এ
দিলন্ত অগনি জালি ॥৪৭২॥

কীৰ্ত্তিক থাপিলা যশ প্রকাশিলা
অগিয়ে ভস্ম কৰিলা ।

কবন্ধ গুচিলা দেৱ-মূৰ্ত্তি তৈলা এ
গন্ধর্ব-থানে চলিলা ॥৪৭৩॥

স্বৰ্গ হন্তে যান দেৱৰ বিমান
তাহাতে গই চৰিলা ।

স্বৰ্গ-সুখ লই আনন্দে চলিই এ
দেৱ সঙ্গে সঙ্গ লৈলা ॥৪৭৪॥

আনন্দে গন্ধৰ্বৰ কৰে মহোৎসৱ
 শূখে গাই বাম-গীত ।
 বামে দেখিলন্ত লক্ষ্মণে সহিত এ
 বজ্জ ভৈলা দুইৰো চিত ॥৪৭৫॥
 লক্ষ্মণক চাই মাতে বঘুৰাই
 চল যাঞে দুই বন ।
 জোষ্ঠৰ বচন শুনিয়া লক্ষ্মণ এ
 পশিলন্ত দুই জন ॥৪৭৬॥
 বামৰ চৰিত্ৰ শুনন্তে অমৃত
 মনত ছয়ো! সন্তোষ ।
 বামৰ চৰণ সেৱি অনুক্ষণ এ
 ভণে দুৰ্গাবৰ দাস ॥৪৭৭॥

পদ ॥

কবন্ধ কবন্ধ গন্ধৰ্বৰ বোলে শুনা বঘুৰাই ।
 গন্ধৰ্বৰ সীতাৰ উদ্দেশ কহো শুনা দুই ভাই ॥
 পৰামৰ্শ পূৰ্বৰ দিশক লাগি চলা বঘুবৰ ।
 কতো দূৰে দেখিবাতা পম্পা সৰোবৰ ॥৪৭৮॥
 ঋগ্মুখ পৰ্বতৰ সমীপৰ কাষে ।
 পাণ্ডজন দেৱ যে বানৰ ৰূপে আছে ॥
 শূগ্ৰীৰ যে নল নীল বীৰ হুতুমন্ত ।
 ভাস্কৰ অধিপতি বৃদ্ধ জাম্বৱন্ত ॥৪৭৯॥

শূগ্ৰীৰৰ ভাই আছে তাৰ নাম বালি ।
 কনিষ্ঠক দেশ হস্তে খেদাইলা নিকালি ॥
 পাঞ্চজন বানৰক ৰাজ্য খেদি পাচে ।
 কনিষ্ঠৰ ভাৰ্য্যা বলে কাড়ি লই আছে ॥৪৮০॥
 বৰ ভাইত যুদ্ধ হাৰি আছে পৰ্ব্বতত ।
 তেহে সমে সত্বেৰে কৰিয়ো মিত্ৰৱত ॥
 ৰাৱণাক বধা পশি লঙ্কাৰ ভিতৰ ।
 তযু পুণ্য-ৰূপ কীৰ্ত্তি হওক বিস্তাৰ ॥৪৮১॥
 এহি বুলি গন্ধৰ্ব আকাশে চলি গৈলা ।
 জয় ৰাম নাম শ্লুথে মুখে গান গাইলা ॥

পদ্মা সৰো-
 ববৰ তীবৰ
 শৰ্কৰীবে
 দেখা

পাছে ৰাম লক্ষ্মণ চলিলা দুই বীৰ ।
 পম্পা নামে সৰোবৰ পাইলা তাৰ তীব ॥৪৮২॥
 বহল নিৰ্ম্মল জল ফটিক সাক্ষাত ।
 হংস চক্ৰৱাক সৰে ক্ৰৌড়ে পৰি তাত ॥
 ফুটিছে কমল ফুল গন্ধে বহু দূৰ ।
 চিত্ৰ-বিচিত্ৰ যে তাত দেখি মন জুৰ ॥৪৮৩॥
 তাহাৰ তীবত এক আছন্ত শৰ্কৰী ।
 পৰম পৱিত্ৰ সিদ্ধ বৃদ্ধ হস্ত নাৰী ॥
 ৰামক দেখিয়া প্ৰণামিলা দণ্ডৱতে ।
 পাছে পৰিচয় ভৈলা শ্ৰীৰাম সহিতে ॥৪৮৪॥
 অনেক বিচিত্ৰ কথা ৰামে সমে কৈলা ।
 মানুহী গুচিয়া তাই বিজ্ঞাধৰী ভৈলা ॥

স্বৰ্গ হস্তে আইলা এক দিব্য যে বিমান ।
পাছে প্ৰণমিলা তাই শ্ৰীৰাম-চৰণ ॥৪৮৫॥

চৰণৰ ধূলি লৈলা কৰি বহু মান ।
বিমানত চৰি গৈলা অম্ৰাৱতী থান ॥
ধৰি দিব্য ৰূপ তাই স্বৰ্গে চলি যাই ।
হৰিষে থাকিলা চাই বঞ্চে ছয়ো ভাই ॥৪৮৬॥
পাছে প্ৰভু চলি গৈলা পম্পা সৰোৱৰে ।
চতুঃপাৰ্শ্বে আছে পুষ্প ফুটি জাতিকাৰে ॥
অশোক বকুল বেল কুন্দ নাগেশ্বৰ ।
কদম্ব কেতেকী চম্পা মালতী মন্দাৰ ॥৪৮৭॥

যুতি যে মালতী-গুটি পুষ্প মনোহৰ ।
আনন্দে প্ৰচুৰ আমোদিত গঞ্চে তাৰ ॥
সূৰ্য্যৰ কিৰণ সম জলে পুষ্পবাটী ।
স্থলপদ্ম প্ৰকাশয় ঘোষে দিন ৰাতি ॥৪৮৮॥

বনৰ দেখিয়া জ্যোতি ৰাম তুষ্ট ভৈলা ।
ফুৰি ফুৰি চাহি ৰাম বিয়ামোহ হৈলা
লক্ষ্মণে বোলন্তু প্ৰভু থিৰ কৰা মন ।
আপুনি ঈশ্বৰ ছই হবাইলা জ্ঞান ॥৪৮৯॥

কবঞ্চে কহিলা বাৰ্তা আসন্তে পথত ।
পুষ্প-গঞ্চে বিয়ামোহ ভৈলা কেন মত ॥

লক্ষণৰ বাক্যে বামে পাইলন্ত নুমৰি ।
 দুই ভাই চলি গৈলা ঋষ্যমুখ গিৰি ॥৪৯০॥
 ঋষ্যমুখে দেখিলা বানৰ পঞ্চজনে ।
 বামৰ চৰণ সেৱি দুৰ্গাবৰ ভণে ॥৪৯১॥

অবধ্যকাণ্ডে সীতা-হৰণ সমাপ্ত ।

কিষ্কিন্ধ্যাকাণ্ড

বাগ অহিব ।

ঋষাযুধ
গিৰিভ
বাম-লক্ষণক
দেখি পক্ষ-
বানৰব ভয়

আ কি হনুমান

বড় ভয় লাগে মোৰ মনে ॥৪৯২॥

শুগ্ৰীৱে বোলন্ত শুন

বায়ু-সুত হনুমান

কৈববা মনুষ্য আসে তুই ।

জানো বালি দাদা অতি

স্বভাৱতে ক্ৰুদ্ধমতি

এন্তে জানো বালি-দূত তুই ॥৪৯৩॥

কাৰ্য্যক লক্ষিলো বৰ

ভয় আৰে লাগে মোৰ

শীত্বে পশো গিৰিৰ গভৰ ।

শুগ্ৰীৱৰ বাণী শুনি

চাৰিজনে অহুমানি

পলিলেক পৰ্ব্বত-গভৰ ॥৪৯৪॥

পয়োভৰে কম্পে স্থিতি

টলবল বনুমতী

পৰ্ব্বত লৰয় পয়োভৰে ।

শৰীৰৰ বায়ু লাগি

বৃক্ষ শিলা পৰে ভাগি

কলৰৰ তৈলন্ত সাগৰে ॥৪৯৫॥

সিংহ বাঘ পল্লারয় ভয়ে অতি কঙ্কে গার
ডবে সরে পশিলন্ত বন ।

পাক্জেন পলাই যাই গভবত লৈলা ঠাই
তৈতে কৰে পাঞ্চে আলোচন ॥৪৯৬॥

শুগ্ৰীয়ে বোলন্ত শুন্য বায়ু-শূত বাজ হয়
জিজ্ঞাসিয়া তান বুজা চিত্ত ।

ব্রাহ্মণৰ বেশ ধৰি শীঘ্ৰে তুমি যায়ে লৰি
জানো কিম্বা নোহে বালি-দূত ॥৪৯৭॥

আমাৰ কপালে কিবা দুইজন কোন দেৱ
জিজ্ঞাসিবা ভাল কৰি মন ।

দুৰ্গাবৰ দাস কৰি পদ বিৰচিলা ছৰি
প্ৰণমিলা বামৰ চৰণ ॥৪৯৮॥

অগ্নি-আলোচি ॥

বাম লক্ষ্মণৰ শূগ্ৰীয়ে বোলন্ত হনু হে মোৰ হেন মন ।

কাষত ব্রাহ্মণ- জিজ্ঞাসিলে জানিবাহা দেৱ দুই জন ॥
কপে হনুমান

জিজ্ঞাসা কৰিয়ো গই তান আগে যাই ।

যদি কোন দেৱ হয় আনা মোৰ ঠাই ॥৪৯৯॥

বাজাৰ পাইয়া আজ্ঞা হে হনুমন্ত বীৰে ।

ব্রাহ্মণৰ বেশ ধৰি চলে ধীৰে ধীৰে ॥

তেতিয়া গৈলা হনু হে মনত হৰিষে ।

বাম লক্ষ্মণত গৈয়া ব্রাহ্মণৰ বেশে ॥৫০০॥

কৰজোৰ কৰি হে মাতিলন্ত হনুমান ।
 কৈব দুই মনুষ্য ফুৰাহা কি কাৰণ ॥
 সৰ্বদাঙ্গ সুন্দৰ একো হে গুণে নোহে হীন ।
 কিবা কোন দেৱ কিবা নৃপতিৰ চিন ॥৫০১॥
 কাহাৰ কুমাৰ কোন হে কাৰ্য্যত ফুৰাহা ।
 কিবা হেতু দুই জন পৰ্ব্বতে চৰাহা ॥
 কি কাৰণে মুখ দুইৰো হে দেখোষে মলিন ।
 হাতে আছে ধনুৰ্বাণ ক্ষেত্ৰিয়ৰ চিন ॥৫০২॥
 স্বৰূপ কহিবা তোৰা হে নাভাগিবা মোক ।
 কৰি দুৰ্গাবৰে ভণে বামৰ সৈৱক ॥৫০৩॥

ৰাগ আশ্বিনী ॥

লক্ষণৰ
আত্মবৰ্ণনা

লক্ষণে বোলন্ত শুন হে ব্ৰাহ্মণ হে
 আমাৰ শুন কথাক ।
 সূৰ্য্য-বংশে জাত ৰাজ্য দশবৰ্ষ এ
 আমাৰ হন্ত জনক ॥৫০৪॥
 মহা পৰাক্ৰমী ঘোৰভব অমী
 জানে সৰ দেৱগণ ।
 তেওঁৰ যে মাদই নামত কৈকেয়ী এ
 ৰাজ্যৰ প্ৰাণ-সমান ॥৫০৫॥
 আদি-বিবাহিতা কোশল-দুহিতা
 কোশল্যা যাহাৰ নাম ।

তাহান গৰ্ভত উতপত্তি ভৈলা এ

এহেস্তেযে শ্রীৰাম ॥৫০৬॥

আমাবধে নাম থৈনন্তু লক্ষ্মণ

আবু ভাই শত্রুঘ্ন ।

সুমিত্ৰাৰ গৰ্ভে উতপত্তি ভৈলো এ

গর্ভে ভৈলো উতপন ॥৫০৭॥

শ্রেষ্ঠ যে ভাইত ভৈলোহো ভকত

কিছু নাহি ভিন্ন পৰ ।

জানিবাহা মোক বিপ্র শুনিয়োক এ

ৰামৰ মই কিস্কৰ ॥৫০৮॥

কৈকেয়ী যে নাম কপে অনুপাম

সম নোহে বিত্ৰাধৰী ।

বুদ্ধ নৃপতিৰ স্নেহৰ শৰীৰ এ

অতি প্রিয়া পাটেশ্বরী ॥৫০৯॥

কৰিয়া কপট ৰাজ্যৰ আগত

তান কুমারক লাগি ।

সত্য কবাইলা বাজাক মোহিলা এ

ৰাজ্যখান লৈলা মাগি ॥৫১০॥

বামে নাপাইলেক পিতৃর বাজ্যক

କବିଳା ବିଧି କମ୍ପଟେ ।

ৰামৰ বিষহে পিতৃ এৰে দেহ এ .

কৈকেয়ীৰ ডৰ চাটে ॥৫১১॥

জনেক-ঝীয়াবী বামৰ স্তনদৰী

বাঘৰৰ বিবাহিতা ।

বনত ৰাৱণে চুপি মনে মনে এ

হৰিয়া নিলেক সীতা ॥৫১২॥

ফুৰো দুই ভাই একো থানে নাই

জানোবা পাওঁ বিচাৰি ।

সীতাক যে চাই ফুৰয় দুই ভাই এ

হাতে ধনু শৰ ধৰি ॥৫১৩॥

সীতাক খোজন্তে বন মাজ হন্তে

ফুৰোহো আতি প্ৰবন্ধে ।

সুগ্ৰীৱৰ ঠাই চলা দুই ভাই এ

বাৰ্ত্তাক কৈলা কবন্ধে ॥৫১৪॥

হনুমন্তে শুনি মনত যে গুণি

আনন্দ কৰিয়া মন ।

হুৰ্গাবৰে ভণে শুনা সৰ্ব্ব জনে এ

ভজিয়ো ৰাম-চৰণ ॥৫১৫॥

পদ ॥

সুগ্ৰীৱৰ শুনি হনুমন্ত ধৰি আপোনাৰ বেশ ।

লগত বামৰ দুই ভাইক প্ৰদক্ষিণ কৰিলা অশেষ ॥

মিত্ৰতা

ভালে শুনি আছো প্ৰভু দেৱৰ কাহিনী ।

সুগ্ৰীৱৰ দৈৱ-বিধি মিলাইলেক আনি ॥৫১৬॥

সুগ্ৰীৱৰ দূত মোক বোলে হনুমন্ত ।
 জানিলোহো নৃপতিৰ দুখ ভৈলা অস্ত ॥
 ইথানক লাগি প্ৰভু আপুনি আসিলা ।
 বানৰ কুলৰ ঘোৰ দুৰ্গতি খণ্ডিলা ॥৫১৭॥
 এহি বুলি হনুমন্তে দুই ভাইক লই ।
 তেতিয়া সূগ্ৰীৱত ভেটাইল স্ত গই ॥
 দেখিয়া সূগ্ৰীৱ আতি উল্লাসিত হৈলা ।
 হনুমন্তে দুহাস্তৰ কাহিনী কহিলা ॥৫১৮॥
 ক্ষেত্ৰিয়ৰ কুলে জন্ম শ্ৰীৰাম লক্ষ্মণ ।
 দুই ভায়ে লৈবে চাৰে তোমাত শৰণ ॥
 ৰামৰ সপত্নী মাতৃ আছন্ত কৈকেয়ী ।
 দশৰথ ৰাজ্যৰ বল্লভা আতিশয় ॥৫১৯॥
 উলজ্বন নকৰিয়া তাহান বচন ।
 দুই ভাই সীতা সমে পঠাইল স্ত বন ॥
 বিধিৰ কপটে ৰামে ৰাজ্যক নপাইলা ।
 দণ্ডকাত আসি সীতাক ৰাৱণে হৰিলা ॥৫২০॥
 দুৰ্গতি খণ্ডিলা বিধি ভৈলা সুপ্ৰসন্ন ।
 ত্ৰৈলোক্য-বিজয় ৰামে মাগয় শৰণ ॥
 হনুমান-বচনত খণ্ডিল স্ত ভয় ।
 তমোময় গুচি ভৈলা আদিত্য-উদয় ॥৫২১॥
 অগনিত ঘৃত যেন ঢালিলা অপাৰ ।
 আঠ গুণ তেজ ভৈলা সূগ্ৰীৱ ৰাজ্যৰ ॥

মনুষ্য স্বরূপে নাৰায়ণ অৱতাৰ ।
 অগ্ৰয়াসে পাইবো ৰাজ্য কল্যাণ আমাৰ ॥৫২২॥
 মোৰ সিদ্ধি ভৈলা সৰে গুচিল দুৰ্গতি ।
 দশম গুচিয়া একাদশ বৃহস্পতি ॥
 আগতে অগনি জালি বান্ধিলন্ত মিত্ৰ ।
 সত্য কৰিলন্ত দুয়ো পৰম পৱিত্ৰ ॥৫২৩॥
 শুনি আছে যতোক তোমাৰ উপস্থিত ।
 ইহুমন্তে সৰু কথা কৰিল বিদিত ॥
 ৰাজ্য এৰি আসিলোহো অতি ঘোৰ বনে ।
 তোমাৰ ভাৰ্য্যাক হৰি নিলেক ৰাৱণে ॥৫২৪॥
 সত্য কৰি বুলিলোহো শুনিয়োক মিতা ।
 ত্ৰিভুৱন বিচাৰিয়া আনি দিবো সীতা ॥
 পাতালক নেই যদি আনি দিবো বুলি ।
 সত্যে সত্যে ইন্দ্ৰক যুজিবো এক বেলি ॥৫২৫॥
 ব্ৰহ্মা বিষ্ণু মহেশ্বৰ তুমিবো পূজিয়া ।
 সীতাক আনিবো গৈয়া লঙ্কাক জিনিয়া ॥
 সাৱধান হোৱা প্ৰভু কথা এক কহো ।
 এক কণ্ঠা লই যাই আমি দেখিলোহো ॥৫২৬॥
 দশ শিৰে কুৰি বাহু শাল-তকপ্ৰায় ।
 সেহিসে সীতাক নিলা আছিলোহো চাই ॥
 বধত তুলিয়া পাপী বায়ু-পথে যাই ।
 বাম বাম বুলিয়া কঁাদন্ত সীতা আই ॥৫২৭॥

সীতাই
পেলাই
যোৱা
অলঙ্কাৰ

তৈৰ হস্তে অলঙ্কাৰ সৰ খসাইলন্ত ।
 দশ দিশ লাগি আই নিহালিয়া চান্ত ॥
 ভয়ত হৃদয় কাষ্পে শোক অপমান ।
 কৰ্ণ পাতি শুনিলোহো দেৱীৰ ক্ৰন্দন ॥৫২৮॥
 আপোনাৰ বস্ত্ৰে অলঙ্কাৰ বান্ধিলন্ত ।
 দিয়া অলঙ্কাৰ মাও বাক্য বুলিলন্ত ॥
 দেৱগণ সাক্ষী কৰি দিলো অলঙ্কাৰ ।
 এহি অলঙ্কাৰ পাওক ৰাম গদাধৰ ॥৫২৯॥
 আপোনাৰ অলঙ্কাৰ ক্ষেপিয়া দিলন্ত ।
 আলগতে জাম্প দি ধৰিলে হনুমন্ত ॥
 সূৰ্য্যৰ কিৰণ সম দেখি অলঙ্কাৰ ।
 দেখিয়া হৃদয়-কম্প ভৈলন্ত আমাৰ ॥৫৩০॥
 আপুনি চাহিতে যদি আছে অভিপ্ৰায় ।
 আগতে বিদিত কৰোঁ লৈয়ো প্ৰভু চাই ॥
 হুই হুই জানাহা সীতাৰ অলঙ্কাৰ ।
 ভালমতে লৈয়ো চাই ৰাম গদাধৰ ॥৫৩১॥
 ৰাঘৱে বোলন্ত শুন্য বচন আমাৰ ।
 প্ৰাণতো অধিক মোৰ তুমি হোৱা সাৰ ॥
 কৰিয়োক হৃদয়ৰ সন্তোষ বিস্তৰ ।
 মঞি চক্ষু ভৰি দেখো বাঁকৈৰ অলঙ্কাৰ ॥৫৩২॥
 সূত্ৰীয়ে আনিয়া অলঙ্কাৰ আগে থৈলা ।
 দুই হাত পাতি ৰামে হৃদয়ত লৈলা ॥

অলঙ্কাৰ
দেখি বামৰ
বিলাপ

হা প্ৰাণেশ্বৰী বুলি পৰি মূৰ্ছা গৈলা ।
চৃতি বুদ্ধি নাই প্ৰভু জ্ঞান পাসৰিলা ॥৫৩৩॥
ক্ষেণেকে চেতন পাইলা বাম নাৰায়ণ ।
ভণে কবি দুৰ্গাবৰ বামৰ চৰণ ॥৫৩৪॥

ৰাগ শ্ৰবণী ॥

শোকত বিকল বাম হে

অলঙ্কাৰ দেখি ।

হৃদয়ত ধৰি প্ৰভু কান্দন্ত নিৰেখি ॥৫৩৫॥
হা প্ৰাণেশ্বৰী বুলি হে কান্দিবে লাগিলা ।
সীতাক স্মৰি প্ৰভু পুন মূৰ্ছা গৈলা ॥৫৩৬॥
ক্ষেণেকে চেতনা পাইলা হে ত্ৰৈলোক্যৰ নাথ ।
হা সাতা বুলি মুষ্টি হানন্ত হিয়াত ॥৫৩৭॥
বিহা কৰি আনিলো হে আতি অভিযোগে ।
তোকে মোকে বঞ্চিলেক অযোধ্যাৰ ভোগে ॥৫৩৮॥
নেত্ৰক মেলিয়া একো হে দিশক নাচাইলো ।
খুধায়ে পীড়িলা অন্ন খুজিয়া নাপাইলো ॥৫৩৯॥
হা হা কৈক গৈলা মোৰ হে প্ৰাণ প্ৰাণেশ্বৰী ।
দশৰথ নৃপতিৰ প্ৰথম বহাৰী ॥৫৪০॥
এহি অলঙ্কাৰ পিন্ধি হে আছা মোৰ পাশে ।
হুৰ্জ্জন ৰাৱণে হৰি নিলেক আকাশে ॥৫৪১॥
এহি বুলি অলঙ্কাৰ হে হৃদয়ে ধৰিলা ।
আতি দীৰ্ঘ ৰাৱে ৰামে ক্ৰন্দন কৰিলা ॥৫৪২॥

ৰামৰ বিলাপ দেখি হে লক্ষ্মণ স্নগ্ৰীৱ ।
 সন্তাপে হিয়াত হানিলন্ত মুষ্টি-ঘাৱ ॥৫৪৩॥
 বানৰৰ ৰাজ্য পাছে হে কৰিলা আশ্বাস ।
 শোকে কিছো নসাধয় নুহিবা হতাশ ॥৫৪৪॥
 শ্ৰীৰামে বোলয় পাছে হে শুনা যে স্নগ্ৰীৱ ।
 শোক দুখ অগনি শৰীৰ দাহ হয় ॥৫৪৫॥
 সহিবে নোৱাৰো শোক হে জনয় প্ৰত্যেক ।
 সীতাক আনিয়া শোক লাগে লুমাইবাক ॥৫৪৬॥
 কবি ভণে দুৰ্গাবৰ ৰামৰ চৰণ ।
 শোক এৰি ৰামচন্দ্ৰ ভৈলা ক্ৰুদ্ধ-মন ॥৫৪৭॥

বাগ অহিৰ ॥

স্নগ্ৰীৱে
 ৰামচন্দ্ৰক
 কৰ্ণব্য
 সৌৱৰায়

আ কি ৰাম স্বামী ।
 প্ৰণাম কৰিয়া কহো আমি ॥৫৪৮॥
 স্নগ্ৰীৱে বোলন্ত ৰাম সাধিয়োক তমু কাম
 বীৰত্ব সাফলা আপোনাৰ ।
 উঠিয়োক গদাধৰ শোক-মোহ কৰা দূৰ
 আপুনাৰ ভাৰ্য্যাক উদ্ধাৰ ॥৫৪৯॥
 মনৰ সংশয় এৰা আমাৰ যে বোল ধৰা
 বালি মাৰি মোক ৰাজ্য দিয়া ।
 পাছে তমু কাৰ্য্য সাধেঁ । ৰাৱণা বীৰক বধেঁ ।
 সাগৰ লজ্জিবো ডেৱ দিয়া ॥৫৫০॥

লঙ্কাত প্রবেশ হইবো বাহুসক সংহরিবো

সীতাক যে করিবো উদ্ধার ।

যদি কার্য্য নসাধিবো নবকত থাকিবোহো

এহি শুনা প্রতিজ্ঞা আমার ॥৫৫১॥

সম্প্রতি আমার কার্য্য সাধি দিয়া বধুৰাজ

বিলম্বত একো ফল নাই ।

তযু সঙ্গে আমি যাইবো সাগর ফেপার হইবো

লঙ্কা বেৰি লগাই দিম জুই ॥৫৫২॥

বাঘরে বোলন্তু মিত্র শুনিয়ে মোহোব চিত্ত

সীতা-শোকে শরীর নবহে ।

হৰিলা চেতনা জ্ঞান অগ্নি হেন দেহ যেন

জুই নয়নৰ নীর বহে ॥৫৫৩॥

সঘনে নিশ্বাস বহে মোৰ প্রাণ যেন দহে

সীতা-শোকে বড় উত্তারল ।

একে শোকে পোবে কায় তযু শোকে প্রাণ যাই

উভয় প্রকাৰে শোকাকুল ॥৫৫৪॥

পোছোহো তোমার দুখ বিবৰ্ণ যে দেখি মুখ

কি কারণে আছা পৰ্ব্বতত ।

কন্দল যে কি কারণ ভাই ভাই কি কারণ

ভাৰ্য্যা হকরাইলা কেনমত ॥৫৫৫॥

বনবাস খাটী কিক সঙ্গৰে কছিয়ে তাক

ভাৰ্য্যা-শোকে বিবৰ্ণ যে কায় ।

কোন দোষে এড়ি ভাৰ্য্যা হৰাইলেক নিজ ৰাজ্য

তযু শোকে প্ৰাণ ফুটি যাই ॥৫৫৬॥

শুনি চিত্ত হোক থিৰ তযু আগে মহাবীৰ

অঙ্গীকাৰ কাৰবোহো মই ।

তযু ভাতা বাঁৰ বালি আমি বধিবোহো কালি

সত্যে সত্যে বোলোহো নিশ্চয় ॥৫৫৭॥

ভকতি মিনতি-কৰি দাঙে তৃণ তুলি ধৰি

ৰাম-পদ মনে কৰি আশ ।

কিঙ্কিঙ্কাৰ পদচয় ৰচি কৰি শুব লয়

ভণে কৰি দুৰ্গাবৰ দাস ॥৫৫৮॥

পদ ॥

বালি আৰু
হুন্দুভিৰ
যুদ্ধ-বৰ্ণন

সুগ্ৰাৱে বোলন্ত শুনিয়োক বানদেৱ

মোৰ বালি দাদা যে সমবে লুণ্ঠ কৰ ॥

আদিত্য উদয় হুন্তে ছাৰি যাই পুৰী

নিমিষতে আসে চাৰি সাগৰক ফাঁৰি ॥৫৫৯॥

পৰ্বতক উভৰিয়া খেলায় ঢোপ ।

ত্ৰিদশ কম্পয় দেখি বালিৰ আটোপ ॥

আৱৰ কাহিনী কহো শুনয়ো শ্ৰীৰাম ।

অশ্লৰেক আছিল হুন্দুভি তাৰ নাম ॥৫৬০॥

তিনিও লোকত সিটো হোৱয় প্ৰধান ।

সাগৰত গই মাগিলেক যুদ্ধ-দান ॥

অশ্রুবক সন্তুধিয়া মাতয় সাগর ।
 শুনা মোর কথা তই হেলা যে নকর ॥৫৬১॥
 হৈমরত পর্বত যে তার মহাবল ।
 যুদ্ধ-ইচ্ছা আছে যদি তৈকে লাগি চল ॥
 শুনি শীঘ্রে চলিলেক হেমন্ত গিরিক ।
 দর্পে বুলিবাক লৈলা অশ্রুব লটক ॥৫৬২॥
 শুন গিরিৰাজ মহাদেৱৰ শশুব ।
 মোক বণ দিয়া তুমি চলা যমপুৰ ॥
 হৈমরন্তে বোলন্ত তোহোৰ নোহো সম ।
 কিষ্কিন্ধ্যাৰ বালি বাজা তোব আছে যম ॥৫৬৩॥
 যেরে তোৰ মৰিবার থাকে যদি মন ।
 শীঘ্রগতি ভাঙ্গগহ তাৰ মধুবন ॥
 দুৰ্বাৰ অশ্রুব সিটো বৰ বণলো ভাঁ ।
 কিষ্কিন্ধ্যাক লাগি বেগে চলিলা দুন্দুভি ॥৫৬৪॥
 মহিষৰ কপ ধৰি আসিলা দুৰ্বাৰ ।
 বণক হৰিষে নাদ কৰে ভয়ঙ্কৰ ॥
 অগনি-সমান ঘূৰায় দুই আখি ।
 শৃঙ্গ আগে পৰিলে দোহাৰ হোৱে মাখি ॥৫৬৫॥
 মেঘ খণ্ড খণ্ড হোৱে পায় লাঙ্গ-চাটি ।
 খুৰাৰ প্ৰহাৰে জল ওলায় মাটি ফাটি ॥
 ধসমসি লগাইলেক পশি মধুবন ।
 থাই-দাই সকলোকে কৰিলেক ছন ॥৫৬৬॥

ছুৱাবৰ পাট লাঠি মাৰিয়া ভাঙ্গিলা ।
 ছাবীক মাৰিয়া ঘোৰ আটাস তেজিলা ॥
 শবদতে প্ৰজ্বাৰ যে কৰ্ণে দিলা তাল ।
 কম্পিলা কিঙ্কিণ্যাপুৰী কৰে টলবল ॥৫৬৭॥
 অহঙ্কাৰ কৰিয়া দুন্দুভি পাৰে গালি ।
 শুনি নগৰৰ বাজ ভৈলা বাঁৰ বালি ॥
 হস্তীক লাগিয়া যেন কেশৰী কিটাই ।
 তাৰা আদি পাটেশ্বৰী লগে চলি যাই ॥৫৬৮॥
 কুসুম চন্দন অলঙ্কাৰ গাৱ ভৰি ।
 চৌপাশে যোগান ছত্ৰ চামৰক ধৰি ॥
 তাৰাগণ-সম-কাস্তি নাৰী চলি যাস্তি ।
 যেন পূৰ্ণিমাৰ চন্দ্ৰ দেহাৰ যে কাস্তি ॥৫৬৯॥
 সমৰ-ভূমিত বালি দেখিলেক পাছে ।
 পৰ্বত-সমান চণ্ড মহিষেক আছে ॥
 অশ্লুবক বালি ৰাজ্য মাতিলা সমুদ্ৰি ।
 জোকাই মোক যম মাতি আনিলা দুৰ্ব্বুদ্ধি ॥৫৭০॥
 কালে তোক পাইলে মধুবন বিনাশিলি ।
 বালিক নিচিনি বেটা গৰ্ব্বত মৰিলি ॥
 খুদ্ৰ যুগ ছয়া মন্ত সিংহক জোকাইলি ।
 বিপাক্সে পৰিলি বন্ধু দেখিতে নপাইলি ॥৫৭১॥
 দুন্দুভি বোলয় অবে শুন বালি ৰাই ।
 তিৰীৰ আগত কেনে বোল মিছা তই ॥

মোৰ হাতে মৰিবি বাখন্তা নাহি কের ।
 সম্ভবে স্তম্ভৰ তোৰ নিজ ইষ্ট দেৱ ॥৫৭২॥
 লুকাওঁ বালি নাম আজি মোৰ লাঞ্জ-চাটে ।
 মহী-ৰাজ্য হওঁ বহি এহি ৰাজ্য-পাটে ॥
 অশ্লৰৰ গালি শুনি ক্ৰোধিলেক বালি ।
 জাম্প দিয়া তেখেণে ধৰিলা আন্ধোৱালি ॥৫৭৩॥
 অশ্লৰেও বালিক ধৰিলা সাৱধানে ।
 দুইকো দুই বসাইলেক যুষ্টিৰ সন্ধানে ॥
 মহা ঘোৰ নাদে দুয়ো দুইহাৰু গৰ্জন্ত ॥
 পৃথিৱী কম্পিয়া গৈলা পাতাল পৰ্য্যন্ত ॥৫৭৪॥
 চক্ৰ বন্ধ বিবন্ধ * লাগিলা যত যত ।
 প্ৰহাৰিবে সম্ভৰিবে দুহাস্তে শকত ॥
 থিউ-লাঞ্জ কৰি দুয়ো খেলাক কৰন্ত ।
 দেৱতাসকলে ধৰ্ম্ম ধৰ্ম্ম স্তম্ভবন্ত ॥৫৭৫॥
 ত্ৰিদশক দেখি ক্ৰোধে হুন্দুভি অশ্লৰ ।
 শূঙ্গ তুলি হানিবাক যাইয়ে দন্দুৰ ॥
 বিপু-কুল-মৰ্দন দুৰ্জয় বীৰ বালি ।
 হুন্দুভিৰ শিঙ্গে ধৰি ওপৰক তুলি ॥৫৭৬॥
 পৃথিৱীত আচাৰিলা হুন্দুভিক ধৰি ।
 ঘাৰ গোট ভাঙিলন্ত মুচৰি মুচৰি ॥

দুই হাতে ধরি তাক তুলি আলগাইলা ।
 বাম পারে লাঠি হানি খেপিয়া পঠাইলা ॥৫৭৭॥
 প্রতবেক পথ গৈয়া পৰিলা উফরি ।
 ঋষ্যমুখ পৰ্ব্বতৰ কতো দূৰ জুৰি ॥
 আছন্তু মার্কণ্ড ঋষি অগনিৰ সম ।
 সেহি পৰ্ব্বতত তাৰ আছয় আশ্রম ॥৫৭৮॥
 ধ্যান কৰি আছে ঋষি হৰিক চিস্তন্তে ।
 সকল শৰীৰ তাৰ তিস্তিলা শোণিতে ॥
 ঋষিয়ে বোলন্তু কোনে পাপক চিস্তিলে ।
 সকলো শৰীৰ মোৰ শোণিতে তিস্তিলে ॥৫৭৯॥
 অশ্বৰ খেপিয়া কোনে চিস্তিলেক মন্দ ।
 এতি ঋষ্যমুখে তাৰ পৰিবেক কন্ধ ॥
 এতি শাপ দিয়া ঋষি জলে স্নানিলন্তু ।
 বিষ্ণুক স্মৰি পুহু ধ্যানে বসিলন্তু ॥৫৮০॥
 খেদি নাসে বালি দাদা সেহিসে নিদানে ।
 ভণে কবি তুৰ্গীবৰে বামৰ চৰণে ॥

শ্লোক ॥

বালি আৰু
 মায়াবন্তৰ
 যুদ্ধ ;
 বালি-
 স্ত্রীৰ
 বিবাদ

আরব কাহিনী স্তন্যায়ক প্রভু বাম ।
 দুন্দুভিৰ শ্রেষ্ঠ ভাই মায়াবন্ত নাম ॥৫৮১॥
 ভাতৃ-শোকে সিও আসি মাগিলেক বণ ।
 দুই ভায়ে সাজি নিকালিলো তেতিক্ষণ ॥

বানবৰ ণালি ৰাজা বীৰত প্ৰধান ।
 পাছত চলিলো মই পৰ্বত-সমান ॥৫৮২॥
 দুই ভাইক দেখি সিটো অশ্বৰ ডৰিলা ।
 মহাভয়ে পৰ্বতৰ গভৰ পশিলা ॥
 চন্দ্ৰৱতী ৰজ্ঞনী দেখিয় বহু দূৰ ।
 দেখিয়া গভৰ মাজে পশিলা অশ্বৰ ॥৫৮৩॥
 দাদা মোক বোলে তই থাক ইথানত ।
 যারে নামেঁ মই অশ্বৰক কৰি হত ॥
 কৰিলো কাকৃতি মই চৰণত ধৰি ।
 জীৱন মৰণ জানিবোহো কেন কৰি ॥৫৮৪॥
 বালি বোলে গৰ্হ ভৰি দুগু হৈলে বাজ ।
 নিশ্চয় জানিবি মৰিলহু বালিৰাজ ॥
 নচেত বিবৰে বাজ হৈলে তেজ্জয় ।
 অশ্বৰক মাৰিলোহো জানিবি নিশ্চয় ॥৫৮৫॥
 মাৰিবো অশ্বৰ কিছো নকৰিবি ভয় ।
 তথাপি আমাৰ মনে জুগুচে সংশয় ॥
 নিমেষ-বচন বহু বুলিলো বিস্তৰ ।
 ভিত্তি স্থনি পশিলেক গাঁতৰ ভিতৰ ॥৫৮৬॥
 দ্বাৰ ৰাখি আছিলোহো পঞ্চদশ মাস ।
 দাদাৰ এৰিলো মই জীৱনৰ আশ ॥
 বাজ হৈলা শুক্ৰ তেজ্জ গৰ্হ মুখ ভৰি ।
 নিশ্চয় জানিলো মোৰ দাদা গৈলা মৰি ॥৫৮৭॥

ଗର୍ଭର ଭିତରେ ବସ ଆସାର ଶୁନିଲୋ ।
 ଶିଳା ଗୋଟ ଦିଆ ଭୟେ ଘୁରାବ ମାରିଲୋ ॥
 ଆସି ପାଇଲୋ ଏକେଶ୍ବରେ କିଞ୍ଚିଦ୍ଦାନବର ।
 ଯେକ ଦେଖି ବଞ୍ଚି ଶିଳା ସକଳୋ ଲୋକର ॥୧୮୮॥
 ଯାରିଲେକ ବାଲି ବାଜା ଆସି ପାତ୍ର ଲୋକେ ।
 ସେହି ଦଣ୍ଡ ପାଟେ ବାଜା କରଲେକ ଯୋକେ ॥
 କତୋ କାଳ ଆସିଲୋହୋ ଶ୍ରୀମତୀ ପ୍ରତିପାଳି ।
 ଆସିଲେକ ଅଶ୍ରୁର ମାରିଆ ବାବ ବାଲି ॥୧୮୯॥
 ଯହିଁ ବାଜା ଶିଳା ଦେଖି ବିହରିଲା ଚିତ୍ତ ।
 କ୍ରୋଧିଲେକ ଅଗନିତ ଯେନ ଦିନା ହୁଅ ॥
 ପାତ୍ରଗଣ ସମେ ବାଲି ଚର୍ଚ୍ଚେ ଧରିଲୋ ।
 ଶ୍ରୀମତୀ ପୂର୍ବର ଯହିଁ ଶ୍ରୀମତୀ କରଲୋ ॥୧୯୦॥
 ପିତୃ-ସମ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଭାବି ଶ୍ରୀମତୀ ଅଧିକ ।
 ଆସିଲା କୁଶଳେ ଏବାଇଲୋହୋ ଦୁର୍ଗତିକ ॥
 ଆସିଲାହା ତୁମି ଯୋର ଶୁଚିଲା ଅପାୟ ।
 ବାଜା ଚାରି ଦଣ୍ଡପାଟ ଦିଲୋ ସମୁଦାୟ ॥୧୯୧॥
 ପଞ୍ଚଦଶ ମାସ ଦ୍ବାର ବାଧିଆ ଆସିଲୋ ।
 ଗର୍ଭ ଭରି ଶୁଦ୍ଧ ଶେଷ ବଞ୍ଚାଇଲା ଦେଖିଲୋ ॥
 ଭୟେ ଶିଳାଗୋଟ ଦିଆ ଗର୍ଭ-ଦ୍ବାର ମାରି ।
 ଶୋକେ କାନ୍ଦି କାନ୍ଦି ଆସି ଶିଳା ନିଜ ପୁରୀ ॥୧୯୨॥
 ପାତ୍ର ପାତ୍ର ମନ୍ତ୍ରୀମାନେ କାର୍ଯ୍ୟ ଆଲୋଚିଲା ।
 ଅବାଜ୍ୟକ ଭୟେ ଯେକ ବାଜାକ ପାତ୍ରିଲା ॥ * *

তথাপি কৰিলো দোষ দাদা ক্ষমা কৰ
চৰণত ধৰি তুতি কৰিলো বিস্তৰ ॥৫৮৫ক॥
ক্ৰোধে তথাপিতো মোক নেদিলো উত্তৰ ।
স্বভাৱতে ক্ৰূৰ জাতি দাক্ষণ বানৰ ॥
শাস্ত কৰিবাক পাৰি সজ্জনৰ মন ।
ভণে কবি দুৰ্গাবৰ ৰামৰ চৰণ ॥৫৮৬ক॥

ৰূপ অশ্বত্থল ॥

বানিয়ে ক্ৰোধে কাষ্পে যায় বক্তবৰ্ণ বালি ৰাই
সুজীৱক শুনা শুনা পাত্ৰ মন্ত্ৰী লোক ।
ৰাজ্যৰপৰা দোষ গুণ জিজ্ঞাসিলো মনে সৰে আলোচিলো
খেদি পঠায় দোষ গুণ জিজ্ঞাসিলো মনে সৰে আলোচিলো
গৰিহা কৰিব সৰে মোক ॥৫৮৭ক॥
অশ্বৰ মাৰিবে সাজি চাহি চাহি ফুৰো খুজি
দ্বাৰৰ মুখত আক থৈলো ।
গৰ্ভ এক ভয়ঙ্কৰ পশিলেক অভ্যন্তৰ
মই দেখি বিবৰে পশিলো ॥৫৮৮ক॥
ভয়ঙ্কৰ শিলা তাত কঙ্ক কৰিলেক বাট
ৰাজ্য কৰে ভাতৃ-বধূ লৈয়া ।
অশ্বৰ মাৰিলো হেলে আপুনাৰ বাহু-বলে
শিলা গুচাইলোহো ফান্দি হিয়া ॥৫৮৯ক॥
সক ভাই ৰিপু ভৈলা মোৰ পাটে ৰাজ্য হৈলা
ধিক ধিক পাৰ্শ্বিষ্ঠ সোদৰ ।

দূৰ হোক পাপী মন্দ যদি নাভাঙ্গিবো কন্ধ
 গুচ পাপী অধম পামৰ ॥৫৯০॥

মোৰ এহি পাত্ৰ চাৰি ঢঙ্কাই খেদাইলা মাৰি
 পাক্জন দেশৰ ডকাইলা ।

একো থানে নপাওঁ ঠাই খেদি নিয়া বালি বাই
 ঋষামুখ পৰ্বতত থৈলা ॥৫৯১॥

এক নামে বালি বাই কৰে অতি বৰ ভয়
 ঋষি শাপে হোৱন্ত তৰাস ।

ৰামৰ চৰণ সেৱি ৰাগ বিৰাচলা ছাঁবি
 ভণে কৰি দুৰ্গাবৰ দাস ॥৫৯২॥

ৰাগ দেৱমোহন ।

সুগ্ৰীৱৰ
 দুখৰ বৃত্তান্ত

আ কি প্ৰভু হে—
 বহুতাই মই আমাৰ বৃত্তান্ত ॥৫৯৩॥

শুনিয়েক ৰামচন্দ্ৰ তুমি মোৰ মহামিত্ৰ
 আমাৰ দুখৰ কথা শুন ।

দেশৰ ডাকিলা মোক বস্ত্ৰ দিলে মাত্ৰ এক
 মহাদুখে ফুৰোঁ বনে বন ॥৫৯৪॥

ৰাজ্য কৰে সুখে গৈয়া মোৰ ভাৰ্য্যা কাড়ি লৈয়া
 মই ফুৰোঁ দুৰ্ঘোৰ যে বন ।

তথাপিহো মোক প্ৰতি কিছু দয়া নভৈলন্তি
 বালিৰ যে শাস্ত নোহে মন ॥৫৯৫॥

বিমৰ্ষিত হই মই মনত গুণিয়া চাই

দাদাক যুজিবে ভৈলো মন ।

দ্বীপ-দ্বীপান্তর যত কপিগণ আনি তৈত

বালিক সমুখে দিলো বণ ॥৫৯৬॥

শ্রেষ্ঠ ভাটিক যুজিলোহো অনেক যে ভটিলোহো

ত্রিভুজনে ভৈলেক তবাস ।

চৰব চম্পট কিল নানাকপে প্ৰহাৰিন

দাশ্যে নখে আঞ্চুৰি অশেষ ॥৫৯৭॥

তেজে তোলবোল ভৈলা শৰীৰত বহি গৈলা

ଏତ ଭେଳା ଦୁଇହାନ ଶରୀର ।

মোত কৰি বালি ধিক নোৱাৰিলো যুদ্ধে যাক

মোৰ গাও নুহিকন্তু থিৰ ॥৫৯৮॥

মৰণ-সঙ্কট ঘোৰ মিলিলেক আসি মোৰ

মনে মনে গুণিলো বিস্তর ।

তান মর্ষ-থান চাই পরন-সঞ্চাবে যাই

দড় কৰি বসাইলো চাপৰ ॥৫৯৯॥

মূচ্ছা গৈলা বালি দেখি মুজিনেক দুই আখি

পাছে মই মনত গুলিলো।

আশ্বিন পৰ্বতক দিলো লৰ সিভিতক

মহাভয়ে শিখরে পশিলো ॥৬০০॥

ঋষি-শাপে বালি বাই খেদি নামে এহি ঠাই

ঋষি-শাপে মোৰ হিত ভৈলা ।

খেদি-গুৰি নাপাই বালি নগৰক গৈলা চলি

পরিবর্তি কিস্কিন্দ্যাক গৈলা ॥৬০১॥

দুই ভাইৰ কন্দলক এতি কথা শুনিয়েক

তয় পায়ে পশিলে। শবণে ।

ৰামৰ চৰণ বিনে গতি নাই আন মনে

କବିବର ଦୁର୍ଗାବର ଭଣେ ॥୬୦୨॥

भाग पठिमज्जि ॥

শ্রীৰামৰ
শক্তি-
পৰীক্ষা

তযু চৰণত প্ৰভু হে পশিলো শৰণ :

তোমাৰ ভকতি দেৱ দুৰ্গতি-নাশন ॥৬০৩॥

এৱে তযু বলৰ যে হে প্ৰমাণক পাওঁ।

মাৰিৰাহা বালিক তেৱেঁসে পতিয়াও ॥৬০৭॥

পৰ্বত-সমান দুন্দুভিক লাগি হানি।

এক যোজনৰ পশু ফেলাইলেক আনি ॥৬০৫॥

তুমিও লাঠিবে যদি হে ফেলাইবা পাৰা তাক ।

তেরে জানো পারিবা বালিক বধিবাক ॥৬০৬॥

সুগ্ৰীৱৰ বাণী শুনি হে ৰাঘৱে হান্ধলি ।

ଦୁନ୍ଦୁଭିବ ଶବୀବକ ବାମ ପାରେ ତୁଲି ॥୬୦୭॥

বন্ধ আঙ্গুলিয়ে তাক হে আচারি ফেলাইলা ।

ଦେଖି ପାଖ ବାନର କୌତୁକ ବର ଭିଳା ॥୬୦୮॥

পৰিলেক গৈয়া শত হৈ যোজনৰ পথ ।

সুগ্রীবে বোলন্ত পৃথিলাহ। মনোবধ । ৬০৯।

হেনমত বলকয়ে হে প্রমাণক কৰি ।

অম্বৰক বালি বাজা পূৰ্বে আছে মাৰি ॥৬১০॥

মাঃসয়ে শোণিত গাত হে আছিল। তেখেণে ।

নাঠিতে প্রহৰ পশু গৈলা সিকাৰণে ॥৬১১॥

শুকাই আছই ইটো হে অস্থি মাত্র সাৰ ।

তাক তুলিলা যে নাতি প্রত্যয় আমাৰ ॥৬১২॥

দেখা সাত তাল আছে হে সম শাৰীভারে ।

তিনি গাছ ছেদে দাদা এক মুষ্টি ঘায়ে ॥৬১৩॥

এই গাছ যদি ছেদা হে তুমি এক শৰে ।

তেরেসে সংশয় গুচে মনৰ আমাৰে ॥৬১৪॥

আনন্দ মিলয় প্রভু হে প্রমাণকে পাওঁ ।

বালিক মাৰিবা বুলি তেরে পতিয়াওঁ ॥৬১৫॥

সুগ্রোৱৰ বাকো বামে হে গাণ্ডীৰ ধৰিলা ।

ব্রীমুখ বাণক আনি গুণে আৰোপিলা ॥৬১৬॥

ৰাম পার আগ কৰি হে দক্ষিণক পাছ ।

এক প্রহাবতে ছেদিলেক সাত গাছ ॥৬১৭॥

পৰ্বত ভেদিয়া বাণ হে পশি পাতালত ।

সাগৰত স্নাহি শৰ পশিলা টোণত ॥৬১৮॥

ঈষত কটাক্ষে ৰাম হে ছেদি তালগণ ।

ভণে কৰি দুৰ্গাবৰ ৰামৰ চৰণ ॥৬১৯॥

পদ ॥

বালি আৰু স্মৃত্তীৰৰ যুদ্ধ
 শ্ৰীৰামে বোলন্তু মিত্ৰ চিনিলা আমাক ।
 সমৰে চলিয়ো এৰে গৈয়া কিঙ্কিঙ্কাক ॥
 এক পাট শৰত বালিক বধ কৰোঁ ।
 ধিক যে বীৰত্ব যদি ছুই পাট ধৰোঁ ॥৬২০॥
 দশবথ পুত্ৰ ছুই পাঞ্চটি বানৰ ।
 কিঙ্কিঙ্কাক লাগি গৈলা হৰিষ অশ্বৰ ॥
 পাঞ্চ কপি বীৰ সমে শ্ৰীৰাম লক্ষ্মণ ।
 কতো দূৰে থাকিলন্তু আঁৰ ভয়া বন ॥৬২১॥
 পুত্ৰ যুদ্ধে যাই দেখি সূৰ্য্য বঙ্গ ভৈলা ।
 দেৱ দিব্য মালা এক খেপিয়া পঠাইলা ॥
 চিকিমিকি কৰয় উত্তম হেম-মালা ।
 স্মৃত্তীৰৰ মাথে পৰি অলৈ অতি কালা ॥৬২২॥
 মালাৰ প্ৰভাৱে অতি স্মৃত্তীৰ অলন্তু ।
 তেন শুনি বামচন্দ্ৰে তাক বুলিলন্তু ॥
 শুনিয়ো স্মৃত্তীৰ মিত্ৰ গুচিল প্ৰমাদ ।
 মিলিলা মঙ্গল পাইলা সূৰ্য্যৰ প্ৰসাদ ॥৬২৩॥
 আৰু কিবা চান সখি ভৈলা শুভক্ষণ ।
 বালিক মাতাহা ৰণে কৰিয়া গজ্জন ॥
 স্মৃত্তীৰ চলিলা ৰঙ্গে ভয় পৰিহৰি ।
 থাকিলন্তু বামচন্দ্ৰ হাতে ধনু ধৰি ॥৬২৪॥

কিষ্কিন্ধ্যাৰ দ্বাৰে গৈয়া ভৈলা উপস্থিত ।
 কিচমিচ লাগি গৈলা বানৰ-পূৰীত ॥
 সুগ্ৰীৱৰ নাদ শুনি মেঘৰ সন্বাদ ।
 স্বৰ্গ ফাটি যাই শুনি দেৱৰ বিষাদ ॥৬২৫॥
 খণ্ড খণ্ড ভৈলা মেঘ মহা কোলাহলি ।
 সুগ্ৰীৱৰ নাদ শুনি ক্ৰোধিলন্ত বালি ॥
 দ্ৰুতিতে ওলাইলা বীৰ হুঙ্কাৰক* ছাৰি ।
 সূৰ্য্যৰ উদয় যেন মেঘগণ ফাৰি ॥৬২৬॥
 বণক সমুখ ভৈলা সাজ-পাৰ ছই ।
 প্ৰমাণত দেখিয়া পৰ্ব্বত যেন ছই ॥
 আতি ক্ৰোধ নয়নে মাতয় বাৰ বালি ।
 স্মৃথে ৰাজ্য কৰোঁ তোক দেশৰ নিকালি ॥৬২৭॥
 তোহোক মাৰিলে ছুই খণ্ডিবেক শাল ॥
 ৰাখন্তা নাহিকে যেন দশ দিগপাল ॥
 ইন্দ্ৰ চন্দ্ৰ কুব্জৰ বৰুণ হৈবা সাথী ।
 সুগ্ৰীৱ ভয়াই হেৰা খাইলা ছই আখি ॥৬২৮॥
 মই যাক খুজিবো হাতত আসি মিলে ।
 পাপিষ্ঠক মাৰোহো চৰৰ লাঠি কিলে ॥
 সুগ্ৰীৱে বোলন্ত দাদা এৰা দম্ভ দৰ্প ।
 জ্ঞানিবা তোমাৰ মই হৈলো কাল-সৰ্প ॥৬২৯॥

আজি যেৱে জীয়া দৰ্প কৰিবাহা পাছে ।
 জানিবা যে তোৰ মৃত্যু মোৰ হাতে আছে ॥
 আন অপৰাধে মোক ডাকিলা দেশৰ ।
 ভ্ৰাতৃ-বধু হৰি পাপ সঞ্চিলা ডাঙ্গৰ ॥৬৩০॥
 মিছাত আসিয়া মোক গৰ্জ্জিলাহা তোৰা ।
 জিভাখান মেলি চাহা কলীয়া নি গোৰা ॥
 আন কথা এৰি জ্ঞাণ্টে সত্যক আৰম্ভা ।
 এক ভাগ সঁচা মাত্ৰ দশ ভাগ লম্ভা ॥৬৩১॥
 মোক মাৰিবাহা তুমি কোনে পতিয়াব ।
 তৃণৰ অগনি কিবা সাগৰ শুখাইব ॥
 নেত্ৰ ফুৰাই মাতিলন্তু ৰাজা বীৰ বালি ।
 এবে তোৰ মুখৰ বজাইলা বৰ গালি ॥৬৩২॥
 অসমৰ্থ প্ৰাণীৰ বচন চতুৰালি ।
 সিংহৰ আগত যেন শৃগালৰ টালি ॥
 মোৰ পাটে ৰাজা ভৈলি নামাৰিলো তোক ।
 নাঁচ ছয়া বৰ কৰি গৰ্জ্জিলিহি মোক ॥৬৩৩॥
 এহি বুলি শাল গাছ উভাৰিয়া লৈলা ।
 সামৰ বুলিয়া স্মৃত্তীৰক প্ৰহাৰিলা ॥
 স্মৃত্তীৰে দেখন্তু বৃক্ষ চাপিলন্তু কোল ।
 বাহুত চাপৰ মাৰি মাৰিলা আশ্ফাল ॥৬৩৪॥
 কটাক্ষ নয়নে বীৰে চাইলা আগ পিছ ।
 বাম হাতে মুষ্টি মাৰি ভাঙ্গিলা সি গাছ ॥

বৃক্ষ ভাঙ্গি সুগ্রীরেও কবলু আশ্ফাল ।
 অতি শীঘ্ৰে সুগ্রীরে হানিলা ছুই শাল ॥৬৩৫॥
 দণ্ড ছুইব পথ মানে বৃক্ষ চলি যাই ।
 সমবত বসি বালি বাজা আছে চাই ॥
 দেখিলন্ত বৃক্ষ বালি সুগ্রীরে ক্ষেপিলা ।
 অদভুত বৃক্ষ ছুই হানিয়া পঠাইলা ॥৬৩৬॥
 চাৰি বৃক্ষ এক ঠাই পৰি ভৈলা চূৰ ।
 অগনি কণিকা উৰি গৈলা বহু দূৰ ॥
 ৰাঘৱে বোলন্ত বাপ শুনিয়ে লখাই ।
 অদভুত সমৰ কবলু ছুই ভাই ॥৬৩৭॥
 স্বৰগত থাকি দেৱগণে আছে চাই ।
 যুজিছে সমানে বালি সুগ্রীৰ ছুই ভাই ॥
 ব্ৰহ্মা বিষ্ণু মহেশ্বৰ দেৱ পুৰন্দৰ ।
 অশ্বিনীকুমাৰ ছুই আৰু শশধৰ ॥৬৩৮॥
 ইন্দ্ৰদেৱ দেখিলন্ত সুগ্রীৰৰ গলে ।
 সূৰ্য্যো দিলা দিবা মালা অতিশয় জলে ॥
 বালিক দিলন্ত ইন্দ্ৰে মালা মনোৰম ।
 তাক পিন্ধি যুজি বালি কালান্তক যম ॥৬৩৯॥
 অৱসান ভৈলা য়েৰে বৃক্ষৰ সমৰ ।
 তৰু-বন ছল্ল ভৈলা কতো গ্ৰহৰৰ ॥
 সুগ্রীৰেও লেজে মেঢ়াই পৰ্ব্বত আনিলা ।
 বালিক লাগিয়া পুত্ৰ সুগ্রীৰে মাৰিলা ॥৬৪০॥

দৃঢ় মুষ্টি ধৰি বালি বাঁৰ বজ্জসাৰ ।
 মুঠিৰ প্ৰহাৰে গিৰি ভৈলা চূৰ্ণমাৰ ॥
 গিৰি ছন্ন ভৈলা ছুয়ো কৰি ক্ৰোধ মুষ্টি ।
 অথাকে কৰয় ছুয়ো পৰ্ব্বতৰ বৃষ্টি ॥৬৪১॥
 শিখৰে শিখৰে পৰি উফৰিয়া যাই ।
 শৰীৰত পৰি গৈয়া অগনি বজ্জাই ॥
 দেৱবীৰ্য্য কলৈৱৰ বজ্জসে সাক্ষাত ।
 পৰ্ব্বত পৰিয়া কি কৰিবে তাসম্বাত ॥৬৪২॥
 দেখিলন্ত সুগ্ৰীৱে পৰ্ব্বত গোট আসে ।
 এক প্ৰহৰৰ পন্থ জুৰি আগে পাছে ॥
 উৰ্দ্ধে প্ৰহৰেক পন্থ হৱন্ত চৰাই ।
 লাঠি হানি সুগ্ৰীৱে ভাঙ্গিলা বাম পাই ॥৬৪৩॥
 হানিলা সুগ্ৰীৱে গিৰি আপোনাৰ বলে ।
 যেন পৰনৰ বেগে গিৰিগোট চলে ॥
 তেনয় সমান বালি পৰ্ব্বতক ভাঙ্গি ।
 লাঞ্জে মেঢ়াই প্ৰহাৰিলা সুগ্ৰীৱক লাগি ॥৬৪৪॥
 বাঘৰে বোলন্ত লখাই কি কৰোঁ উপায় ।
 বালি সুগ্ৰীৱৰ একো চিন যে নপাই ॥
 বালি বুলি মাৰোঁ যদি সুগ্ৰীৱ মাৰিব ।
 সংসাৰত মোৰ বৰ অখ্যাতি ৰহিব ॥৬৪৫॥
 কিনো কৰি বিধি মোক ফেলাইলেক মুহি ॥
 সংসাৰৰ পাপ বৰ হৈবো মিত্ৰদোহাী ॥

সুগ্ৰীৱৰ
পলায়ন

লক্ষ্মণে বোলন্তু প্রভু শুনিয়ে শ্ৰীৰাম ।
অসতৰ্কে সাধিবাক নোৱাৰি যে কাম ॥৬৪৬॥
সুগ্ৰীৱে ইহেন কালে কঙ্কালত ধৰি ।
ফেলাইলা বালিক পৃথিৱীত যে আচাৰি ॥
আচাৰতে বালি ৰাজ্য মুৰ্ছাগত ভৈলা ।
ছেগ বুজি সুগ্ৰীৱ যে উঠিয়া পলাইলা ॥৬৪৭॥
ঋষ্যমুখ পৰ্ব্বতত আহিয়া পৰিলা !
মহাছুখে বিষে বাঁৰে কেঙ্কাইবাক লৈলা ॥
বালিও চেতনা পাই খেদাক বসাইলা ।
খেদি লগ নাপাই বালি কিষ্কিন্ধ্যাক গৈলা ॥৬৪৮॥
বালি সুগ্ৰীৱৰ যুদ্ধ অদ্ভুত-প্ৰমাণ ।
ভণে কবি দুৰ্গাবৰ ৰামৰ চৰণ ॥৬৪৯॥

ৰাগ বেলোৱাৰ

সুগ্ৰীৱে
ৰামক
নিদে

সুগ্ৰীৱ পলাইলা য়েৰে ৰাঘৱ আসিলা তেৰে হে
আসিলা বালিক নামাৰিয়া ।
সুগ্ৰীৱ পলাইলা দেখি মুজি আতি দুই আখি হে
দুই ভাই গৈলন্তু ফিৰিয়া ॥৬৫০॥
ঋষ্যমুখ গিৰি পাই পৰিলেক মুৰ্ছা যাই হে
শৰীৰ শোণিতে তিস্তি যাই ।
ঘাৰমুৰি খাই পৰি তত-চুপ্তি পৰিহৰি এ
থাকিলেক মৃতপ্ৰায় ছই ॥৬৫১॥

কতো বেলি ধীৰে ধীৰে পৰিয়া সুগ্ৰীৱ বীৰে হে
মহাত্মখে কেঙ্কাইবাক লৈলা ।

শ্ৰীৰাম লক্ষ্মণ দুই চাৰিও বানৰ যাই এ
সুগ্ৰীৱ বীৰক বেড়ি লৈলা ॥৬৫২॥

কতো বেলি চেতনক পাই চক্ষু মেলিলেক
বামক আগতে দেখিলন্ত ।

ঘাৱ বিষ দুই পাই ক্ৰোধে বাঘৱক চাই এ
গৰিহা বচন বুলিলন্ত ॥৬৫৩॥

যোৱা বামচন্দ্ৰ তুমি কিবা শত্ৰু ভৈলো আমি
তুমি হেন কপট কৰিলা ।

মোৰ প্ৰাণ-বৈৰী বালি তাহাঙ্ক মাৰিবা বুলি এ
কিয় মোক মাৰাইবাক চাইলা ॥৬৫৪॥

বালিৰ হাতত মোৰ অস্থি-মজ্জা ভৈলা চূৰ
তুমি বঙ্গ চাহিয়া ৰহিলা ।

বালিক আগতে পাই ধনু ধৰি বৈলা চাই এ
কি কাৰ্য্যে বালিক নুমাৰিলা ॥৬৫৫॥

কিনো নিদাকণ তুমি মহামিত্ৰ ভৈলো আমি
তথাপি কৰিলা তুমি মন্দ ।

এহিসে কাৰ্য্যক চাই বনে বনে দুই ভাই এ
সীতা হৰি নিলা দশকঙ্ক ॥৬৫৬॥

ব্ৰহ্ম-বধ সুৰা-পান গুৰু-দাৰা কৰে মন
মহাপাপ সুরগ-হরণ ।

বাজ-বধ তিব্বী-বধ গুরু-পিতৃ-মাতৃ-বধ এ

কৰে যত মহাপানীগণ ॥৬৫৭॥

সরাহাতে গুরুতম মিত্র-হত্যা পাপ বর

ইয়াক আচৰে যিটো নৰ ।

জানিবা। সি দুবাচাবে নবক ভুঞ্জিয়া মবে এ

যাৱে থাকে চন্দ্ৰ-দিৱাকৰ ॥৬৫৮॥

হেন মিত্র-দ্রোহ আতি কবিবাক ভৈলা মতি

জানিলো তোমার ভৈল্য মন ।

সূর্য্য-বংশে তৈলা জাত কিছু জ্ঞান নাহি গাত এ

ধিক ধিক তোমাৰ জীৱন ॥৬৫৯॥

ବନ୍ଧୁବଂଶ-ଶିବୋତ୍ତମ ପ୍ରଥମ ଅକ୍ଷର ଜ୍ଞାନ

তুমি সমে ভৈলো। মিত্ররতি ।

একেখব ত্ৰিভূৱন জিনিবাক পাৰা বণ এ

ততো মোৰ হেনসে বিপত্তি ॥৬৬০॥

ବାୟବ ଚକ୍ର ଟାପି ଯହିଁ ବଡ଼ ମହାମାନୀ

নধৰিবা কিছো মোত দোষ ।

সরে চিন্তিয়োক বাম সিদ্ধ হৈব মনকাম এ

ভণে কবি দুର୍গাবর দাস ॥৬৬১॥

ବାମ ଅକ୍ଷର ॥

ବାସବ
ବୁଦ୍ଧାନି

নোবোলা নোবোলা

ଶ୍ରବିଯୋ ମୁଖ୍ୟ

ତୁମି ଯୋବ ମହାମିତ୍ର ।

নিন্দা যে মোহোক সখি বুলিছা কার্য্যক লক্ষি
নিন্দাৰ যে মই হওঁ পাত্ৰ ॥৬৬২॥

নামাৰিলো শৰ আমি কহো সখি শুনা তুমি
শুনা শুনা মোৰ অভিপ্রায় ।

যেন শোভে শশধৰ দুই ভাইৰ কলেরৰ
ৰূপ দেখি দুইৰো সম কায় ॥৬৬৩॥

দিৱাকৰ-সম কাস্তি দুইৰো দেহা জলে আতি
বিভ্রম লাগিয়া গৈলা মোৰ ।

তোৰা দুই ভাই যেন তিল-সম মুহি হীন
দেহা জলে অতি মনোহৰ ॥৬৬৪॥

গলে সুরণৰ মালা চন্দ্রসম জলে কালা
শোভা পায় আতিকে সুন্দৰ ।

সিকাৰণে মই চাই কিছুমাত্র ছিত্ত নাই
নোৱাৰিলো কৰিবাক শৰ ॥৬৬৫॥

চিনিবাক নপাৰিলো বিভ্রম ছইয়া বৈলো
শুনা মিত্ৰ কহিলোতো তাক ।

শত্রুক মাৰ্ষে যেনো মিত্ৰ হত হয় গুহু
শুনি সৰে নিন্দিব আমাক ॥৬৬৬॥

লঙ্ঘণ সহিতে আমি মনত ভাবিলো গুণি
নাপাইলো মইসে উপায় ।

নকৰিবা কিছো ৰোষ মোহোৰ এড়িয়ো দোষ
সখি তুমি নকৰিবা ভয় ॥৬৬৭॥

কিন্তু শুনা আপুনাৰ মালা এৰা হেম-হাৰ
গলৰ গুচায়ো এৰে সখি ।

তুলসীৰ মালা এক গলে সখি পিন্ধিয়োক
থাকিবোহো মঠযে নিৰখি ॥৬৬৮॥

তিনি চাৰি মান দিন দুখ দূৰ হৌক মন
ঘাৱ বিষ সৰে গুচিয়োক ।

পাচে বন্ধে সখি তুমি তয় সন্ধে যাইবো আমি
দ্বাৰত বসিয়া গৰ্জ্জা তাক ॥৬৬৯॥

কিঙ্কিঙ্কাৰ পশি বন চুপি থাকোঁ মনে মনে
যদি মই তাক দেখা পাওঁ ।

ইবাৰ বালিক বাণ হানিয়া নলৈবো প্ৰাণ
তেৱে মই ব্ৰহ্ম-বধ পাওঁ ॥৬৭০॥

এতি বুলি ৰঘুনাথ অমৃত-সমান হাত
মাৰ্জ্জিলন্তু প্ৰভু তাৰ গাত ।

সুস্থ ছয়া উঠি বসি ৰামৰ চৰণে পশি
তুতি কৰে কৰি জোৰ-হাত ॥৬৭১॥

পূৰ্বত অধিক বল পাই অতি কুতূহল
মনে বৰ ভৈলন্তু উল্লাস ।

ৰামৰ চৰণ সেৱি ৰাগ বিৰচিলা ছবি
ভণে কৰি দুৰ্গাবৰ দাস ॥৬৭২॥

পদ ॥

সুগ্রীব
বর্ণ-সজ্জা
আৰু যুদ্ধ-
আস্থান

সুগ্রীৱে শুনিয়া পাছে শ্ৰীৰাম-বচন ।
তুতি কৰিবাক লৈলা ধৰিয়া চৰণ ॥
নাজানি গৰ্জিলো দোষ ক্ষমা বধুপতি ।
ইহ পৰলোকে প্ৰভু তুমি মোৰ গতি ॥৬৭৩॥
স্বভাৱে বানৰ জাতি নিৰ্বোধ সদায় ।
তুমি কৃপাময় প্ৰভু ক্ষমা মোৰ দায় ॥
শুনি ৰামচন্দ্ৰে তাক আশ্বাস কৰিলা ।
দিন চাৰি পাঞ্চ দিন ঘাৱ পামৰিলা ॥৬৭৪॥
সুগ্রীৱে ৰামৰ মালা গলত পিন্ধিলা ।
বালিক মাৰিবে শুভ মঙ্গলে চলিলা ॥
প্ৰদক্ষিণে ৰাঘৱক প্ৰণাম কৰিলা ।
জয়-বাত কৰি ৰঙ্গে আনন্দে লৰিলা ॥৬৭৫॥
সুগ্রীৱ লক্ষ্মণ ৰাম বীৰ হনুমন্ত ।
পাছে যাস্ত নল নীল বৃদ্ধ জাম্বৱন্ত ॥
বুলিলেক ৰাঘৱে বালিক দিয়া ডাক ।
মাৰো অবিলম্বে মিত্ৰ চিনায়ে আমাক ৬৭৬॥
এহি বুলি ধনু ধৰি শ্ৰীৰাম লক্ষ্মণে ।
সাৱধানে থাকিলন্তু কিঙ্কিণ্যাৰ বনে ॥
সুগ্রীৱে গৰ্জিবে লৈলা দুৱাৰত বসি ।
কি কৰস দাদা তুমি গভৰত পশি ॥৬৭৭॥

নিচিস্তি আছস তুমি বাৰ্তাক নাপাইলা ।
 তোমাৰ কনিষ্ঠ ভাতৃ কাল হুই আইলা ॥
 সত্য কৰি বোলো দাদা যাইবা যমকাল ।
 পৰিতুষ্ট কৰা এৱে পুত্ৰ পৰিয়াল ॥৬৭৮॥
 পাটেশ্বৰী লোক দেখা আছে যত তিৰী ।
 আজি ধৰি তোমাৰ গুচাইবো ৰাজ-ছিৰী ॥
 সূগ্ৰীৱৰ নাদ শুনি বালি ৰাইৰ কোপ ।
 আজি ধৰি মাৰোঁ বুলি কৰয় আটোপ ॥৬৭৯॥
 ত্বৰিতে ওলাইলা বীৰ ঘোৰ নাদ কৰি ।
 আগ বাঢ়ি বিনাৱন্ত তাৰা পাটেশ্বৰী ॥
 বেড়ি আছে তাৰা আদি যত পত্নীগণ ।
 ভণে কৰি দুৰ্গাবৰ ৰামৰ চৰণ ॥৬৮০॥

ৰাগ গুণ্ধৰী ॥

তাৰা	শুনা প্ৰাণেশ্বৰ বোলোহো আমি ।
পাটেশ্বৰীয়ে	সমৰ মধ্যক নাযাইবা তুমি ॥৬৮১॥
বালিক	
বাধা দিয়ে	শুনা প্ৰাণেশ্বৰ হে
	টিকৰ সূস্বামা তুমিসে মোৰ ।
	সক ভাই সমে এৰা সমৰ ॥৬৮২॥
	বানৰ কুলক পালন কৰি ।
	মাণিকৰ দণ্ড পাট পৰিহৰি ॥৬৮৩॥

স্তনা প্ৰভু দেৱ কি কাজ ৰণে ।
 প্ৰাণত অধিক সোদৰ সমে ॥৬৮৪॥
 অঙ্গদ কুমৰ প্ৰাণত অধিক ।
 তাক এৰি যাস ৰণে কিসক ॥৬৮৫॥
 মই শাস্তি কণ্ঠা আছে পাটেশ্বৰী ।
 অম্ৰাৱতী বেছি কিঙ্কিয়া পুৰী ॥৬৮৬॥
 বাহুবলে বৈৰসৱ জিনিলা ।
 বৰ যশ-ৰাশি তুমিসে পাইলা ॥৬৮৭॥
 দুৰ্জয় ৰাৱণ ৰাজ্যক ধৰি ।
 কাষতল চিপি সাগৰাস্ত কৰি ॥৬৮৮॥
 সাত দ্বীপে যত বানৰগণ ।
 কৰ দিয়া সেৱে তমু চৰণ ৬৮৯॥
 সুগ্ৰীৱৰ প্ৰাণ পালন কৰা ।
 যুৱৰাজ কৰা বৈৰতা এৰা ॥৬৯০॥
 সোপনৰ কথা শুনিয়ো স্বামী ।
 আজি ৰাত্ৰি নিদ্ৰাত দেখিলো আমি ॥৬৯১॥
 হৃদয়ত মোৰ লাগিলা আতি ।
 তোমাৰ মাথা নেদেখো তাতি ॥৬৯২॥
 পৰিলা ভূমিত উপৰ ঘোৰে ।
 শয়ন কৰিলা উত্তৰ শিৰে ॥৬৯৩॥
 তমু সিংহাসনে সুগ্ৰীৱ বসি ।
 মৃতিকাৰ ইটা ফুঞ্জে হৰিষি ॥৬৯৪॥

কধিবক খাই সঘনে হাসে ।
 প্রসন্ন বদন দেখি হরিষে ॥৬৯৫॥
 নানা বিধ বঙ্গ করে কৌতুক ।
 মন্ত্রীসকলে করে আনন্দক ॥৬৯৬॥
 মৃত্তিকাক ভুঞ্জে সঘন করি ।
 ধরল ছত্রক উপরে ধরি ॥৬৯৭॥
 তেন বর স্বপ্ন দেখিলো আমি ।
 এতেকে সমবে নাযাইবা স্বামী ॥৬৯৮॥
 পূর্বমত দ্রয়ো হয়ো মিলন ।
 ভণে দুর্গাবরে বাম-চরণ ॥৬৯৯॥

বাগ শ্রীগন্ধকালী ॥

বালিব
বুজনি

বালি বোলে পাটেশ্বরী শুনা কহো নিষ্ঠ করি হে
 যুগুত বচন কহা শুনো ।
 তেন কি জানস তই পৃথিৱী-মণ্ডলে মই
 আমাক জিনস্তা আছে কোনো ॥৭০০॥
 উদয় গিরিক লাগি -হিমালয় গিৰি দাজি
 নিবাক আছয় মোৰ সক্ষ ।
 মোক সমরক লাগি আভ্জা নেদা কিক লাগি
 স্ত্রীগ্রীৱ যে আমাৰ বিপক্ষ ॥৭০১॥
 তোমাৰ শৰীৰ সন্ধি মোহোৰ শৰীৰে বান্ধি
 স্ত্রীগ্রীৱক আঞ্জি দিওঁ বণ ।

সমৰ মধ্যক যাওঁ স্মৃত্তীৰক মাৰি থওঁ
 পালটি আসিবো এতিক্ষণ ॥৭০২॥

সপনৰ কথা মানে কহিলা আমাৰ স্থানে
 জানিবা সকলে আলজাল ।

বাধা-বচনক কিক হুবুলিবা প্ৰাণাধিক
 জাণ্টে মই যাওঁ যুদ্ধ-শাল ॥৭০৩॥

পাটেশ্বৰী জায়া তুমি সমৰক যাওঁ আমি
 মাৰোঁ গই স্মৃত্তীৰক বণে ।

তুমি থাকা বঙ্গ কৰি ৰাজ্য প্ৰতিপাল কৰি
 মুহূৰ্ত্তে আসিবো এতিক্ষণে ॥৭০৪॥

আকে জানি পাটেশ্বৰী কিঙ্কিন্যাক স্মৃথ কৰি
 ভূঞ্জা এৰি মন অসন্তোষ ।

ৰামৰ চৰণ সেৱি পদ বিৰচিলা ছবি
 ভণে কৰি দুৰ্গাবব দাস ॥৭০৫॥

ৰাগ বসন্ত ॥

তাৰাৰ
 সুপৰামৰ্শ

বোলে তাৰা পাটেশ্বৰী হে
 মোৰ বাক্য শুন ।

আমাৰ দক্ষিণ চক্ষু নাচে ঘনে ঘনে ॥৭০৬॥

আজি সমৰক প্ৰভু হে এৰিয়োক মন ।

যুদ্ধ এৰি ৰাজ্য স্মৃথে কৰিয়ো পালন ॥৭০৭॥

দিন চাৰি মান ভৈলা হে সুগ্ৰীৱ দেৱৰ ।
 তোমাক সমুখে হাৰি গৈলেক সমৰ ॥৭০৮॥
 হেন জানা বিনা গহে আসি পুনৰপি ।
 গৰ্জ্জন্তে আছয় বীৰ দুৱাৰত চুপি ॥৭০৯॥
 আৱৰ কাহিনী কহো হে শুন্য প্ৰভু নাথ ।
 অকাজ মিলিব প্ৰভু হৈবোহো অনাথ ॥৭১০॥
 কিন্তু এক বাৰ্তা বৰ হে শুনিলো বিচিত্ৰ ।
 ৰাঘৱ ভৈলন্ত শুনো সুগ্ৰীৱৰ মিত্ৰ ॥৭১১॥
 ৰিপু-কুল-বিমৰ্দ্দন হে ৰাম ৰঘুমণি ।
 তাহাক সমুখে ৰণ জিনিবেক কুৰ্ন ॥৭১২॥
 পৃথিৱী-মণ্ডলে ৰাম হে স্বৰ্গ সাত তাল ।
 জিনিবাক পাৰে সাত তাল যে পাতাল ॥৭১৩॥
 জানিবা স্বৰূপ ৰূপেহে তোমাৰ কনিষ্ঠ ।
 তেহে সমে সুগ্ৰীৱ ভৈলন্ত মহামিত্ৰ ॥৭১৪॥
 ৰাঘৱে সহিতে প্ৰভু হে বাদ বুয়ুৰাই ।
 শুনিয়ে কহিবো কথা তোমাত দুনাই ॥৭১৫॥
 আপোনাৰ কনিষ্ঠ যে হে সুগ্ৰীৱক আনি ।
 সত্বেৰ পাতিয়ো যুৱৰাজ শুন্য স্বামী ॥৭১৬॥
 সোদৰ কনিষ্ঠ ভাই হে তাৰ মুখ চাই ।
 যত দোষ-গুণ প্ৰভু ক্ষেমিতে যুৱাই ॥৭১৭॥
 কাকুতি কৰিছো প্ৰভু হে তেজা ৰোষ সৰ্ব্ব ।
 তোমাতে সে নকৰি কৰিব কাত গৰ্ব্ব ॥৭১৮॥

কিঙ্কিৰ্ণ্যানগৰ মাজে হে দুই কৰা ৰাজ্য ।
 মিলন হৈলেসে সুখী হৈবে সৰ ৰাজ্য ॥৭১৯॥
 বালি ৰাজ্য সুগ্ৰীৱ যে হে ভাই দুই জন ।
 সৰ্ব্ব সুখী প্ৰজা সৰ হৈব ৰক্ষমন ॥৭২০॥
 দুয়োৰে বীৰত্ব-যশ হে কৰিব প্ৰকাশ ।
 ভণে কবি দুৰ্গাবৰ ৰাম-পদ আশ ॥৭২১॥

পদ ॥

বালিৰ ৰণ-যাত্ৰা ; নান। বিমঙ্গল	বালি বোলে শুনা জানো পাটেশ্বৰী তাৰা । দশৰথ পুত্ৰ ৰাম পালে সসাগৰা ॥ তান্ধ লাগি মোৰ কিছু ভয় নজন্ময় । গ্ৰায়-পথ বীৰ তেওঁ সদা সত্যময় ॥৭২২॥ ৰাজ্যৰ নিমিত্তে যুদ্ধ ঘটিছে আমাৰ । কি কাৰ্য্যত ৰামচন্দ্ৰে কৰিবাহা মাৰ ॥ তিৰি-বৈৰী পিতৃ-বৈৰী সীমা-বৈৰী নোহা । কিবা হেতু ৰামে আহি মোৰে যুজিবাহা ॥৭২৩॥ কোন অপৰাধে ৰামে বধিব আমাক ! বাহুৰিয়া পাটেশ্বৰী ঘৰে বসি থাক ॥ তথাপি বালিক তাৰা বুজাই বুলিলন্তু ; ভকতৰ অৰ্থে ৰামে অগ্ৰায় কৰন্তু ॥৭২৪॥ হুগুনিলে বালি ৰাজ্য তাহাৰ বচন । প্ৰবোধি পঠালে ৰাজপুৰীৰ ভূৱন ॥

বাধাক হুশুনি বালি সমৰক যাই ।
 মাথাৰ উপৰে কাক শগুন উৰাই ॥৭২৫॥
 বাম পাৰ্শ্বে সুৰ্প যাই ডাহিনে শৃগাল ।
 কাক গৃধ্ৰ পক্ষী যে আকাশে পালে পাল ॥
 হাচি জেঠি নামানিয়া বণক গমন ।
 বালি সুগ্ৰীৱৰ দুইৰো ভৈলা দৰিশন ॥৭২৬॥
 দুইকো দুই গৰ্জিয়া গৰ্জিয়া পাৰে গালি ।
 লাগি গৈলা সমৰ সুগ্ৰীৱ আৰু বালি ॥
 হৰি-শঙ্কৰৰ যেন মিলিলা সমৰ ।
 গ্ৰহ-যুদ্ধ ভৈলা যেন মঙ্গল-বুধৰ ॥৭২৭॥
 বলি-বাসৱৰ যেন মিলিলাহা বণ ।
 বালি-সুগ্ৰীৱৰ ভৈলা সেহি যে ঘটন ॥
 ভ্ৰম কৰি বালি ৰাই মহা বেগে আইলা ।
 সুগ্ৰীৱৰ বক্ষস্থলে মুঠি গ্ৰহাৰিলা ॥৭২৮॥
 ক্ষেণেক মূৰ্চ্ছিত থাকি ভৈলেক সজীৱ ।
 ভয়ঙ্কৰ দুই শাল হানিলা সুগ্ৰীৱ ॥
 হৃদয়ত পৰি বীৰ বালি মূৰ্ছা গৈলা ।
 মুহূৰ্ত্তে উঠিয়া বাৰে সুগ্ৰীৱক ধাইলা ॥৭২৯॥
 হেন দেখি ৰামচন্দ্ৰে দেখি বিচ্যমান ।
 চিনিলো বালিক আৱে কৰিবো সন্ধান ॥
 নিচিনি নাজানি পূৰ্বে অপযশ পাইলো ।
 মাৰো বুলি শপথ কাঢ়িয়া পুনু আইলো ॥৭৩০॥

বালি-
 সুগ্ৰীৱৰ বণ

ৰামচন্দ্ৰই
 বালিলৈ
 শৰ মাৰে

বালিয়ে
ৰামক
নিন্দে

সন্ধান কৰিলা শৰ সেহি সময়ত ।
 বিশ্বাদ শৰদে শৰ পড়িল হিয়াত ॥
 ক্ৰৌঞ্চক ভেদিলা যেন কাৰ্ত্তিকৰ শৰে ।
 হৃদয়ক ভেদি শৰ পৃথিৱীক জোৰে ॥৭৩১॥
 হা হা মৰিলোহো বুলি পৰিলেক বালি ।
 পৃথিৱী বালিৰ দেহা থৈলে দুইকো শালি ॥
 সাধিলোহো স্মৃত্তীৰ মিত্ৰৰ যত কাজ ।
 এহি বুলি ৰাঘৱ বনৰ ভৈলা বাজ ॥৭৩২॥
 মাথা পালটাই বালি পাঞ্জৰক চাইলা ।
 বন হন্তে আসন্তে ৰামক দেখা পাইলা ॥
 বক্তবৰ্ণ চক্ষু কৰি পাৰিলন্ত গালি ।
 ধিক ধিক ৰাঘৱ অধম পাপশালী ॥৭৩৩॥
 পাপময় ৰাম তুমি পাপৰ আচাৰ ।
 পাপ বৃদ্ধি ধৰে ইটো শৰীৰ তোমাৰ ॥
 নাজানা কৰিয়া শৰ কাৰলাহা কিক ।
 তোমাৰ বীৰত্ব ৰাম শুনিছো অধিক ॥৭৩৪॥
 ক্ষেত্ৰ জাতি হয় তুমি বীৰৰ প্ৰধান ।
 বিৰলে থাকিয়া শৰ কৈলা কি কাৰণ ॥
 লাজ এৰি ৰাম তুমি মাথা তুলি চাহা ।
 হৃদয় বিদাৰি মোৰ শোণিত পিয়াহা ॥৭৩৫॥
 কোন কাজে বনৰ বানৰ মাৰিলাহা ।
 ডোখোৰা-ডুখুৰি মাংস কৰি কাটি খাহা ॥

নুভুঞ্জে উত্তম জাতি আমার যে মাংস ।
 যজ্ঞত নালাগে বানৰৰ পাঞ্চ নথ ॥৭৩৬॥
 সূৰ্য্য বংশ সমস্তৰ শিৰৰ মুকুট ।
 নিৰ্ম্মল কুলৰ তুমি ভৈলা কালকূট ॥
 দশৰথ নৃপতিক ভালে জানো আমি ।
 অদভুত ক্ষেত্ৰি তেহে যুগুত সংগ্রামী ॥৭৩৭॥
 তান পুত্ৰ ভৈলা দুই অধম-আচাৰ ।
 নিৰপবাধীক মাৰি পাইলা খলিঙ্কাৰ ॥
 মোতে বুলিলাহাহন্তে সীতাৰ কাৰ্য্যক ।
 আজি বাঙ্কি দিব পাৰে। আনি ৰাৱণাক ॥৭৩৮॥
 আমাক এড়িয়া স্মৃগীৱক কৈলা সাৰ ।
 সিংহ এড়ি শৃগালত গহ যে তোমাৰ ॥
 স্মৃগীৱে সাধিবে কাৰ্য্য নোৱাৰিবে ভালে ।
 যদিবা সাধিবে পাৰে বহু পাছ কালে ॥৭৩৯॥
 অধিক নিন্দিবে ৰাম মোৰ নাই কাজ ।
 আচাৰত হীন তুমি ধৰ্ম্মে ভৈলা বাজ ॥
 শুনি ৰামে বালিক বুলিলা লক্ষ কৰি ।
 মোহোক নিন্দিলা শাস্ত্ৰ বিচাৰ নকৰি ॥৭৪০॥
 নিন্দাৰ উত্তৰ শুন পাপিষ্ঠ বানৰ ।
 সমস্ত শৰীৰ তোৰ পাপৰ আচাৰ ॥
 কাৰ্য্যত লক্ষিলো তোক পাপৰ সাগৰ ।
 কনিষ্ঠৰ ভাৰ্য্যা লই কৰি আছা ঘৰ ॥৭৪১॥

ৰামৰ
 প্ৰত্যুত্তৰ

সূর্য্যক চাহিবে লাগে তোহোক দেখিলে ।
 সিকাৰণে শৰ তোক কৰিলো বিৰলে ॥
 প্ৰতিজ্ঞা পালিলো সুগ্ৰীৱক দিলো ৰাজ ।
 অকাৰণে আমাক নিন্দস কপিৰাজ ॥৭৪২॥
 তোৰ পাপ গুচিলেক মোৰ হাতে পৰি ।
 স্বৰ্গ-ভোগ কৰ তই বিমানত চৰি ॥
 ৰামৰ বচনে তাৰ উপজিল জ্ঞান ।
 ভণে কবি দুৰ্গাবৰ ৰামৰ চৰণ ॥৭৪৩॥

ৰাগ বৰাৰি ॥

বালিৰ
 অস্তিম
 বিলাপ

বালি বোলে ৰামচন্দ্ৰ হে কৰোঁ নমস্কাৰ ।
 তোমাৰ স্ৰজনা ইটো সংসাৰ ॥৭৪৪॥
 নিচিনি বুলিলো যত হে মই নিন্দা-বাক ।
 পশিলো শৰণ প্ৰভু ক্ষেমিয়ে আমাক ॥৭৪৫॥
 তোমাৰ শৰত মোৰ হে ভৈলা সদগতি ।
 অঙ্গদক অনুশোচ কৰোহো সম্প্ৰতি ॥৭৪৬॥
 নিতে নিতে পুত্ৰ মোৰ হে কোলে চাপি ক্ৰীড়ে ।
 ৰামৰ শৰত তোৰ পিতৃ প্ৰাণ এৰে ॥৭৪৭॥
 অচিৰ কালত মোৰ হে মিলিলা বিসাল ।
 কাহাৰ আশ্ৰয়ে পুতাই বধিবিহি কাল ॥৭৪৮॥
 হা হা অঙ্গদাই মোৰ হে প্ৰাণ-সমসৰ ।
 একো দুখ নাজানিলা সুখীয়া কুমাৰ ॥৭৪৯॥

মই মৰি যাওঁ হেৰা হে অঙ্গদাই বাপি ।
 বাপ বুলি থাকিবি কাহাৰ গল চাপি ॥৭৫০॥
 হৰি হৰি দগধয় হে শুললিত দেহ ।
 শয়নে ভোজনে বাপ তোত বৰ স্নেহ ॥৭৫১॥
 অকস্মাতে ৰামে মোৰ হে যমক ডাকিলে ।
 শুজিবে নাপাইলো ধাৰ লাগিয়া থাকিলে ॥৭৫২॥
 শূনা শূনা বোলো মই হে সুগ্ৰীৱ সোদৰ ।
 কোপ পৰিহৰি মোক কোল চাপি ধৰ ॥৭৫৩॥
 গৰ্ভতে আছিলো দুয়ো হে ভাই এক ঠাই ।
 কোন দৈৱ বিধিয়ে থৈলন্ত বেলগাই ॥৭৫৪॥
 দুই ভাইৰ কপালত হে কিছো নাই যোগ ।
 দুয়ো মিলি নকৰিলো কিষ্কিন্ধ্যাৰ ভোগ ॥৭৫৫॥
 হৰি হৰি বাঁকৈ মোৰ হে তাৰ পাটেশ্বৰী ।
 বিপাক্ষে মৰিলো তোৰ বচন নধৰি ॥৭৫৬॥
 বালিৰ কাৰুণ্য শূনিহে কান্দন্ত সুগ্ৰীৱ ।
 হাকুলে ব্যাকুলে বীৰে হানিলন্ত হিয় ॥৭৫৭॥
 কি কৰিলো পাপী মই হে অধম যে হেঠ ।
 ৰাজ্য-লোভে মৰাইলো পিতৃ-সম জেঠ ॥৭৫৮॥
 দাদা বোলো মুণ্ড তুলি হে চাহা মোৰ মুখ ।
 প্ৰাণ মোৰ সঙ্কলে দেখিয়া তোৰ দুখ ॥৭৫৯॥
 হেন বুলি বালিৰ আঙ্কলি ধৰি গলে ।
 নগৰ ব্যাপিলা দুইৰো ক্ৰন্দনৰ বোলে ॥৭৬০॥

সুগ্ৰীৱৰ
 ক্ৰন্দন

নগৰত ভৈলা বৰ হে ক্ৰন্দনৰ ঝোল ।
ভণে কবি দুৰ্গাবৰ ৰাম ৰাম বোল ॥৭৬১॥

পদ ॥

তাৰা
পটেশ্বৰীৰ
বিলাপ

শুনি তাৰা পাটেশ্বৰী নগৰ পলাইল ।
দশোদিশ লাগিয়া বানৰ পলাইলা ॥
হিয়ে মুষ্টি হানিয়া স্বামীৰ পাশে যাই ।
শোকতে অস্থিৰ দেৱী কান্দে দীৰ্ঘৰাই ॥৭৬২॥
সংসাৰ আধাৰ জ্ঞানে শোকতে কান্দন্তু ।
বানৰীসকলে বেঢ়ি প্ৰবোধ বোলন্তু ॥
নাকান্দা নাকান্দা দেৱী এৰা শোক মন ।
ভণে কবি দুৰ্গাবৰ ৰামৰ চৰণ ॥৭৬৩॥

বাগ অহিৰ ॥

আ কি প্ৰভু হে
আমি ভৈলো বৰ যে অনাথ ।
মোহোৰ টিকৰ স্বামা একেশ্বৰী ভৈলো আমি
চৰণত প্ৰণমিয়া মাথ ॥৭৬৪॥
বালিক ভূমিত হেৰি কান্দে তাৰা পাটেশ্বৰী
কথমপি আছে মাত্ৰ প্ৰাণ ।
পূৰ্ণিমাৰ শশী যেন 'প্ৰকাশ কৰয় তেন
পৰি আছে পৰ্বত সমান ॥৭৬৫॥

শৰীৰত চেষ্টা নাই নাসাত নিশ্বাস নাই

বাঘৰৰ শৰে আছে শালি ।

স্বামীক সারটি ধৰি হৃদয়ত পৰি পৰি

স্বামীক বিলাপি কান্দে হালি ॥৭৬৬॥

অঙ্গদ কুমাৰ কাছে ক্রন্দন কৰন্তে আছে

তযু দুই চৰণত পৰি ।

সহস্ৰেক মহাদেই ক্রন্দন কৰন্তু গই

ভূমিত পৰিয়া গৰাগৰি ॥৭৬৭॥

শিখৰ সিন্দূৰ মোৰ খসাই কৰাইলা দূৰ

ৰাজযোগ্য নানা অলঙ্কাৰ ।

পতিব্ৰতা নাৰী হওঁ কেনমতে সহিবোহো

মহাত্ম্য বিধৱাৰ ভাৰ ॥৭৬৮॥

মই গৰ্জ্জিলোহো তোক সেই গৰ্জ্জিবেক মোক

বিবহতে থাকিবোহোঁ পৰি ।

অনাথ হৈলেক বৰ অঙ্গদ যে পুত্ৰ বৰ

স্বামী সঙ্গে গৈলা সিও মৰি ॥৭৬৯॥

তোমাৰ প্ৰসাদে ৰাজ পৃথিৱী-মণ্ডল মাজ

আছিলোহো ৰাজ-ৰাজেশ্বৰী ।

শত্ৰুপক্ষ নৃপগণ পাটেশ্বৰী যত মান

আছিল অমাক সেৱা কৰি ॥৭৭০॥

হাৰুলে ব্যাকুলে কৰি হৃদয়ত মুৰ্চি মাৰি

ৰাজাৰ কোলাত পাটেশ্বৰী ।

গারত নাহিকে সাৰি সুগ্ৰীৱে আছন্ত ধৰি
কৈক যাস মোক পৰিহৰি ॥৭৭১॥

আমার বচন তুমি নধৰিলা প্রভু স্বামী
আশ্ৰয় কৰিলা দশ দিশ ।

আপদৰ সময়ত শূহ্ৰদৰ বাক্য যত
 দেখিলাহা তুমি যেন বিষ ॥৭৭২॥

পুত্র যেরে রাজা হরে বোলাইবেক রাজমারে
অনুকপে সম্পদক পাই ।

হাত তোলা করি আনি কিছু কিছু ধনখানি
যদিবা হোরয় বাপ ভাই ॥৭৭৩॥

স্বামী ভৈলা রাজা যাব সর্ব রাজ্য অধিকার
 সেৱা কৰে যত ৰাজাগণে ।

ৰামৰ চৰণ সেৱি পদ বিচাৰি ছবি
কবিতাৰ দুৰ্গাবতী ভণে ॥৭৭৪॥

বাগ ভালমি ॥

সুপ্রীম তাৰা বোলে শুন শুন শুন শুন
 প্রতি তাৰা।

আমার বচন শুন ।

তোৰ ভাতৃ জ্যেষ্ঠ কৰাইলিহি হত
অগ্নায় কৰাই ছন্ন ॥৭৭৫॥

শুনিয়ে। সুপ্রীত মাৰা মোৰ জাৰ
ৰাখিবাব নুহি যোগ্য ।

কিঙ্কিৰ্ণ্যাব পাটে শোভি দণ্ড ছত্রে

কৰিয়োক ভোগ ৰাজ্য ॥৭৭৬॥

শুনা যুৱৰাজ কৰিলি অকাজ

স্বামীক মৰাইলি নোৰ ।

তই বধ-হেতু ভৈলা ধূমকেতু

তোৰ ভৈলা খিলিঙ্কাৰ ॥৭৭৭॥

বৰ যশ পাইলি জ্যেষ্ঠক মৰাইলি

বিলম্ব কিসক কৰা ।

বৰ সুখ হোক বধিয়োক মোক

গলে দাঙ্গ দিয়া মাৰা ॥৭৭৮॥

সুগ্ৰীৱৰ
সমিধান

তাৰাৰ বিনাপে লাগিলন্ত তাপ

সুগ্ৰীৱে তুলিয়া মাথ ।

তাৰাক যে চাই বোলন্ত বিনাই

জোৰ কৰি দুই হাত ॥৭৭৯॥

শুনিয়ে গোসানী নিন্দা বোলা বাণী

মোতে পুত্ৰ দিয়া দায় ।

পূৰ্বৰ বৃত্তান্ত জানা যে সমস্ত

ততো নিন্দা মোক আই ॥৭৮০॥

তথাপি নিন্দস মোকে দিয়া দোষ

জানি তুমি দোষ-গুণ ।

দুৰ্গাবৰ দাসে ভণে অপ্ৰয়াসে

প্ৰণমি ৰাম-চৰণ ॥৭৮১॥

পদ ॥

বামৰ প্ৰতি
তাৰাৰ
অভিশাপ

তাৰা বোলে বাম তুমি পৰম ধাৰ্মিক ।
বিমুখ সমৰে স্বামী ঝাৰিলাহা কিক ॥
শুনা বাম যেন তুমি কৰিলাহা পাপ ।
সীমা-দণ্ড কৰি আজ্ঞা দেওঁ কিছু শাপ ॥৭৮২॥
বাহুৰ প্ৰতাপে তুমি সীতাক লভিবা ।
অগ্নিত পৰীক্ষা কৰি অযোধ্যাক নিবা ॥
তযু পত্নী সীতা দেৱী হোন্ত মহাশাস্তি ।
তোমাক এড়িয়া সীতা শোক লগাইবন্তি ॥৭৮৩॥
মই যেন শোক পাইলো স্বামীৰ বিয়োগে ।
তোমাক বঞ্চিত সীতা দেৱীৰ সন্তোগে ॥
হৃদয়ত প্ৰণয়-বিৰহ দিয়া শাল ।
তোমাক বঞ্চিতা দেৱী যাইবন্ত পাতাল ॥৭৮৪॥

বালিৰ স্বত্ব

পাছে কতোক্ষণে সচেতন ভৈলা বালি ।
চক্ষু মেলি কুটুম্বক চাইলা মাথা তুলি ॥
দেখন্ত অঙ্গদ চৰণত পৰি আছে ।
সমস্ত সমাজ বেড়ি কান্দি আগে পাছে ॥৭৮৫॥
ডাইন হাতে অঙ্গদক আলিঙ্গিলা ধৰি ।
বাম হাতে ধৰিলন্ত তাৰা পাটেশ্বৰী ॥
হৰি হৰি পুত্ৰ মোৰ তাৰা পাটেশ্বৰী ।
সৱাকো এৰিয়া হেৰা মই যাওঁ মৰি ॥৭৮৬॥

ভয়াই শূগ্ৰীৰ মোৰ বচনক শুন ।
 মৃতক ভাতৃৰ নধৰিবা দোষ-গুণ ॥
 যুৱৰাজ কৰি অঙ্গদক ভালে ৰাখা ।
 মোৰ বলে-বীৰ্য্যে পুত্ৰ তোৰ হৈব সখা ॥৭৮৭॥
 এহি বুলি শূগ্ৰীৰক মুখে চুমা দিলা ।
 অঙ্গদ পুত্ৰক হাতে হাতে সমৰ্পিলা ॥
 শুনা বোলো প্ৰাণ-বাপ তনয় অঙ্গদ ।
 তোহোৰ খুৰায়ে পাইলা ৰাজ্যৰ সম্পদ ॥৭৮৮॥
 যিটো পুত্ৰে গুৰু-লঘু মানে নিবন্তৰ ।
 সেহি পুত্ৰে হয় বাছা কুল-বংশধৰ ॥
 প্ৰণামোহা ৰামচন্দ্ৰ কৰি হাত জোৰ ।
 অল্লমতি বান্দৰৰ সদা মুখ-পোৰ ॥৭৮৯॥
 শৰৰ বিষত যত কৈলো অহঙ্কাৰ ।
 সি সকলো যেন প্ৰভু ক্ষমাহা আমাৰ ॥
 এহি বুলি গল হস্তে খসাই দিব্য মালা ।
 প্ৰণতি কৰিয়া শ্ৰীৰামৰ হাতে দিলা ॥৭৯০॥
 শুনা শুনা শুনা প্ৰভু ৰাম ৰঘুবৰ ।
 দিয়া মালা শূগ্ৰীৰৰ মাথাৰ উপৰ ॥
 অঙ্গদ কুমাৰ মোৰ তাৰা পাটেশ্বৰী ।
 ছুইহাত্তকে প্ৰভু পালিবাহা ভাল কৰি ॥৭৯১॥
 বালিক সমুখি মাতিলন্ত প্ৰভু ৰাম ।
 ভাৰ্যাপুত্ৰ-শোক তুমি কৰা উপশাম ॥

তোমাতে অধিক কৰি সুগ্ৰীৱে পালিব ।
 আনন্দিত মনে কাল ৰাজ্য-ভোগে নিব ॥৭৯২॥
 এহি বুলি মালা ৰামে দিলা সুগ্ৰীৱক ।
 বিমানত চৰি বালি যাস্তু সুৰলোক ॥
 থৰমৰ ভৈলা বালি ৰাইৰ হাত ভৰি ।
 অচেতন হুয়া থাকিলন্ত দাস্ত তৰি ॥৭৯৩॥
 ৰুধিৰ-লেপিত বাণ বাজ হৈয়া গৈলা ।
 চিকমিকি কৰি যেন আদিত্যৰ খেলা ॥
 সাগৰত স্নান কৰি শুদ্ধ হুয়া যাই ।
 ৰাঘৱৰ টোণত পশিলা ক্ষন্তেকাই ॥৭৯৪॥
 স্বামীক বেঢ়িয়া কান্দে পাটেশ্বৰী লোকে ।
 সুগ্ৰীৱে কান্দন্ত আতি জ্যেষ্ঠ ভাইৰ শোকে ॥
 ৰাঘৱে বোলন্ত মিত্ৰ হুতিকে যুগুত ।
 বিস্তৰ ক্ৰন্দন হুহি মৃতকৰ হিত ॥৭৯৫॥
 জাণ্টে চিতা পাতিয়োক বহল বিস্তৰ ।
 তাতে তুলি বালিক যে কৰিয়ো সংহাৰ ॥
 লক্ষ্মণে বোলন্ত শুন্য ৰাণী পাটেশ্বৰী ।
 যুগুত বচন শুন্য ক্ৰন্দনক এৰি ॥৭৯৬॥
 চতুৰ্দোল আনি তাতে বালিৰাইক তোলা ।
 সুগ্ৰীৱে অঙ্গদ দুই কান্ধে লক দোলা ॥
 শিৰোগত কৰিলন্ত লক্ষ্মণৰ বোল ।
 তেতিয়ক অনাইলেক দিব্য চতুৰ্দোল ॥৭৯৭॥

বালিৰ
 অন্ত্যেষ্ট-
 কাৰ্য্য

সুগ্রীর অঙ্গদ ছয়ো কান্ধে কৰি লৈলা ।
 বালিক বাহিয়া ছয়ো নদী-কূলে নিলা ॥
 হুহুমন্তু প্রমুখে বিশেষ কপিগণ ।
 বড় বড় বৃক্ষ আনি পাতি চিতাখান ॥৭৯৮॥
 তুলিয়া বালিক তাতে দহন কৰিলা ।
 অহুগামা যাইতে তাৰা বামে নিষেধিলা ।
 থাকোক শ্মশান অগ্নি মই দিলো বৰ ।
 যারত গগনে থাকে চন্দ্র দিৱাকৰ ॥৭৯৯॥
 তারত থাকিব তোৰ পতিব্রতা ধৰ্ম্ম ।
 অঙ্গদে কবোক বালি ৰাইব প্রেত-কৰ্ম্ম ॥
 বামৰ বচনে তাৰাদেৱী পাটেশ্বৰী ।
 শোকে দুখে চলি গৈলা কিষ্কিন্ধ্যানগৰী ॥৮০০॥
 কৰিলা উদক-ক্ৰিয়া পিণ্ড-জলাঞ্জলি ।
 সমাঙ্গ কৰিয়া জ্ঞাতি ভুঞ্জাইলা সমূলি ॥
 পাছে বামে অনাই সাত সাগৰৰ জল ।
 সুগ্রীৱক ৰাজা পাতিলন্তু কোতুহল ॥৮০১॥
 যুৱৰাজ পদ দিলা অঙ্গদ বীৰক ।
 ভণে কবি দুৰ্গাবৰ বামৰ সেৱক ॥৮০২॥ '

কিষ্কিন্ধ্যাকাণ্ড সমাপ্ত ॥

সুন্দৰাকাণ্ড

পঞ্চাষ ॥

সীতাৰ

অশ্বেষণত

দূত-প্ৰেৰণ

প্ৰশ্ৰৱণ নামে গিৰি অতি বিতোপন ।

তহিতে বসতি কৈলা শ্ৰীৰাম লক্ষ্মণ ॥

সুগ্ৰীৱে বোলন্ত বাপু শুন্য যুৱৰাজ ।

ৰাঘৱৰ বাপ কিছো সাধিয়োক কাজ ॥৮০৩॥

হুন্মন্ত আদি কৰি সৱ সৈন্ত লই ।

জানকীৰ বাৰ্তা বাপ লৈয়া আসাগই ॥

ৰাজ্যৰ বচন পাছে অঙ্গদে শুনিলা ।

সৱ সৈন্তে ৰাঘৱৰ চৰণ বন্দিলা ॥৮০৪॥

সুগ্ৰীৱক নগি পাছে যত কপিগণ ।

সীতাৰ উদ্দেশে সৱে কৰিলা গমন ॥

সেহি সময়ত ৰামে অঙ্গুষ্ঠি খসাইলা ।

প্ৰত্যয় কৰিতে হুন্মান-হাতে দিলা ॥৮০৫॥

আনন্দ কৰিয়া কপিসৱ চলি গৈলা ।

সম্পাতি পক্ষীক যাই দৰিষান পাইলা ॥

পক্ষীৰাজে বাৰ্তা কহিলন্ত অঙ্গদত ।

জানকীক থৈয়া আছে অশোক বনত ॥৮০৬॥

হুন্মন্ত

সাগৰৰ

পাৰ হয়

সম্পাতিৰ মুখে বাৰ্তা অঙ্গদে শুনিলা ।

সাগৰ-তীৰক সৱে অতি শীঘ্ৰে পাইলা ॥

আনন্দ-উৎসৱে চলি গৈলা কপিগণ ।

সাগৰৰ টউ দেখি ভৈলা কম্পমান ॥৮০৭॥

অঙ্গদে বোলন্ত শুন্য সৰে জ্ঞাতিগণ ।
 সাগৰ লজ্জিবে প্ৰতি যাইবে কোন জন ॥
 কোনে যাইবে শীঘ্ৰে আসি কহিয়ো আমাত ।
 হেন শুন্য ভৈলা কপি যত ভয়-ভীত ॥৮০৮॥
 অঙ্গদৰ আগে সৰে কৰ-জোৰ কৰি ।
 আপোনাৰ বল-বীৰ্য্য কহে আগ বাঢ়ি ॥
 কেৱে দশ বিশ ত্ৰিশ চল্লিশ পঞ্চাশ ।
 ষাঠিয়ে সত্তৰি আশী নব্বৈ কবে সাস ॥৮০৯॥
 দুই শিক নব্বৈ কেহো জনে আগুৱাইলা ।
 কেহো জনে মন্দ একশত যে বুলিলা ॥
 গাৱে গাৱে আপোনাৰ বল বীৰ্য্য কৈলা ।
 আপুনি অঙ্গদ পাছে লঙ্কাক ওলাইলা ॥৮১০॥
 বৃদ্ধ জানুৱন্তে অঙ্গদত বিনাৱয় ।
 যিটোজন লঙ্কা যাইবে সমীপে আছয় ॥
 শুন্য বাপু হনুমন্ত সাধিয়োক কাজ ।
 লঙ্কাক যাইবাক তুমি ছয়ো বাপু সাজ ॥৮১১॥
 এহি বুলি জন্ম-কথা কৈলা হনুমন্ত ।
 সৰ সৈন্ত মহেন্দ্ৰগিৰিত উঠিলন্ত ॥
 দক্ষিণক মুখ কৰি বায়ুৰ কুমাৰ ।
 লক্ষ্য দিয়া সাগৰ যে হই গৈলা পাৰ ॥৮১২॥
 সূৰ্য্যক নমিয়া বীৰ বায়ুৰ কোঁৱৰ ।
 লঙ্কাৰ চৌভিতি হাটী ছালে ঘৰ ঘৰ ॥

অশোক
বনত
হনুমন্তৰ
সীতা-দৰ্শন

কহিতো নাপাই সীতা বীৰ হনুমন্ত ।
 ৰাৱণাৰ পুৰীত যে শীঘ্ৰে পশিলন্ত ॥৮১৩॥
 তহিতো নাপাই বীৰ সত্বেৰে চলিল ।
 অশোকৰ বনখান দৰ্শন পাইলা ॥
 কোতুহলে হনুমন্তে জাম্প দিয়া গৈলা ।
 শিংশপা বৃক্ষৰ তলে সীতাক দেখিলা ॥৮১৪॥
 ত্ৰৈলোক্যৰ ৰূপ জিনি বসিয়া আছন্ত ।
 ধন্য ধন্য বুলি হনুমাণে প্ৰশংসন্ত ॥
 কৰ্কটৰ বেৰে হনু শিংশপাত চৰি ॥
 বৃক্ষ-পত্ৰে আঁৰ ছয়া থাকিলা আৱৰি ॥৮১৫॥
 অনন্তৰে প্ৰভাতত আসিলা ৰাৱণ ॥
 সীতাক বুলিলা তুহু কখ্যাতি বচন ॥
 সীতা ত্ৰুঙ্ক ছয়া শাপিবাক সাজ ভৈলা ।
 মন্দোদৰী আসি স্বামী প্ৰবোধিয়া নিলা ॥৮১৬॥
 সেহি ছেগে হনুমাণে দিলা পৰিচয় ।
 ৰামৰ অঙ্গুষ্ঠি দিয়া কৰিলা প্ৰত্যয় ॥
 সীতা বোলে বাপু তুমি যায়ে পুনৰ্ব্বাৰ ।
 ৰামত জনাৱা যাই তুখয়ে আমাৰ ॥৮১৭॥
 হনুমন্তে বোলে শুনা জগতৰ আই ।
 কিছো মিঠা বস্তু দিয়া যাওঁ মই খাই ॥
 দিলন্ত গোসানী মধুফল একখানি ॥
 হাত পাতি বায়ু-পুত্ৰে মুখে দিলা আনি ॥৮১৮॥

অমৃত-সমান ফল খাই ছনুমান ।
 সুখিলেক ইটো ফল আছে কোনথান ॥
 সত্বৰ কৰিয়া কথা জগতৰ আই ।
 লণ্ডভণ্ড কৰি আসো মধুফল খাই ॥৮১৯॥
 ভণে কৰি দুৰ্গাবৰে বামৰ চৰণে ।
 হৰি বাম বাম ঘুষিয়োক সৰ্ব্বজনে ॥৮২০॥

ৰাগ বসন্ত ॥

সীতাৰ
 সন্দেশ

সীতায়ৈ বোলন্ত হে ছনুমন্ত মহাবল ।
 কেনমতে বাপু তই খাইবি মধুফল ॥৮২১॥
 একৈক বৃক্ষক ৰাখে হে কোটি যে বান্ধসে ॥
 কেন মতে বাপু তই যাইবি তাৰ পাশে ॥৮২২॥
 সকল বান্ধসে মিলি হে তোহোক মাৰিব ।
 ৰামে বাক্তা নাপাইবন্ত অকাৰ্য্য ঘটিব ॥৮২৩॥
 আমিও পাইবোহো তাপ হে তোহাব যে শোকে ।
 ৰামক আনিয়া কোনে সাজি নিব মোকে ॥৮২৪॥
 আক জানি বাপু মোৰ হে সন্দেশক লই ।
 ৰাম লক্ষ্মণক যাই শীঘ্ৰে আনাগই ॥৮২৫॥
 এহি বুলি সীতা দেৱী হে মণিগোট দিলা ।
 ছুই হাত পাতিয়া তাক ছনুমন্তে লৈলা ॥৮২৬॥
 প্ৰদক্ষিণ কৰি ছনু হে প্ৰণাম কৰিলা ।
 বাঘৰ হাতে মণিগোট দিবা দিলা ॥৮২৭॥

বায়ুপুত্ৰ বোলে মোৰ হে নাম হুন্মন্ত ॥
 পাৰো শত্ৰু জিনিতে বলৰ নাই অস্ত ॥৮২৮॥
 ৰাৱণাক চিনা নিদি হে যাইবাৰ কোন ফল ।
 মধুফল খাইবাৰ ছলেহে বুজো তাৰ বল ॥৮২৯॥
 কৰো নমস্কাৰ মাৰ হে দিয়া মোক বব ।
 ৰামচন্দ্ৰ সেৱি ভণে কবি দুৰ্গাবব ॥৮৩০॥

ৰাগ শ্ৰীগন্ধকাৰি ॥

ৱন্ধ
 ব্ৰাহ্মণৰ
 বেশত
 হনুমন্ত

শুনিয়ে গোসানী আই মনে নকৰিবা ভয় হে
 ভয় বৰ নকৰিবা মনে ।
 বন ভাঙ্গি ফল খাওঁ ৰাৱণাক চিনা দেওঁ
 প্ৰণামিবো তোমাৰ চৰণে ॥৮৩১॥
 এহি বুলি ৰাম-দুতে কতোখানি যাই পথে
 মনে আতি গুণন্ত বহুত ।
 একঘে কাৰ্য্যক যাই নানা কাৰ্য্য সিদ্ধি পাই
 সেহিসে উভয় হোৱে দূত ॥৮৩২॥
 মোৰ বল মহিমাৰ নাজানে গোসানী তাক
 মনে বড় কৰন্ত সংশয় ।
 ইহান আগত মই এক মায়া ধৰোঁ গই
 যেনমতে হোৱন্ত প্ৰত্যয় ॥৮৩৩॥
 এহি বুলি হনুমাণে গোসানীৰ বিত্ৰমাণে
 ধৰিলন্ত ব্ৰাহ্মণৰ বেশ ।

হাতত কবণ্ডি কুশ চলে বিপ্র লাস লাস

সোন পাঞ্জি হেন ভৈলা কেশ ॥৮৩৪॥

আপুন লাস্কুল আনি নরগুণ কৈলা টানি

জকমক কবে ফোটা দান্ত ।

থিৰ নায়াই হাত ভৰি
 বুদ্ধ বিপ্ৰ-ৰূপ ধৰি

দেখি সীতা হাসি তুলিলন্তু ॥৮৩৫॥

সীতা হাসি মাতিলন্ত শুন বাপু হনুমন্ত

তুই বৰ কৰিলিহি মোক ।

লঙ্কাৰ চৌভিতি যাস ঘৰে ঘৰে ফুৰি আস

বান্ধসেনো কি কৰিবে তোক ॥৮৩৬॥

অনন্তবে হুমন্ত লাসে লাসে চলিলন্ত

পশিলন্তু বাজাৰ আৱাস ।

কালি গৈলা একাদশী আজি ভৈলা দ্বাদশী

লঘনত ভৈলোহো হতাশ ॥৮৩৭॥

শৰীৰৰ অগ্নি মোৰ উদবিগ্ন কৰে ঘোৰ

পাষণা করিতে অশকত ।

এক গুটি মধুফল ভুঞ্জিলিহি হৈবে বল

বেদ পঢ়ো বাজাৰ আগত ॥৮৩৮॥

সৌৰাষ্ট্ৰ দেশত থাকে। ৰাজ্যৰ মুখক দেখে।

তেরে মো'র হৈরন্তু হ'বষ ।

ৰামৰ চৰণ সেৱি বিৰচিলা গীত কবি

মহামুঢ় দুৰ্গাৰৰ দাস ॥৮৩৯॥

বাগ চাননি ॥

বারণে দ্বাৰী বোলে বিপ্র কহোয়ে স্বৰূপ
 হনুমন্তক বিশ্রাম কৰিয়ো আতে ।
 মধুবনলৈ ভাণ্ডাৰত ফল নাহিয়ে সকল
 যাবলৈ কয় জনায়ো বাজা-আগতে ॥৮৪০॥
 এহি বুলি দ্বাৰী গৈলন্ত লৱৰি
 বাজাত জনাইলা যাই ॥
 শূনা মহাৰাজ মিলিলা অকাজ
 বিপ্র আছে দ্বাৰে ৰই ॥৮৪১॥
 খুধাতুৰ ছয়া ফলক মাগিয়া
 পাৰণা কৰিতে চাই ।
 ভাণ্ডাৰত চাইলো ফলক নাপাইলো
 জনাইলোহো মহাৰাই ॥৮৪২॥
 বাজা বোলে দ্বাৰী কোৱাগই লৰি
 বাৰীৰ ভিতৰে যাওক ।
 আছে বক্ষীগণ চলোক ব্ৰাহ্মণ
 ফল মাগি তৈতে থাওক ॥৮৪৩॥
 দুৱাৰী আসিয়া বাজাৰ আদেশ
 বিপ্রৰ আগত কৈলা ॥
 শূনি হনুমন্ত লৰালৰি কই
 বাৰীৰ ভিতৰে গৈলা ॥৮৪৪॥

পকা ফল দেখি চাহন্ত নিৰখি
কৌতুকতে ছহুমানৈ ।
বামৰ চৰণ সেৱি অনুক্ষণ
দাস ভূৰ্গাবৰ ভণে ॥৮৪৫॥

পঞ্চাৰ ॥

হনুমন্তৰ অনন্তৰে বাৰীৰ ভিতৰে হনুমন্ত ।
মধুবন- এটি ব্ৰাহ্মণৰ বেষে বৃক্ষে চৰিলন্ত ॥
বিনাশন, সমস্ত যে মধুফল ভুঞ্জি অনন্তৰে ।
আৰু বৃক্ষসৰ পুতিলন্ত উপৰক গোৰে ॥৮৪৬॥
লক্ষা-দাহ বক্ষীয়া কটক বাঁৰে মাৰিলেক ধৰি ।
কতোজন পলাই যাই কহিলা বাতৰি ॥
শুনিয়া ৰাৱণে যোদ্ধাগণ পাঞ্চি দিলা ।
যুদ্ধ কৰি হনুমন্তে সমস্ত মাৰিলা ॥৮৪৭॥
অৱশেষে ইন্দ্ৰজিত ৰণে অৱতৰি ।
বান্ধি আনিলেক কপি ব্ৰহ্মজাল মাৰি ॥
সাজী বান্ধি কান্ধে কৰি ৰাজাত জানাইলা ।
অনেক সন্তাদ কথা ৰাজা সমে কৈলা ॥৮৪৮॥
বানৰৰ বাক্যে ৰাজা ভৈলা ক্ৰুদ্ধ বৰ ।
প্ৰহন্তক বোলে জাণ্টে খাণ্ডা তুলি ধৰ ॥
পাচে ধৰ্ম্ম-শাস্ত্ৰ-জ্ঞান দেখাই বিভীষণ ।
ৰাৱণাৰ ক্ৰোধ কৰিলন্ত উপশম ॥৮৪৯॥

বুদ্ধি এক কৰি লাঞ্জে কাপোৰ মেৰাইলা ।
 ঘৃত তৈল দিয়া লাঞ্জে অগনি জলাইলা ॥
 শুনি সীতা অগনিক তুতি কৰিলন্তু ।
 নদহিলা অগনিযে শীতল কৰন্তু ॥৮৫০॥
 সমস্ত নগৰী দহি ভস্মীভূত কৈলা ।
 দেৱ-বাণী শুনি অগ্নি মুখে যে চুঞ্চিলা ॥
 সীতাৰ পাশত পাছে লইয়া বিদায় ।
 পাৰ হৈয়া সাগৰ বামৰ পাশে যায় ॥৮৫১॥
 আছন্তু স্মৃগীৰ সমে শ্ৰীৰাম লক্ষ্মণ ।
 অনন্তৰে উপস্থিত ভৈলা কপিগণ ॥
 সিবেলা হুহুৱে মণি বাঘৰক দিলা ।
 সঙ্কেত কথাক কহি সজ্জাত কৰাইলা ॥৮৫২॥
 অনন্তৰে বামচন্দ্ৰ সৱ সৈন্ত লই ।
 সাগৰ-তীৰত সৱে প্ৰৱেশিলা গই ॥
 বাৰণাক পৰিহৰি বিভীষণ ৰাই ।
 গৈলা শ্ৰীৰামৰ পাশে খুজিয়া আশ্ৰয় ॥৮৫৩॥
 বিভীষণে দিলে যুক্তি বামৰ আশ্বাস ॥
 বামৰ চৰণ সেৱি ভণে দুৰ্গাদাস ॥৮৫৪॥

ৰাগ মালাচি ॥

বিভীষণৰ	বিভীষণে বোলে প্ৰভু হে শুনা ৰঘুনাথ ॥
বামত শৰণ	চৰণে শৰণ দিয়া মই বড় অনাথ ॥৮৫৫॥

ৰাৰণা ৰাজাৰ মই হে হিতক চিস্তন্তে ।
 হিতক বেহিত মানি মোক গজ্জিলন্তে ॥৮৫৬॥
 তথাপিতো কৰজোৰে হে বুলিলোহো মাতি ।
 ক্ৰোধে উঠি আসি মোক মাৰিলেক লাঠি ॥৮৫৭॥
 আতুৰ ভৈলোহো মই হে ভৈলা বৰ শোক ।
 লঙ্কাত এৰিয়া আইলো ভাৰ্যা পুত্ৰ লোক ॥৮৫৮॥
 ত্ৰাহি ত্ৰাহি ৰামচন্দ্ৰ হে শৰণ দিয়োক ।
 অভয় চৰণে প্ৰভু বন্ধা কৰিয়োক ॥৮৫৯॥
 এহি বুলি বিভীষণ হে আছে কুতাঞ্জলি ।
 ৰাম ৰাম ত্ৰাহি ৰাম মুখে আছে বুলি ॥৮৬০॥
 বিভীষণ-তুতি শুনি হে ৰাম নাৰায়ণ ।
 সুগ্ৰীৱক বোলে মিত্ৰ জিজ্ঞাসা কাৰণ ॥৮৬১॥
 মহাভক্ত জন ইটো হে ৰাৰণাৰ ভাই ।
 ভালমতে কৰি মিত্ৰ আনা মোৰ ঠাই ॥৮৬২॥
 সুগ্ৰীৱে শুনিলা যেৱে হে ৰামৰ বচনে ।
 প্ৰণতি কাকূতি কৰি দুৰ্গাবৰে ভণে ॥৮৬৩॥

পদ ॥

বিভীষণৰ অভিষেক ; সাগৰ- পূজা	সুগ্ৰীৱ চলিলা যেৱে আকাশ-প্ৰদেশে । বিভীষণে আনিলা শ্ৰীৰামচন্দ্ৰ-পাশে ॥ ৰাঘৱৰ চৰণত দগুৱত কৈলা । প্ৰাণ-মিত্ৰ বুলি ৰামে সান্ৱটি ধৰিলা ॥৮৬৪॥

বিভীষণে অভিষেক কৰিলা শ্ৰীৰাম ।
 ৰাৱণাক মাৰি দিবো ৰাজ-সিংহাসন ॥
 অনন্তৰে যুক্তি কৰি শ্ৰীৰাম লক্ষ্মণ ।
 সাগৰক পূজিবাক কৰিলা যতন ॥৮৬৫॥
 গন্ধ পুষ্প ধূপ দীপ নৈৱিড়্য সাদৰি ।
 কৰিলন্ত পূজা ৰাম পুষ্পাঞ্জলি কৰি ॥
 পূজা সাজ কৰি ৰামে ধ্যানক কৰিলা ।
 তথাপিতো সাগৰে যে দেখাক নিদিলা ॥৮৬৬॥
 ৰামৰ চৰণ সেৱি কহে দুৰ্গাবৰ ।
 ৰাম ৰাম বুলি তৰা সংসাৰ-সাগৰ ॥৮৬৭॥

বাগ ৰামগিৰি ॥

ৰাঘৱে বোলন্ত শুনা হে লক্ষ্মণ হে
 আমাৰ বচন শুনা ।
 মোক অনাদৰ কৰয় সাগৰ
 জাগে ধনুখান-আনা ॥৮৬৮॥
 সাগৰ-মহত কৰো আজি হত
 ধনু-বাণ দিয়া সাজি ।
 কৰো মৰিষুৰ গৰ্ব্ব কৰো চুৰ
 নামক গুচাওঁ আজি ॥৮৬৯॥
 ৰাঘৱৰ বাণী লক্ষ্মণ যে শুনি
 ধনুখান আনি দিলা ।

সাগৰ-
 দমন

ৰামে ধনু ধৰি অগ্নি-বাণ জুৰি
 সাগৰক প্ৰহাৰিলা ॥৮৭০॥
 সাগৰত পৰি জল ভস্ম কৰি
 মাৰিলা মস্ত্ৰ মগৰ ।
 ঘোৰ অগ্নি চোটে পৰি হৃদয়তে
 কম্পিলা আতি সাগৰ ॥৮৭১॥
 পাছে অনন্তৰে উঠিয়া সাগৰে
 চলিলা ৰাম-পাশক ।
 কম্পে হাত-ভৰি লাস লাস কৰি
 লৈয়া যে বত্ন-মালাক ॥৮৭২॥
 ৰামৰ আগত ভৈলা উপগত
 কৰিলন্ত কৰ-জোৰ ।
 শূনা নাৰায়ণ হুয়ো সুপ্ৰসন্ন
 দোষক খমিয়ো মোৰ ॥৮৭৩॥
 এহি বুলি মালা শিৰত পিন্ধাইলা
 মনত হৰিষ মনে ।
 ৰামৰ চৰণ সেৱি অনুক্ষণ
 দাস দুৰ্গাবৰে ভণে ॥৮৭৪॥

ৰাগ দেৱমোহন ॥

অ কি ঘনশ্যাম
 চৰণত মোৰ যে প্ৰণাম ॥৮৭৫॥

কৃতাজ্জলি কৰি আসি সাগৰে মাতয় হাসি
অল্ল কৰি দিলন্ত উত্তৰ ।

আখাৰেক বোলো বাপ মনত নকৰা তাপ
শুনিয়েক ৰাম ৰঘুবৰ ॥৮৭৬॥

তোমাৰেসে বাপে মোক জলে থাপি ৰাখিলেক
তুমিও ৰাখিয়ো সেহিমত ।

স্বপ্নে দেখা নেদিলোহো তযু আগে নাসিলোহো
নেদিলোহো দেখা যি কাৰ্য্যত ॥৮৭৭॥

আনো আসি বৰ ভৈলে সিয়ে পন্থ লৈবে বনে
খুজিব সরেয়ো আসি পথ ।

এহি গুণি নাসিলোহো তযু আগে কহিলোহো
উপায়েক দেওঁ যে সুপন্থ ॥৮৭৮॥

তোমাৰ বংশৰ কীৰ্ত্তি পুণ্য যশ ৰাখা অতি
মহাকীৰ্ত্তি তোমাৰ বাটোক ।

মোক ৰাখা গদাধৰ অগাধ সাগৰ বৰ
মোহোৰ নামক ৰাখিয়েক ॥৮৭৯॥

জল স্রজি বান্ধা সেতু কহিলো তাহাৰ হেতু
শুনিয়েক ৰাম ৰঘুবৰ ।

বিশ্বকৰ্ম্মা-সুত নল ছুলে শিলা নযাই তল
বান্ধিয়েক অগাধ সাগৰ ॥৮৮০॥

এহি উপদেশ দিয়া সাগৰ নিচুপ হয়।
 চলি গৈলা হৈয়া অন্তৰ্দ্ধান ।
 বামৰ চৰণ সেৱি দাস দুৰ্গাবৰ কবি
 কৰিলেক বাগ বিৰচন ॥৮৮১॥

পদ ॥

বামৰ কটাক্ষে সৰে জ্বল-জন্তু জীল ।
 পূৰ্বমত ভৈলা পুহু জল উথলিল ॥...
 কপিগণ শুনিলাহা সাগৰ-বচন ।
 সেতুক বান্ধিবে লাগি কৰিলা যতন ॥৮৮২॥
 বাঘৰৰ আদেশ শুনিয়া কপিগণে ।
 বৃক্ষ-শিলা-পৰ্বত আনিবে গৈলা বনে ॥
 মলে বান্ধিলেক সেতু চম্ভুত-গঠন ।
 ভণে কবি দুৰ্গাবৰ বামৰ চৰণ ॥৮৮৩॥

সুন্দৰাকাণ্ড সমাপ্ত ॥

লঙ্কাকাণ্ড

পদ ॥

ৰাম-
বাৰণৰ
যুদ্ধৰ
পিছত
সীতা-
উদ্ধাৰ ।

পৰ্বতে উঠিয়া ৰাম সৈন্যে উকি দিলা ।
বাৰণা ৰাজাৰ শূনি হৃদয় কম্পিলা ॥
সচকিতে ৰাজ্য দশগ্ৰীৱ বাজ ভৈলা ।
শুক সাৰণক সৈন্য লেখিবে পঠাইলা ॥৮৮৪॥
আহিলেক শূক যে সাৰণ সৈন্য লেখি ।
বাৰণাত কহিলেক সৱ কাৰ্য্য লক্ষি ॥
শূনিয়ো গোম্ভাই প্ৰভু কাৰ্য্য যে বিষম ।
এক এক বীৰ যেন কালান্তক যম ॥৮৮৫॥
হেন শূনি ৰাৰণাৰ মহাক্ৰোধ ভৈলা ।
শুক সাৰণক গৰ্জি অভ্যন্তৰে গৈলা ॥
পাত্ৰ-মন্ত্ৰীসৱে আসি আলোচিলা কাজ ।
যুদ্ধ কৰিবাক সকলোৱে ভৈলা বাজ ॥৮৮৬॥
চাৰিও দুৱাৰে সৱে সেনা পাখি দিলা ।
বৰ বৰ বীৰগণ ৰক্ষা হুয়া ৰৈলা ॥
পাছে অঙ্গদক ৰামে পঠাই লঙ্কাক ।
ভৱসালে নানান বাক্যে ৰাৰণা ৰাজাক ॥৮৮৭॥

উভতি অঙ্গদে আহি লক্ষ্মীৰ বার্তাক ।
 কৈল ভাঙ্গি-পাতি বাঁৰে শ্ৰীৰামচন্দ্রক ॥
 শুনিয়া যে ৰামচন্দ্রে হাতে ধনু ধৰি ।
 সমৰক মনে ধাৰে গৈলা আগ বাঢ়ি ॥৮৮৮॥
 বেঢ়িলে লক্ষ্মীক সৈন্তে চাৰি ভাগ হয় ।
 চাৰিও ছুৱাৰে যুদ্ধ কৰিলন্তু গৈয়া ॥
 পড়িল ৰাক্ষস যত সমৰ-ভূমিত ।
 কুন্তুযে নিকুন্তু কুন্তুকৰ্ণ ইন্দ্রজিত ॥৮৮৯॥
 ব্রহ্ম-অস্ত্ৰে ৰাৱণাৰ মাথাক কাটিল ।
 ৰাম জয় শব্দে বিভীষণে ৰাজ্য দিল ।
 পাছে কৰজোৰে বিভীষণে বোলে বাণী ।
 আজ্ঞা দিয়া আনোগই সীতা যে গোসানী ॥৮৯০॥
 ৰামচন্দ্রে বোলে শুন তুমি মিত্র মোৰ ।
 সীতাক দেখাই মোৰ শোক কৰা দূৰ ॥
 ৰামৰ বচনে বিভীষণে তেতিক্ষণ ।
 সজাই আনিলা দিব্য চৌদোল এখান ॥৮৯১॥
 দোলা লই সীতাৰ আগত সমাগত ।
 আপুনিও হনুমন্ত চলিলা লগত ॥
 কৰজোৰে হনুমন্তে বুলিলন্তু বাণী ।
 স্বামীৰ আদেশ শুন সীতা যে গোসানী ॥৮৯২॥
 তোমাৰ যে শত্ৰু ৰাৱণাক নষ্ট কৰি ।
 বিভীষণে দিলা আই লক্ষ্মী যে নগৰী ॥

তোমাক নিবাক দিছে উঠা চৌদোলত ।
 আহা শোক পৰিহৰি ৰামৰ আগত ॥৮৯৩॥
 হৰিষ বিষাদে সীতা উত্ৰাৱল মন ।
 স্বামীৰ আদেশে আই উঠিলা তেখণ ॥
 বিভীষণ হনুমান দুয়ো কান্ধে লৈলা ।
 বাঘৰৰ আগে নিয়া উপস্থিত কৈলা ॥৮৯৪॥
 থাকিলন্তু সীতাদেৱী ৰামৰ সদনে ।
 ৰামৰ চৰণ সেৱি দুৰ্গাবৰে ভণে ॥৮৯৫॥

ৰাগ শ্ৰবণী ॥

ৰামৰ
 সীতা-
 ত্যাগৰ
 কামনা-
 প্ৰকাশ

ৰামচন্দ্ৰে বোলে শুনা যে জনক-নন্দিনী ।
 তুমি হেন শাস্তি বুলি পতিয়াইব কুনি ॥৮৯৬॥
 ক্ৰোধত বচন বোলে হে প্ৰভু ৰঘুনাথে ।
 জনক-নন্দিনী শুনা বোলোহো তোমাকে ॥৮৯৭॥
 বাৰণাক মাৰি বৰ হে গুচালো বিষাদ ।
 তোমাক আনিলো জিনি লোক-অপবাদ ॥৮৯৮॥
 নিন্দা এৰাইলোহো মই হে আপোন বংশৰ ।
 নিন্দা এৰাইলোহো আৰু আন জগতৰ ॥৮৯৯॥
 দৈৱ-দোষে থাকি হৰি হে নিলেক তোমাক ।
 আপুন পৌৰুষ ৰাখি বধিলো তাহাঙ্ক ॥৯০০॥
 ইঞ্জিততে বাঘৰৰ হে অভিপ্ৰায় জানি ।
 ভৈলা বিয়াকুল চিত্ত ডৰিলা গোসানী ॥৯০১॥

বিমৰ্ষ-বদন ভৈলা হে জালিলা বিধাদ ।
 মেনে ঢাকি থলে যেন পূৰ্ণিমাৰ চান্দ ॥৯০২॥
 শুনা শুনা সীতা হে তুমি মাথা তুলি চাহা ।
 আজি ধৰি তেজিলোহো যথা মন যাহা ॥৯০৩॥
 বনৰ ভিতৰ হৈতে হে হৰিলে ৰাৱণে ।
 তোমাক বিশুদ্ধ বুলি পতিয়াইব কোনে ॥৯০৪॥
 এহি কহি মৌন ভৈলা হে ৰাম গদাধৰ ।
 সজ্জেক্ষেপে বচিলা গীত কবি দুৰ্গাবৰ ॥৯০৫॥

ৰাগ গুণ্ডৰি ॥

সীতাৰ
 কৰুণ
 প্ৰত্যুত্তৰ

শুনা প্ৰাণনাথ প্ৰণাম মোৰ,
 বাক্য-বজ্ৰাঘাত কৰিলা যোৰ
 শুনা প্ৰাণনাথ হে ॥৯০৬॥
 তযু বাক্য-বজ্ৰ-প্ৰহাৰ-চোটে ।
 হৃদয় বাজিলা যেন শেলগোটে ॥৯০৭॥
 ইতৰ নাৰীৰ সম দেখিলা ।
 নটৰ নটুনী যেন অণু জনে দিলা ॥৯০৮॥
 ৰাৱণা পাপিষ্ঠে আনিলা হৰি ।
 স্ত্ৰী-জাতি মই নোহো স্বতন্ত্ৰী ॥৯০৯॥
 তুমি যাক শঙ্কা কৰিলা ঠান ।
 দেৱ ধৰ্ম্ম পৃথ্বী দেৱী প্ৰমাণ ॥৯১০॥

অস্তগত আমি বৰ যে শাস্তি ।
 ইতৰ পুৰুষে লঘু বোলন্তি ॥৯১১॥
 য়েসানি খুজিতে আইলা হনুমন্তে ।
 এহি বোল বুলি পঠাইলা হন্তে ॥৯১২॥
 তেজিলোহো হন্তে মই যে প্ৰাণ ।
 কিসক লঙ্কাত মৰাই সেনাগণ ॥৯১৩॥
 হুমুমৰ এক দিৱসৰ গুণ ।
 নিৰ্দ্দয় পুৰুষ বৰ কঠিন ॥৯১৪॥
 তয বিষ-বাক্যে মৰিয়া যাওঁ ।
 ইজন্মে তোমাক নেত্ৰ ভৰি চাওঁ ॥৯১৫॥
 কৌশল্যা আইৰ নেদেখি মুখ ।
 হৃদয়ত মোৰ থাকিলা ছুখ ॥৯১৬॥
 এহি বুলি দেৱী মাথাক তুলি ।
 লক্ষ্মণক আই বাক্যে বুলি ॥৯১৭॥
 শুনিয়ে লক্ষ্মণ বাপু দেৱৰ ।
 চিতা পাতি মোক দিয়া সত্বৰ ॥৯১৮॥
 অগ্নিক লগাই কৰি যতন ।
 অগ্নিত পৰিয়া তেজো পৰাণ ॥৯১৯॥
 লক্ষ্মণে শুনিলে সীতাৰ বাক্য ।
 কটাক্ষে ৰামৰ চাইলা মুখক ॥৯২০॥
 ইজিতে ৰাঘৱে অমুজ্ঞা দিলা ॥
 বুজিয়া লক্ষ্মণ হৃদি কম্পিলা ॥৯২১॥

উঠিল লক্ষ্মণ বিষাদ-মন ।

দুর্গাবৰে ভণে বাম-চৰণ ॥৯২২॥

পদ ॥

সীতাৰ অনন্তৰে লক্ষ্মণ উঠিয়া তেতিয়া ।
 অগ্নি-পৰীক্ষা চিতাখান পাতিলন্ত অগৰু চন্দনে ॥
 চিতাখান পাতি দিলা দেৱীৰ আগত ।
 অগ্নি লগাই কলসে কলসে লগাই দ্বত ॥৯২৩॥
 জাজ্জল্য-সমান বহি-কুণ্ড জালি গৈলা ।
 অগ্নি প্ৰৱেশিবে সীতা দেৱী সাজ ভৈলা ॥
 বামৰ হৃদিত যেন বাজিলেক শাল ।
 অথাকে বহয় দুই নয়নৰ জল ॥৯২৪॥
 নিবন্তৰে বানৰৰ হৃদয় নসহে ।
 অন্তৰ্গত অগ্নি যেন শৰীৰক দহে ॥
 হেঁঠ-মুণ্ডে বাঘৰক প্ৰণাম কৰিলা ।
 কৃতাজ্জলি কৰি পুত্ৰ বচন বুলিলা ॥৯২৫॥
 জনমে জনমে প্ৰভু হৈবা মোৰ স্বামী ।
 চৰণ সেৱিয়া প্ৰভু থাকো যেন আমি ॥
 লক্ষ্মণ কুমৰ মোৰ হৈবন্ত দেৱৰ ।
 তুমি পিতা দশৰথ হৈবন্ত স্বশুৰ ॥৯২৬॥
 কৌশল্যা হৈবন্ত স্বাশু দেৱী যে গোসানী ।
 সপত্নীয়ে স্বাশু হৈব লক্ষ্মণ-জননী ॥

আদিত্যক কৰজোৰে প্ৰণাম কৰিলা ।
 ব্ৰহ্মা বিষ্ণু মহেশ্বৰক মনত পূজিলা ॥৯২৭॥
 আগনিক ফুৰি ফুৰি নমস্কাৰ কৰি ।
 কৃতাজলি কৰি বোলে জনক-জীয়াৰী ॥
 সপনে সচিতে মোৰ ধ্যান জ্ঞান মনে ।
 নাহিকন্তু আন মন ৰাম ৰাম বিনে ॥৯২৮॥
 জানিবা আগনিদেৱ জগতৰ সাথী ।
 পাপ-লেশ নাহি আছে শাস্তি-পুণ্য ৰাখি ॥
 আপুনাক শুদ্ধ-ভাৱ জানিয়া হৃদিত ।
 মনক উল্লাস দেৱী পৰিলা অগ্নিত ॥৯২৯॥
 তিনিও ভূৱন লোক সচকিত ভৈলা ।
 ভালুক বানৰ সৰে তন্তিত ৰহিলা ॥
 আকাশৰ হস্তে দেৱগণ নামি আসি ।
 ৰামৰ আগত সৰে ৰহিলা প্ৰকাশি ॥৯৩০॥
 কৃতাজলি কৰি ৰামে কৰিলন্তু সেৱ ।
 ভূৰ্গাবৰ দাসে ভণে নমি ৰামদেৱ ॥৯৩১॥

বাগ আৰোহণৰ ॥

ব্ৰহ্মাৰ
 ৰাম-
 স্তুতি

বোলে ব্ৰহ্মা সৃষ্টিকৰ শুনা প্ৰভু ৰঘুবৰ হে
 কৰজোৰে বুলিলন্তু বাণী ।
 থাকিয়া বৈকুণ্ঠপুৰে হৈবা প্ৰভু অৱতাৰ হে
 চাৰি অংশ ভৈলাহা আপুনি ॥৯৩২॥

অসংখ্যাত তুতি কবি ব্রহ্মাদেৱে কব জুৰি
তুমি দেৱ নাৰায়ণ হৰি ।

ভৈলা প্রভু উতপন্ন ভূমি-ভাৰ-উদ্ধৰণ এ
শঙ্খ চক্ৰ গদা পদ্ম ধৰি ॥৯৩৩॥

মুনিগণে কৰে সেৱ শূল ৰূপে জানি দেৱ
সূক্ষ্ম ৰূপে পালিবাহা জানি ।

দৰিদ্ৰৰ দুখহাৰী তোমাৰ সেৱাক কৰে এ
সীতাদেৱী লক্ষ্মী যে গোসানী ॥৯৩৪॥

ৰাৱণা বধিবে লাগি ত্ৰিদশে আনিলা সাধি এ
মনুষ্যত ভৈলা অৱতাৰ ।

তুমি তিনি ভুৱনক উতপতি কৰি দেৱ হে এ
কৰা তুমি পালন সংহাৰ ॥৯৩৫॥

তুমি বিষ্ণু মহাদেৱ সৰ্বলোকে কৰে সেৱ
তুমি দেৱ জগত-পালক ।

সীতাদেৱী অগনিত প্ৰৱেশিল ঘৈসানিত এ
উপেক্ষি আছিল। তুমি কিঙ্ক ॥৯৩৬॥

এত হস্তে অগ্নিদেৱ ৰাঘৱক কৰি সেৱ
কৰজোৰে কৰিলা ধিয়ান ।

সৰস্বতী-পৰসনে কবি দুৰ্গাবৰ ভণে এ
প্ৰণমিয়া ৰামৰ চৰণ ॥৯৩৭॥

বাগ দেবজিনি ॥

অগ্নি-
দেব
আশ্বাস-
বাণী

অনলে বোলন্ত প্রভু হে জগতৰ বাপ ।
আমি ভালে জানোহো সীতাত নাই পাপ ॥১৩৮॥
সংসাৰ মধ্যত মোৰ হে নাই অবিদিত ।
সদায়ে জানকী মাও তোমাতেসে চিত ॥১৩৯॥
মইসে বিচাৰ কৰি হে চাইলো জানকীক ।
অধৰ্ম্মী তুহিকে সীতা পৰম ধাৰ্ম্মিক ॥১৪০॥
এহি বুলি অগ্নিদেৱ হে নিজ মূৰ্ত্তি ধৰি ।
সীতাক লৈলন্ত অগ্নি মাথাৰ উপৰি ॥১৪১॥
বস্ত্ৰ অলঙ্কাৰ দিয়া হে নিলন্ত সীতাক ।
প্ৰদক্ষিণ কৰি অগ্নি গৈলা সমীপক ॥১৪২॥
ৰামক বোলন্ত প্রভু হে লৈয়ো জানকীক ।
এহি বুলি কোলাত বৈসাইলা জানকীক ॥১৪৩॥
ৰামক প্ৰণমি সীতা হে জগতৰ আই ।
পূৰ্ব্ব বাসনাই ছুই ভৈলা একঠাই ॥১৪৪॥
হেন দেখি বজ্জ ভৈলা হে যত কপিগণ ।
ভণে ছুৰ্গাবৰে সেৱি ৰামৰ চৰণ ॥১৪৫॥

বাগ আকাশমণ্ডলি ॥

ৰামে বোলে শুন আমাৰ বচন এ
অনল শূনা কথাক ।

বামৰ সীতা যেন শাস্তি সরেও জানন্তি এ
 বচন : আমিও জানো তাহাক ॥৯৪৬॥
 সীতা- হৰি নিল সীতা মোৰ ভৈলা চিন্তা
 পৰীক্ষাৰ বিচাৰি ফুৰিলো বনে ।
 উদ্দেশ্য

অনেক প্ৰকাৰি ফুৰিলো বিচাৰি এ
 নপাইলোহো একো থানে ॥৯৪৭॥

জটায়ু-মুখত পড়িলো ছুখত(?)
 বারণে নিলেক হৰি ।

কপি সমে আইলো সাগৰ বান্ধিলো এ
 পশিলো লক্ষ্মানগৰী ॥৯৪৮॥

বারণাক মাৰি সীতাক উদ্ধাৰি
 আনিলোহো বাহু-বলে ।

বারণে ধৰিলা বথ আৰোহিলা এ
 জানিলা লোকসকলে ॥৯৪৯॥

পৰীক্ষা কৰিলো নিন্দা গুচাইলো
 তোমাত যে উত্তৰিলা ।

গুচিল কলঙ্ক ভৈলেক নিশঙ্ক এ
 সমস্ত লোকে দেখিলা ॥৯৫০॥

সন্তৰিৰো সীতা নকৰিবা চিন্তা
 কহিলো মই বচনে ।

বামৰ চৰণ সেহি অঙ্কুশ ৭
 দাস ছুৰ্গাৰৰে ভণে ॥৯৫১ ॥

শ্লোক ॥

অযোধ্যালৈ স্বৰ্গ হস্তে আসিলেক ৰাজা দশৰথ ।
 প্ৰত্যাবৰ্ত্তন পুত্ৰক বুজাই পুত্ৰ গৈলা স্বৰগত ॥
 ব্ৰহ্মা আদি দেৱগণে তুতি-নতি কৰি ।
 নিজ থানে চলি গৈলা হৰ্ষভাৱ ধৰি ॥১৫২॥
 পাছে সাত সাগৰৰ জল তুলি আনি ।
 বিভীষণে অভিষেক কৰিলা আপুনি ॥
 আত অনন্তৰে বক্ষপতি বিভীষণ ।
 বাঘৰক মাতিলন্তু কৰি সম্বোধন ॥১৫৩॥
 স্নান কৰিয়োক গোসাঁই যত কপিগণ ।
 আজি ঐতে বজ্জমেনে কৰিয়ো ভোজন ॥
 বিভীষণ-বাক্যে ৰাম আনন্দিত-মন ।
 স্নান কৰিলন্তু সহ যত কপিগণ ॥১৫৪॥
 দেৱাজ বসন পিন্ধাইলন্তু বিভীষণ ।
 বিচিত্ৰ শূগন্ধ আনি কৰিলা অৰ্চন ॥
 নানা ৰত্ন অলঙ্কাৰে কৰিলা ভূষিত ।
 মণ্ডিত কৰাইলা সীতাদেৱীৰ গাৱত ॥১৫৫॥
 লক্ষ্মণকো নানা অলঙ্কাৰে বিভূষিলা ।
 নানান শূগন্ধি দ্ৰব্যে শৰীৰ ৰঞ্জিলা ॥
 শূগ্ৰীৱক দিলা ৰাজযোগ্য অলঙ্কাৰ ।
 হনুমন্ত প্ৰভৃতিকো ভূষিলা বিস্তৰ ॥১৫৬॥

ষোড়শোপচাবে সরে ভোজন কৰাইলা ।
 অযোধ্যাক যাইবে লাগি সরে সাজু ভৈলা ॥
 বিভীষণে আনি দিলা পুষ্পক বিমান ।
 তাহাতে চৰিলা সীতা বাম যে লক্ষ্মণ ॥৯৫৭॥
 শূগ্ৰীৱক আদি কৰি ৰূপিগণ যত ।
 সরেয়ে চৰিলা সেহি পুষ্পক যানত ॥
 আপুনিও বিভীষণে বথত চৰিলা ।
 পুষ্পক বহিয়া সরে সমুদ্ৰ চেৰাইলা ॥৯৫৮ ॥
 ইন্দ্ৰমন্ত্ৰে বার্তা জনাইলন্তু ভৰথত ।
 ভণে দুৰ্গাবৰ সেৱি বাম-চৰণত ॥৯৫৯॥

লঙ্কাকাণ্ড সমাপ্ত ॥

উত্তৰকাণ্ড

বাগ দেবমোহন ॥

ভৰতৰ
মিনতি

শুনা দাদা ৰামচন্দ্ৰ হে কৰো নমস্কাৰ ।
বাৰেকৰ দোষ দাদা খেমিয়ো আমাৰ ॥৯৬০॥
মাতৃৰ বচনে পিতৃ হে বনক পঠাইলা ।
তোমাৰ ৰাজত্ব গুচাই মোক ৰাজ্য দিলা ॥৯৬১॥
পিতৃ পৰলোকে গৈলা হে তোমাৰ যে শোকে ।
ছুইহান বিৰহ-শোকে পীড়িলেক মোকে ॥৯৬২॥
তোমাৰ ৰাজত্ব-ভাৰ হে সহিতে নাপাৰি ।
তযু পাদুকাকে পাতি আছো অধিকাৰী ॥৯৬৩॥
পাত্ৰ-মন্ত্ৰীসৰ যত হে মুখ্য শত্ৰুঘন ।
সৱে মিলি কৰি আছো অযোধ্যা পালন ॥৯৬৪॥
ৰাজ্য এৰি দাদা মই হে আইলো নন্দীগ্ৰাম ।
সেহি নগৰত দাদা কৰিলো বিজ্ৰাম ॥৯৬৫॥
নগৰত থাকি মই হে শুনিলো জ্ঞাৰণে ।
সীতাক হৰিয়া নিলে ছুষ্ট যে ৰাৱণে ॥৯৬৬॥
সুগ্ৰীৱক সখা কৰি হে সহ কপিগণ ।
সাগৰ তৰিয়া ছুষ্ট বধিলা ৰাৱণ ॥৯৬৭॥

সীতাক উদ্ধাৰ কৰি হে আসিলা হৰিষে ।
 সৰু ৰাজ্য-পদ দাদা দিলো তমু পাশে ॥১৬৮॥
 ইটো ৰাজ্য-পদ দাদা হে মই যোগ্য হুই ।
 দাস ছয়া সেৱিয়া থাকিবো পদ ছুই ॥১৬৯॥
 সেৱকৰ দোষ দাদা হে নধৰিবা মনে ।
 সৰে ৰাজ্য সমৰ্পিলো তোমাৰ চৰণে ॥১৭০॥
 এহি বুলি ভৰথেও হে দণ্ডৱতে পৰি ।
 দুৰ্গাৰৰ দাসে ভণে বোলা হৰি হৰি ॥১৭১॥

পদ ॥

ভৰথৰ ভক্তি ৰামচন্দ্ৰে দেখিলন্ত ।
 সাৱটিয়া ধৰি মুখে চুম্বন দিলন্ত ॥
 লক্ষ্মণে আসিয়া ভৰথক প্ৰণমিলা ।
 ভৰথেও লক্ষ্মণক চুম্বন কৰিলা ॥১৭২॥
 স্নগ্ৰীৱক আদি কৰি যত কপিগণ ।
 গায়ে গায়ে ভৰথক কৰে সন্তোষণ ॥
 ৰাক্ষস ৰাজ্যৰ গলে সাৱটি ধৰিলা ।
 তোমাৰ প্ৰসাদে দাদা ৰাৱণা বধিলা ॥১৭৩॥
 ভক্তি-ভৰে আসি সীতা গোসানী-চৰণে ।
 প্ৰণমিয়া বথ ডাকিলন্ত বঙ্গমনে ॥
 অনন্তৰে পাইলা গৈয়া গুহকৰ পুৰ ।
 পূজিলা গুহকে পোলাইলেক হৃদি জুৰ ॥১৭৪॥

শক্রঘনে শুনিলেক আসিলা বাঘর ।
 পাত্র মিত্র সন্মাহাৰে উল্লাসিলা গার ॥
 দণ্ড ছত্র চামৰ ঢুলাই লোকজন ।
 নগৰক সালঙ্কতা কৰিলা তেথগ ॥৯৭৫॥
 তিৰী বাল বৃদ্ধ আদি নাগৰিক জন ।
 নট ভাট নৰ্ত্তকী যে নাযায় গণন ॥
 বিপ্ৰসর চলি যায় বেদ-ধ্বনি কৰি ।
 জোগানে চলিয়া যাই ছুয়া সাৰি সাৰি ॥৯৭৬॥
 কোশল্যা স্নুমিত্ৰা আদি পুৰৰ সুন্দৰী ।
 স্নুমঙ্গল কৰিলেক দুনি ঘট ধৰি ॥
 কৈকেয়ী থাকিল এক বিষ-লাক লই ।
 বামে যদি নামাতে মৰিবে বিষ খাই ॥৯৭৭॥
 চামৰ ধৰিয়া যাই শক্রঘন বীৰ ।
 বশিষ্ঠ চলিলা আগে কৰি ধীৰ ধীৰ ॥
 নগৰীয়া লোক চলে আগে পাছে বেৰি ।
 জয় জয় বামচন্দ্র নামক উচ্চাৰি ॥৯৭৮॥
 এহিমতে সকলোৱে আগ বাঢ়ি গৈ ।
 বৰি আনিলেক বামে হৰষিত হৈ ॥
 কোশল্যা স্নুমিত্ৰা ছুয়ো পুত্ৰক দেখিলা ।
 আতি আনন্দিত হৈ সমীপে চাপিলা ॥৯৭৯॥
 দেখি বাম লক্ষ্মণে মাতৃক প্রণামিলা ।
 পৰম হৰ্ষিষে দুই আশ্বিন কৰিলা ॥

ৰামৰ
অভিষেক

প্ৰণাম কৰিলা বৈমাতৃৰ চৰণত ।
 আশীৰ্বাদ দিলে দেৱী হৰ্ষ-বিষাদত ॥৯৮০॥
 এহিমতে অন্তঃপুৰে হৈল সন্তোষণ ।
 অযোধ্যা নগৰী হৈল হৰষে মগন ॥
 পাছে ৰাম সীতাক বসাই সিংহাসনে ।
 ৰাম-অভিষেক-বাৰ্তা ঘোষে সৰ্ব্বজনে ॥৯৮১॥
 অনন্তৰে বশিষ্ঠ আনিয়া গঙ্গাজল ।
 মাথাত কুশৰ অগ্ৰে সিঞ্জে কৌতূহল ॥
 সাত সাগৰৰ জল আনে কপিগণে ।
 সকলো স্নানৰ দ্ৰব্য মিলাইলা যতনে ॥৯৮২॥
 মহামন্ত্ৰ বেদ-ধ্বনি কৰে ঋষিগণে ।
 অৱভূত স্নান কৰাই বসাই সিংহাসনে ॥
 অন্তঃপুৰৰ দিব্য কণ্যাগণ আসি ।
 সূৰ্গ ভূজাৰ জলে ভৰিয়া কলসী ॥৯৮৩॥
 সীতা গোসানীক স্নান কৰাই কণ্যাগণ ।
 বস্ত্ৰ-অলঙ্কাৰ পিন্ধাই কৰিলা ভূষণ ॥
 ৰামক পিন্ধাইলা নিয়া দেৱাজ বসন ।
 সৰ্ব্বাঙ্গে পিন্ধাইলা নিয়া ৰত্ন আভৰণ ॥৯৮৪॥
 অযোধ্যা পাটত বসাই ৰূৰে জয়-ধ্বনি ।
 জয় জয় ৰামচন্দ্ৰ ৰাজ্য-শিৰোমণি ॥
 ত্ৰিভূৱন-পূজ্য দেৱ সাক্ষাত ঈশ্বৰ ।
 যাৰ নাম-স্মৰণ অন্তক পাপৰ ॥৯৮৫॥

অনন্তবে চাৰি ভাই উল্লাসিত মনে ।
 ভোজন কৰাইলা ৰাজা প্রজা সৰ্ব্বজনে ॥
 বস্ত্র অলঙ্কাৰ দিয়া শৰীৰ মণ্ডিলা ।
 বিদায় মাগিয়া সৰে দেশে দেশে গৈলা ॥৯৮৬॥
 পাটৰাণী ভৈলা নিজে জনক-নন্দিনী ।
 বামৰ চৰিত্র শুনি দিয়ো হৰি-ধ্বনি ॥
 ভণে কবি দুৰ্গাবৰে এৰা আন কাম ।
 পাতক ছাৰোক ডাকি বোলা বাম বাম বাম ॥৯৮৭॥

॥ উত্তৰকাণ্ড সমাপ্ত ॥

॥ দৰ্গাবৰী সমাপ্ত ॥

ওপৰাধি—পাঠান্তৰ

তলত প্ৰথমতে বিশ্বাসীৰ ছপা তাঙৰণৰ পাঠ আৰু পিছত বুৰঞ্জী আৰু পুৰাতত্ত্ব বিভাগত সংৰক্ষিত তুলাপাতৰ পুথিৰপৰা পাঠান্তৰ দিয়া হৈছে । য'ত য'ত পুথিৰ পাঠ গ্ৰহণ কৰা হৈছে, সেই সেই ঠাইত ছপা তাঙৰণৰপৰা পাঠান্তৰ দিয়া হ'ল—এই ক্ষেত্ৰত দুইটি মূলৰ উল্লেখ কৰা হৈছে ।

পদ ৫ ॥ আগত ...লক্ষণ ।—মধ্যত জনকৰ ষিট আগত লক্ষণ ।

৭ ॥ শ্ৰীদ্ধ দ্ৰব্য—পাছে ফুল ।

৮ ॥ কায়....ধৰি ।—কৰে কুস সেৰি আচে কত ভ্ৰত ধৰি ।

৯ ॥ স্বৰ্গ-মণ্ডলক — (বুৰঞ্জী-পুৰাতত্ত্ব-বিভাগৰ পুথি) ছৰ্গ,
(বিশ্বাসীৰ তাঙৰণ) চন্দ্ৰ ।

১০ ॥ আখুটি—আক্ৰান্তি ।

৪০ ॥ খুনিহেহে—খাঙিলেহে ।

৪৪ ॥ নানা....কামি ॥—বিবিধ বিচিত্ৰ জে স্বৰইৰ পানি ।

৪৮ ॥ নগৰত....ভাট ।—নৰ নাৰি নস্তকি নগৰি নট ভাট ।

সুখ গাৱ—পৰাভাৰ্য ।

৫১ ॥ আজি....চতুৰ্দশী ॥ (পুথি)—(বিশ্বাসী) বিধিৰ কঠিন হেৰা
মিলিলেক আসি ॥

খেলাইলোহো মোট (পুথি)—(বিশ্বাসী) পানি প্ৰজাগণ ।

লৈয়া গোটে গোটে (পুথি)—(বিশ্বাসী) কৰি বজমন ।

৫২ ॥ খেৰিত বিস্তৰ (পুথি)—পাশাত তোমাৰে ।

৫৪ ॥ চিত্ৰাৱলী—ছিত্ৰাৱলি ।

৫৫ ॥ ভল্ল—দণ্ড । আয়াস—আকাস ।

৫৭ ॥ ত্ৰাহাত....পক্ষীগণ ॥—কেহো কোতুহলে কৰে কোকিলে
সোতন ॥

- ৬১ ॥ চিত্ৰাবলী....বেৰি ॥—চিত্ৰায়লি চতুৰ্দশি খেলে চতুৰভুজ ॥
সসন্নে সহিতে সিতা লক্ষ্মন যজ্ঞ ॥
- ৬২ ॥ সহিতে....এৰি (পুথি)—(বিশ্বাসী) সকলে গৈল।
অৰণ্যক এৰি ।
- ৬৩ ॥ বাকলৰ—য়লকাৰ ।
- ৬৪ ॥ চক্ৰভাগা—ভগা নদি ।
- ৬৭ ॥ তাপে (পুথি)—(বিশ্বাসী) পাশে ।
ৰাঘৱৰ কপে (পুথি)—(বিশ্বাসী) গৈলা লয়লাসে ।
ভয়ঙ্কৰ (পুথি)—(বিশ্বাসী) ভয় হয় ।
- ৬৮ ॥ (পুথি) নাই ।
- ৭০ ॥ কুন্তল (পুথি)—(বিশ্বাসী) কুন্দন, (পাতনি) কুন্দল ।
- ৭২ ॥ কাঞ্চন (পুথি)—(বিশ্বাসী) কঁকীত ।
- ৭৩ ॥ ধেমাল—ধোমাল । সৰ—ৰাজ ।
- ৭৫ ॥ আজিসে সফল ।—তোমাকেসে ভাল ।
তুমি....সম্বল ॥—আকে জানি প্ৰাননাথ ভজিয়ে সৰ্ভৰ ॥
- ৮০ ॥ মাগোহো চুৰন (পুথি)—(বিশ্বাসী) মাগিলা সুৰতি ।
- ৮৫ ॥ যোক....বৈৰী । (পুথি)—(বিশ্বাসী) আমাৰ বহুনে
হৈলিহি বৈৰি ।
দৰ্শগিৰি—দসগুয় ।
- ৯০ ॥ অপমান—এতমান ।
সচকিতে....বোলে ।—সচকিত ভৈলায়ন্ত বোল ।
- ৯৩ ॥ কোন সিটো বীৰবৰ—তাহাৰ উপৰি ধাৰে ।
- ১১২ ॥ হৰ হৰ শব্দে হুঙুনি—উৰ্চন প্ৰচুৰ হুসুনয় ।
- ১৩৯ ॥ চাৰিঙ্গি পাশাৰি মাৰে—ছাৰি অঞ্জে পাসাধেৰি ।
- ১৪০ ॥ আকুলিত ঘৰে হে ৰাম ৰাম (পুথি)—(বিশ্বাসী) আগিলন্ত
ঘৰে ৰাম আগিলন্ত ঘৰে ।
- ১৪৩ ॥ দেৱনাৰ ভালে ধৰি—দেৱাজৰ খানি ভাজি হে ।

- ১৪৬ ॥ কচিৰ-বৰণ (পুথি)—(বিশ্বাসী) কপাৰ চৰণ ।
 ১৪৯ ॥ লগত মোৰ সৈতাবি ।—চাহিবোহো দৃষ্টি ভৰি ।
 ১৫০ ॥ এ মোৰ—এমৰ ।
 ১৫৭ ॥ আধুটি—আনুটি ।
 ১৬১ ॥ বিমৰ মনে—বিবহমনে ।
 ১৭০-১৭১ ॥—(পুথি) ইয়াৰ মাজতে এটি গীত আছে । প্রস্তাৱনাত
 গীতটি সন্নিৱিষ্ট কৰা হ'ল ।
 ১৭৩ ॥ কপীন (পুথি)—(বিশ্বাসী) কফিন ।
 ১৮২ ॥ বল্লভ (পুথি)—(বিশ্বাসী) ভৰ্জভ ।
 ২২৪ ॥ হস (পুথি)—(বিশ্বাসী) হয়ো । তুমি মোৰ—গতোবোৰ ।
 ২২৫ ॥ ভগাইলি বহুগিৰি জলে ।—
 হাতত বে লৈয়া অৰিকলে :
 কতো দুৰক জাই : বন্ধেৰে নিধিক পাই :
 ভখাই দিলি সাগৰৰ মাখে ॥
 ২৩২ ॥ যেন অশোক ফুটিলা ॥—জিতো উসক ফুলিলা ॥
 ২৫২ ॥ আধাৰ—য়াহাৰ ।
 ২৭২-২৭৬ ॥ (পুথি) গীতটি ন'ই ।
 ২৮৯ ॥ বহি যাই—জাই বহি ।
 বৈদেহী....গাই ॥—বোলে দুৰ্গাবৰে দাসে হৰিলা বৈদাৰি ॥
 ৩০০ ॥ আধুটি—আনুতি ।
 ৩০১ ॥ —(পুথি) এই কলিটি নাই ।
 ৩০৯ ॥ পঞ্চচয়—সঞ্চই ।
 ৩৩১ ॥ ভৈল বল্ল ৰাশি ।—আগ পাছ দুগুনিয়া ।
 —বহু আমাৰ বৈদেহী ॥—বুগক লাগি গৈয়া ॥
 ৩৩৩ ॥ প্ৰিয়াৰ....ছাৰি ॥—হেননো কম্পবাদ সহিতে নপাৰি ॥
 ৩৩৪-৩৩৬ ॥ —(পুথি) এইকেইটি কলি নাই ।
 ৩৩৮ক-৩৩৮গ ॥ (পুথি) —(বিশ্বাসী) এইকেইটি কলি নাই ।

- ১৫০ ॥ নকৰিবা হত—নমাৰিবা তৈতে । নকৰি—নকৰ ।
যেবে...সন্দেশ এ—যেবে যাইবো দেশে হে ।
বনৰ সন্দেশ হে ।
- ১৫২ ॥ যন্ত-মন্ত—তন্ত মন্ত । আনিবো বোলস—আনিবা বলাহা ।
- ১৫৩ ॥ ক্ষেপিৰো...জীউ ।—একলা কিমতে বনত যাউ ।
- ১৫৭ ॥ বনৰ...ফুৰে ।—কিবা মন বুঝা পশুয়ে ছাৰ ।
- ১৬১ ॥ —হেন শুনি সীতা বিমৰ্ষ মনে ।
আশুতি কৰিলা দুৰ্গাবৰ ভনে ॥৮০॥
- ১৬২-৭৭ ॥ সাৰঙ্গৰ—গাণ্ডুৰ ।
- ১৬৫ ॥ একেশ্বৰ—একালচৰ ।
- ১৬৬ ॥ মাৰে একেশ্বৰ দেখি ।—খাহ কালেশ্বৰে পাই ।
সত্বে...উপেক্ষি ॥—শীঘ্ৰে বাহা লক্ষন বিলম্বৰ কাৰ্য্য নাই ।
- ১৬৭ ॥ সংগ্ৰামে...সাৰ ।—পৰম ঈশ্বৰ হৰি জগত ঈশ্বৰ ।
- ১৬৮ ॥ হেন...শুনি ॥—ক্ৰোধ মনে বুলিলা দাক্ষন মন্দ বানী ॥
- ১৬৯ ॥ বুলিলা বচন ।—বচন বুলিলা ।
মেৰ...নন্দন ॥—আত্মবাবে লক্ষনে পাছে কান্দিৰে লাগিলা ॥
- ১৭১ ॥ উদ্দেশে এ—শক্তিহে ।
- ১৭৩ ॥ কটিত কপীন—মৃগৰ চামৰ । ডুব ডুব—লহ লহ ।
আগতে এ—শক্তিহে ।
- ১৭৯ ॥ বাগ পটমন্তৰি—বাগ পমজয়ৰি (?) ।
- ১৯৫ ॥ কুল-খিলিকাৰি—কুলৰ খাছাৰী ।
- ১৯৬ ॥ অলক্ষিণী—অলক্ষনী ।
- ১৯৮ ॥ বুলিবেক—কৰিবেক । শুনিবেক—নজানিব ।
নানা...মনত ।—মোক দোষ দিব বধুপতি ।
- ১৯৮-৯৯ ॥ অৱশ্যে...বধুপতি ।—(নাই ।)
- ২০০ ॥ তিবন্ধাৰ—খিলিকাৰ ।
- ২০২ ॥ বাগ ভাঠিয়ালি ॥—বাগ বামগিৰি ।

২০৪ ॥ লক্ষেকৰ...হয়া ।—লক্ষ লক্ষ কত লক্ষ ।

ততোধিক ক্ষতি হৈল । নেৰয় ধৰম সত্য ক্ৰিয়া ।

২০৭-১১ ॥ দিব্য দীৰ্ঘ...বামদেৱ । আবে ভাৰ্য্য। দুঃখীত ভৈলন্ত
বামদেৱ ॥

২২১ ॥ বদন পখালা সীতা—মদন পিৰিতি কৰা ।

২২৩-২৮ ॥—(গীতটি বহুত পৃথক, কিন্তু পাঠান্তৰবোৰ যুক্তিস্থ
যেন নহয় ।)

২৩২ ॥ ডেনাক...দিলন্ত—নখৰ যায়ত দিখা (১) মাৰিলা ।

২৩৩ ॥ যমক দেখিলা—টলিয়া পৰিলা ।

শব্দ-নির্দেশিকা

সন্ধেত-চিন :	অপ°—অপভ্রংশ	তু°ক°—তুলনা কৰা
	পা°—পাঠান্তৰ	প্রা°—প্রাকৃত
	ফা°—ফাৰ্চী	ব°—বঙলা
	স°—সংস্কৃত	হি°—হিন্দী

AFD.—বাণীকান্ত কাকতি, Assamese : Its Formation and Development,

ঠায়ে ঠায়ে বন্ধনীৰ ভিতৰত ধ্বনিতাত্ত্বিক পৰিৱৰ্ত্তনবোৰৰ নাম দিয়া হ'ল।

অক্ষুষ্টি ৮১৭—আঙঠি (<স° অক্ষুষ্টিকা)।

অথাকে ৬৪১, ৯২৪—নথকাকৈ, নোবোৱাকৈ, অবিৰামভাৱে।

অনুবাগ ২১৩—ং, বেজাৰ (অনুতাপ+বাগ)।

অবাল ৩০৮—ছোৱালী, কম-বয়সীয়া, ল'ৰা-মতীয়া (স্ববাগম্ বা Prothesis of vowel)।

অভিনৱ ৩০৮—কোমল-বয়সীয়া, কুমলীয়া।

অলক্ষণী ১৯৬ (পা° অলক্ষনী)—কুলক্ষণী (তু°ক° আলখণী)।

অৱভূত স্নান ৯৮৩—অৱভূত স্নান ; কোনো যজ্ঞৰ শেহৰ স্নান।

আখুটি (পা° আস্থতি, য়াঁস্থটি, আক্ৰাতি) ১৩, ২০, ১৫৭, ১৬১, ১৬২, ৩০০—খেয়াল, খুছি, whim, জেউৰ, তেঁহ (<স° অখটি)।

আগনি ৯২৮, ৯২৯=অগ্নি।

আটোপ ৫৬০—বলৰ দৰ্প, পৰাক্ৰম।

আঁধাৰ, আধাৰ ২৭৬, ৭৬৩=অন্ধকাৰ।

আধাৰ (পা° য়াহাৰ) ২৫২—চবাইৰ আহাৰ (প্ৰাণৰ আধাৰ, এই অৰ্থত)।

আয়াস, আয়াস ৫৫, ৮৩৭—যব ।

আলা-ভোলা ৩০৮—আজলী ।

ইছা ২৬৬, ৫৬২=ইছা ।

উত্তৰ ১৩৩—কথা (তু°ক° সমিধান) ।

উৰ্দ্ধাসিন্ (ঈ° উৰ্দ্ধাসিনে) ২৭০—উদং ।

উদ্দেশ, উদ্দেশ ১৭১, ১৯৬, ২৯৫, ৩১৮, ৩৫৪, ৩৭৯, ৪৭৮—
সঙ্কান, অসঙ্কান ।

উদ্দেশি ১৭৬—অসঙ্কান কৰিবলৈ ।

উপাসন ১১২—উপস্থিত (স° উপসন্ন) ।

উপায় ৪৫৯—উপমা ।

উপায় ৭০, ৩১০—অনুপম ।

উশাস ১১৫—উশাহ-নিশাহ (স° উৎ+শ্বাস) ।

একলা ৭৮—অকল (ঈ° একল-) ।

একেশ্বৰ, একেশ্বৰী (পা° একালচৰ, একালেশ্বৰ) ১৬৫, ১৬৬—
অকলসৰ ।

কটক ৪৩৬, ৪৩৭—সেনাদল ।

কঙ্ক ২২৮, ৪৬৬=কঙ্ক, কাক্, কান ।

কগীন ১৭৩—কপিং, সন্ন্যাসীৰ লেংটি (স° কৌপীন) ।

কহিৰ ৪৩৫, ৪৫৯—ক'ৰ? (স° কশ্মিন্ > অপ° কহি+ৰ [যজ্ঞী]) ।

কাউ ৩১৯—কাকুতি, কাতৰ (স° কাকু) ।

কিচমিচ ৬২৫—গঙগোল, হলস্থল (তু°ক° ব° কিচমিচ, কিচিমিচিৰ
—বান্ধৰ, চৰাই আদিৰ মাতৰ দৰে শব্দ) ।

কিটা ১১৬, ১২৩, ৫৬৮—স্পৰ্দ্ধা কৰ্ (challenge), যুদ্ধলৈ সাধু
হ বা আগ বাঢ় (স° কিট্) ।

কুনি ৩৯৩, ৪০২, ৭১২—কোনে? (নামনি অসমৰ শব্দ-ৰূপ) ।

কুলঙ্কাৰি, খিলিঙ্কাৰ, খিলিঙ্কাৰি (পা° খঙ্কাৰী) ১৯১, ১৯৫, ২১০,
৭৩৮, ৭৭৭—কলঙ্ক, ফেলেকাৰী ।

খুনিলেহে ৪০—খনিষ্যহ, খানিলেহ (নামনিব রূপ) ।

খেদি-গুবি ৬০১—খেদি-কুখি, খেখি খেদি ।

গভব, গহ্ভব ৪৫, ২৯৪, ৩০৭, ৩৩৯, ৪৯৪, ৪৯৬, ৫৮৩, ৬৭৭ =
গহ্ভব (বিপর্যয় বা Metathesis) ।

গবাগবি ৭৫৭—মাটিত পবি পবি, বাগবি বাগবি (ঞ° গভ্ভ) ।

গবিহা ২০৭—নিলা (স° গহা—বিজ্ঞকৰ্ণ বা Anaptyxis) ।

গুধ, গুধ্ব ৪১৫, ৪২৬, ৭২৯—গুধ্ব ।

গোবা ৬৩১—গৌব । বগা ।

ঘটি ২৫৯—ঘণ্টা (সন্ধ্য) ।

ঘকনী ৪৬০—পত্নী (স° গৃহিনী > ঘকিনী, ঘকনী) ।

ঝাব ৯৩—কাঙ্, কান, ডিডি ।

ঝাবমুবি ৬৫১—ডিডি-মোহকোটা ।

চধু ৪৪৮—চকু (নামনিব রূপ) ।

চঞ্চল ৭৩, ১৫৪, ২৯৮, ৩২০—চঞ্চল ।

চটক ৪৩৭—চকোব, ঘব-চিবিকা, চবাই (জটাকুক দুলাইছে) ।

চন্দ্রবতী ৫৮৩—জোনাক ।

চক্ক বক্ক বিবক্ক ৫৭৫—(সম্ভবতঃ) ছন্দ-বক্ক-বিবক্ক ; ছন্দ-বক্ক, ছন্দ-
বিবক্ক ; বিবিধ ছন্দ ; (যুদ্ধব) বিবিধ ভাষা ;

চবাই ৬৪৩—খিটৈ ।

চবে ৫১২—চবাই (নামনিব রূপ) ।

চবব চম্পেট ৫৯৭—চব-চকা আদি (স° চ্যপেট) ।

চারিজি (পা° ছাবি অঙ্গে) ১৩৯—পাশা খেক, দকা খেল (দ° চ্যম্বদ >
চৌব ; তু° ক° ফা° শতবঞ্জ ; বুৰঞ্জী, পাশা-সতবঞ্জ) ।

চালজি ২০৫—চালনী (নামনিব রূপ) ।

চিচন (পা° চিচন) ৩৫১—(১) চিচক্ক গহ্ভব পক্ক উলিওরা
সূতা ; (২) (সম্ভবতঃ আচল পাঠ =) চিচক্ক, দা চিচক্ক ।

চিত্রাবলী ৫৪—(১) চিত্রিত, বিচিত্র । (২) চিত্রাবলী ।

চিহ্নাবলী ৬১—চৈত্রাবলী, চ'ত বাহত পালন কৰা ।

চিনা ৮৩১—চিনাকি (নামনিৰ কপ) ।

চূৰ্ণমাৰ ৬৪১=চুৰমাৰ ।

ছাৰ ৩৯—ময়লা, গোবৰ (স° স্কাৰ) ।

ছাৰ ৩৮৬—সামান্য ।

ছাৰী ১২৮, ৩৭১—সামান্য ।

জহু, যেনো ৩১৫, ৬৬৬—জানো, জানোচা (স° যৎ+হু) ।

জলাঞ্জলি ৪৫১=জলাঞ্জলি ।

জৰতি, জ্যোতি ২০৫, ৩২০, ৩৪২=জ্যোতি ।

জাচে ৪৭০—সোনকালে (স° বাটিতি) ।

জুগাৱলী ৩৪৯—(১) যোগ্যা, বিবাহ-যোগ্যা, প্ৰাপ্ত-যৌৱনা ।

(২) (সম্ভৱপৰ পাঠ) তন-যুগাৱলী=স্তন-যুগ— ।

জ্যেষ্ঠ ৭৫৮=জ্যেষ্ঠ ।

টালি ৬৩৩—চট্‌কটনি, লৰা-লৰি (তু°ক° হি° টাল্‌না ; অ° টালি-
ভুলি, টালুকি-ভালুকি) ।

টিকৰ ৬৮২, ৭৬৪—(১) শ্ৰেষ্ঠ (তু°ক° ব° টিকৰ, ওখ) । (২)

শিৰব (তু°ক° ব° টিকা, টিকে<তিলক ; ব° টিকি, অ° টিকনি) ।

ঠান, থান ৩২২, ৯১০—ধৰণ, প্ৰকাৰ, গঢ় ।

ঠোট, ঠোঁঠ, ঠোঠ ২৬৭, ৪১৫, ৪২২, ৪৪৯—(চৰাইৰ) ঠোঁট ।

ডাকিলা ৬৩০—খেদালে (তু°ক° প্ৰাচীন অ°, চক্কাইলা) ।

ডেনা ২৩২—পাখি (ব° ডানা) ।

ডন ২২৩, ৩৪৯=স্তন ।

ডস্ত ৫৫=স্তম্ভ ।

ডয় ৪৬৩—তাত (স° তথা>তহ) ।

ডৰি ৭৯৩—উলিয়াই, নিকটাই, মেলি (তু°ক° মেলি-ডৰি) ।

ডাতি ৬৯২—তাত ।

ডুল ৩৫৯=ডুল্য । যোগ্য ।

তোলবোল ৫৯৮—ভুলবুলীয়া, ভুল্‌বলি।

খিউ-লাঞ্জ ৫৭৫—ওপৰলৈ নেজ (কৰি)।

দশগিৰি (পা° দশগুয়) ৮৫, ১৭০, ১৮৮=দশজীৱ। বাৰণ।

দিবা ৮২৭—দিব, দিবলৈ (নামনিৰ ৰূপ)।

দীঘি (পা° দিৰ্ঘ) ৩৩৯—পুখুৰী, দীঘলীয়া পুখুৰী (স° দীঘিকা)।

ছতি ৬৯=দ্বিতীয় (পালি, ছতিঅ)।

ছনি ষট ৯৭৭—ছণি; প্ৰদীপ আৰু অক্ষতেৰে সজোৱা পাত্ৰ (স° স্ৰোণি)।

দেবনা (পা° দেৱ) , দেৱাঙ্গ ১৪৩, ৩৫০—দমনা, দেৱনা (স° দমনক)।

দেৱাঙ্গ ৯৫৫, ৯৮৪—দেৱ-যোগ্য।

দোহাৰ ৫৬৫—ছডোখৰ (স° দ্বিধা + কাৰ)।

ধন্দ ২৫২ অন্ধ, দিগ্‌বাস্ত, confused (স° ধন্ধ; তু°ক° ব° ধাঁধা)।

ধসমসি ৫৬৬—ধহ্‌মহ্‌, ধহ্‌মহনি, উৎপাত।

ধিক ৫৯৮=অধিক। (আদি-স্বৰধ্বনি-লোপ বা Aphesis)।

ধেমাল (পা° ধোমাল) ৭৩—ধেমালি, জীড়া (প্ৰাচীন ব° ধামালী, একপ্ৰকাৰ অশ্লীল গীত)।

নটুনী ৯০৮=নটিনী।

নৰিলো ৪২৬—নোৱাৰিলো (নামনিৰ ৰূপ)।

নাহ ৩২২—নাই।

নৈৱিষ্ঠ ৮৬৬=নৈৱেষ্ঠ।

নিদানে ৪১০—বাবে, কাৰণে।

পঞ্চশব্দ ৫৫—পাঁচবিধ বাস্তৱ ঐক্য-তান বাদন (তু°ক° বুৰঞ্জী, পঞ্চশব্দ নহবৎ)।

পটোৱাৰ ১১৫—সৈন্ত-সজ্জা।

পয়োভৰ ৪৯৫—দন্‌দোপ্‌ হেন্দোন্‌দোপ্‌ (স° পদ-উৰ)।

পৰাভই ২৬০=পৰাভৱ।

পাক ৩২১—ভৰিৰ অনঙ্কাৰ (হি° পায়েন, পৰ্ণেৰ < পদাকাৰ)।

পাশাবি (পা° পাশা খেলি) ১৩২—পাশা খেল (পাশা-চাষাবি,
সমাকব-লোপ বা Haploxygry । ভূ°ক° পাশাব সন্ধি ১৪০, ৩০৫) ।
পিপলি ৪১৩—(১) পিপলীয়া—‘কক চোকা অস্ত্রৰ মুখ তপ্পি পিপলিৰ
গাৰ দৰে হোৱা সৰু ওলোকাখোকা’ (হেমচন্দ্ৰ বৰুৱা) ; গতিকে,
‘পিপলি ভৈল পথ’—জীৱন কষ্টকৰ হৈছে । (২) ‘লিটো শোক
অগ্নিত পিপলি ভৈল পথ’—সেই শোকৰ জুই পিপলি-নতাৰ দৰে
অন্ত নোহোৱা আৰু পিপলি-গুটিৰ জলাৰ দৰে জালাকৰ হৈছে ।
(৩) পিপলি < পিপলিকা ; গতিকে, সেই শোকৰ অগ্নিত পৰি
পৰুৱাৰ দৰে বাট বিচাৰি নোপোৱা হৈছে ।

পুলুৰপি ২৯৫=পুনৰপি ।

প্রকাৰি ৯৪৭—প্রকাৰে ।

ঋতোক ৮৩, ৪১৪, ৫৪৫=ঋত্যাক । স্বৰূপ ; নিশ্চয়কৈ ।

বল্লুকা ৯=বালুকা । বলি ।

বহাবী ৫৪০=বেধাবী (শেষ যুগৰ স° ব্যবহারিকা > প্রা° * বর-
হাবিয়া । AFD, § 533) ।

বহিয়া ৯৫৮—চলি, চলাই ।

বাকল, বাকল—(গছৰ) বাকলি ।

বাজিলা, বাজিলেক ৯২৪, ৯২৭—নাগিল, সোমান, বন্ধ হ’ল । (স°
বন্ধ > √বাজ্, বজ্) ।

বাপি ৭৫০—বোপা [সম্বোধন] (নামনিৰ কণ) ।

বাহিয়া ৭১৮—বৈ, তাৰ বৈ ।

বাহৰিয়া ১৪৫, ৭২৪—মুৰি । (হি° বহৰ্কা ; সং ব্যাঘট্) ।

বিচৰিত ২৪—বিপৰীত, আচৰিত (বিপৰীত+আচৰিত—মিশ্ৰণ বা
Blending ; সম্ভৱপৰ পাঠ—বিপৰিত—বিপৰীত) ।

বজুটিয়া ৪১৭—ইতিহাসত (৪) ।

বিশেষী ১৭২—দেশ-হীন, অনিকেত, সম্মুখী (ভূ°ক° * দেশীন অ°,
দেশবাসী) ।

বিনারয় ৮১১—বর্ণায় (< সং° বিজ্ঞাপয়তি) ।

বিশব্ব অনে (জা° বিব্বহ অনে, বিব্বহনে) ১৬১—বিশব্ব অনে ।

বিশ্বানন্দে ১২৭, ৪৮৯, ৫৯৯—বিশ্বানন্দ (সং° বিশ্বানন্দ) ।

সাল ৭৪৮—কষ্ট, আঘাত (বিষ+শাল্য+সহ্য+ক্লম বা Haplogy) ।

বিহবিল ৫৮২ ক—বিগবিলে, বিব্বহ হ'ল (জা° বি-ব্বহ)

বের্বা ১৭৮—ব্যর্থ, বৃথা ।

বেহিত ৮৫৬—আহিত (ফা° বে-) ।

বৈনতা ২৩৯—বিশ্বতা ।

বৈমাতৃ ৯৮০—বিমাতৃ । মাহী-মাক ।

ভক্তিলাহা ৫৯৭—ভক্তিলা কবিলো ।

ভক্ষি ৪১৬—ভক্ষ্য ।

ভিতার ২৯৩—ভিতর ।

ভোখ ৬,১৮০—ভোক (নামনির কপ) ।

মস্ত ৩৮৫, ৩৯১, ৩৯৩—মৎস্ত । মাছ ।

মহত ৮৬৯—মহত্ত্ব । মহত্ত্বা ।

মহাদেই, মাদই ৬৮২, ৭৬৭—মহাভাগী, পাটমাদেই (সং° মহাদেই) ।

মাব ৭২৩—মৃত্যু । কবিবাহা মাব—মাঝি ।

মিত্ররত, মিত্ররতি ৪৮১ ৬৬০—মিত্রতা (সং° মিত্র+রত্ - ।

§AFD. 511) ।

মুখ-পোষ ৭৮৯—নীচ (এবিধ গালি) ।

মুজিলা, মুজিলেক ৪৪৮, ৬০০—মুদিলে (সং° মুদ্) ।

মোট ৫১, ৬০—মাগরি, মঠিয়া (হি° মট) ।

মোল ২০৭—মূল্য । মূল্যব ।

মুরনী ৩১৫—যৌরনী । -যৌরনা ।

বঙ্গ মাছ ৪৫০— (সম্ভবতঃ শুদ্ধ পাঠ) বয় বা বউ মাছ (তু°ক মাখর কন্দলি, 'বৌ মাছে দিলন্ত চটকর কাকবলি ॥')

বক্ষা ৮৮৭—বখীয়া ।

লটক ৪৩৬, ৫৬২—ভুট্ট লোক (স° নট + [স্বাধিক] ক > শেষ
মুগব স° নটক, লটক ; যথা—চতুর্দশ শতিকাত মিথিনাত লিখিত
'লটক-মেলক নটক') ।

লন্তা ৬৩৩—মিছা, জোবা দিয়া কথা (স° লম্ব) ।

লহ লহ ৩৮৩—লাহে লাহে, ধীরে ধীরে (স° লম্ব লম্ব) ।

লাঙ্গুল ৮৩৫—নেজ । (স° ।)

লেখাৰি ৩১০—দীঘলীয়া বা ল-নি ছন্দ (স° বখ্যা + কাৰ) ।

লোহ ৩৭৯—লোতক, চকু-লো (< স° * বোধ ; তু°ক° হি° লহ
—তুলসীদাস) ।

শল্লিহে ('উদ্ভিশে'র ঠাইত পা° ; 'আগত'র ঠাইত পা°) ১৭১, ১৭৩—
ওচৰলৈ, বিচাৰি [স° সং-নি—√ধা] ।

সত্য ২০৪—সতীত্ব ।

সন্তে, সন্ধি ৫২, ৭০২=সঙ্গে ।

সপন, সোপন ৬৯১, ৭০৩=স্বপ্ন ; সপোন ।

সমিধান ১২৪—বার্তা (তু°ক° উত্তর ১৩৩) ।

সম্বাদ ৬২৫—শব্দ ।

সব (পা° বাজ)— ?

সক্ষ ৭০১—শক্তি (স° শক্য) ।

সাৰি ৭৭১—জ্ঞান ।

সুজান ১৩৬—স্বক্ষ, চতুৰ, পটু (স° * সুজ্ঞান, অথবা সুজন) ।

সুখৰি ৪৯০—স্বৰণ ।

সৈতাৰি ১৪৯, ৩১৪—সতত সঙ্গী (স° সহিত + * কৰিক ।
AFD. §518) ।

সোণ-পাঞ্জি ৮৩৪—শব্দৰ স্মৃতাৰ পাঞ্জি বা কোঁচা (তু°ক° মাধব
কন্দলি, 'শন-পাঞ্জি হেন ভৈল কেশ ॥') ।

হাকুলে-বাকুলে, হাকুলে-বাকুলে ৭৫৮, ৭৭১—আকুল-বাকুল হৈ ।

হাটী ৮১৩—হাট, ঘৰৰ শাবী (স° হট) ।

হাফুলি ৬০৭—জাঁপ মাৰি ।

হেঠ ৯২৫—তল (প্রা° হেট্ঠ < স° অবস্তাং) ।

হেঠ ৭৫৮—নীচ, হীন ।

ক্ষেত্রি, ক্ষেত্রিয়, ৩৩৩, ৩৫৮, ৫০২=ক্ষত্রিয় ।

ঠাই আৰু মানুহ আদিৰ নাম

ঋগ্মুখ ৪৯৩—ঋগ্মুক ।

ভৰথ ২০৮—ভৰত ।

জটায়ু ২৩০—জটায়ু ।

মাৰ্চ ১৩৩—মাৰীচ ।

জনেক ৫১২—জনক ।

মাৰ্কাণ্ড ৫৭৮—মতঙ্গ ।

জাম্বৱন্ত ৪৭৯—জাম্বৱন্ত, জাম্বৱান্ ।

বারণা ১—বারণ ।

দণ্ডকা—দণ্ডকা ।

শৰ্ব্ববী ৪৮৪—শববী ।

দম্ভু ৪৬৫—দম্ভু ।

শূৰ্পনখা ৬৬—শূৰ্পনখা (শূৰ্পনখেন্দি

দশগিৰি ৮ —দশগ্ৰীৱ, ৰাৱণ ।

যৌগিকম্—তিলক টীকা) ।

বালি ৪৯৩—বানী ।

হতুমন্ত ৪৭৯—হতুমন্ত, হতুমান ।

শুধৰণি

পিঠি	শাৰী	ছপা হৈছে	হ'ব লাগিছিল
১৩	২০	বাণী	বাণী
২৮	৬	কৰি	কৰিলা
৩৯	পাৰ্শ্বটীকা	জটায়ু	জটায়ু
৪৮	৩	লৈয়	লৈয়া
৮৪	পাৰ্শ্বটীকা	পদ্মা	পদ্ম।
		শৰ্কৰীৰে	শবৰীৰে
৮৭	পাৰ্শ্বটীকা	ঋতুমুখ	ঋতুমুক
১০২	৫	মার্কণ্ড	মতঙ্গ
১০৯	১৫	বাম	বাম
১১৪	১৫	ভাজি	দাজি
১২২	৫	শান্তি	শান্তি
১৪১	১৫	বাপু	বাপু
১৪২	১১	কৰ্কটৰ	মৰ্কটৰ (১) ।

কেইখনমান নতুন কিতাপ

নতুন সাধু	..	৫০
চুৱনী সাধু	..	৫০
সাধু কিতাপ	..	৫০
আজৰ দিনৰ উপাখ্যান	..	১১০
উৰণীয়া সৈনিকৰ		
জুৰণীয়া উপাখ্যান	..	১৫০
পাহাৰী সাধু	..	১১০
জীৱন নেৰ পাৰে পাৰে	..	১১০

পোৱাৰ ঠিকনা :

ষদুৰ্গণি ছাপাখানা
গোলাঘাট